

CORVINCODEXEK.

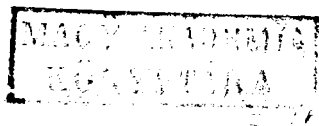
Dr. ÁBEL JENŐTŐL.

BUDAPEST, 1879.

A M. TUD. AKADÉMIA KÖNYVKIADÓ-HIVATALA.

(Az Akadémia épületében.)

Budapest, 1879. Az Athenaeum r. társ. könyvnyomdája.

Corvincodexek.

(Olvastatott a M. T. Akadémia 1878. márcz. 4-én tartott ülésében).

Ha végig nézünk a végre valahára visszakerült Corvincodexek hosszú során, bizonyára azt fogjuk találni, hogy azok Mátyás királynak a tudomány és művészet minden ága iránt való nagy érdeklődése mellett fényes bizonytságot tesznek, hiszen költők, történetírók, bölcsesek, philologusok, az exact tudományok művelői, egyházi atyák mind képviselve vannak e gyűjteményben, de sajnálattal fogjuk mi is, úgy mint majd két századdal előttünk Pflugk, tapasztalni, hogy a világhírű könyvtárnak a végső pusztulástól megmentett maradványai a tudósok hozzá kötött várakozásainak ¹⁾ meg nem felelnek. A teljes Hyperides példánynak semmi nyoma, ép oly kevésbé mint a teljes Liviusnak; hiába tudakozódtak Tacitus legujabb kiadói rögtön, mihelyt a szultán becses ajándékának híre kelt, a Tacitus codex értéke felől, mert biz, mint már Dethier megjegyezte volt, »il n'y a rien, qui n'ait été déjà publié excepté les variantes, qui peuvent (!) avoir quelque prix.« A többi, kiadatlan, többnyire az olasz humanisták által gyártott munka is, mely a gyűjteményben foglaltatik, mint majd ki fog tűnni, legfeljebb az illető tudomány történetére nézve bír, ha nem is értékkel, de legalább érdekekkel, s így természetesnek fogja mindenki találni, hogy azon codexekről, melyek nem

¹⁾ V. ö. többek közt »The Academy« 1877. June 2. p. 491.: »We believe (!) that the late Lord Strangford, during his diplomatic residence in Constantinople either examined the Mss. or obtained a list of them. He thought there was a chance that the missing books of Livy, or the Assyrian histories of Herodotus, or a few of the sixty-three lost plays of Aeschylus might turn up in this way.«

valamely classicus író szövegét tartalmazzák, és bennünket különben sem érdekelnek közelebből, csak röviden emlékezem meg mindjárt értekezésem küszöbén, miután, hála az égnek, annyira a classica philologia még nem jutott, hogy már teszem a Gaza vagy Trapezuntios-féle fordításoknak kritikai szövegét volna kénytelen adni egyéb feldolgozandó anyag hiányában.

Aristoteles latin fordításainak ¹⁾ már csak azért sem le-

¹⁾ A Physicae Auscultationis VIII könyvének két régebb fordítása volt eddig szélesebb körökben is ismeretes, a »vetus interpres«-é, ki az eredetit szóról szóra fordította és Joannes Argyropulosé. Csontos (K.-Sz. II. p. 189.) Corvincodexünk fordítását, nem tudom minek alapján, Albertus Magnusnak tulajdonítja, mit azért nem tartok igazoltnak, mert Albertus Magnus, kinek Aristotelesre vonatkozó munkálatai közül eddig csak a logikai, physikai, metaphysikai, ethikai és politikai Aristoteles-féle művekhez írt *commentárjai* voltak ismeretesek, valószínűleg nem is tudott görögül, mint azt az irataiban gyéren előforduló görög szavak hibás orthographiája és hibás magyarázata bizonyítja. Az ugyanazon codexben előforduló másik munkát Csontos »Aristotelesnek az égi testekről szóló munkájának« tartja, de bizonyosan állíthatom, hogy ezen, az égi testek alkatrészeiről szóló értekezés nem fordítása Aristoteles »de coelo« című munkájának, sem, ha jól tudom, más valamely művének. — Az Aristoteles »Analytica Posteriora« két könyvének minden egyes (főltte nagy betűkkel írt) mondata után következő hosszú, bő commentárt Csontos (p. 191.) Paulus Venetus *XIII-ik századbeli* scholasticus tudósnak tulajdonítja, aligha helyesen, mert Fabricius szerint Paulus de Venetiis 1428-ban halt meg, mi inkább is illik ama commentár szerzőjére, melyben az 1316-ban meghalt Egidiusra minduntalan történik hivatkozás. Paulus Aristotelesre vonatkozó munkái közül Fabricius Trithemius nyomán csak a »Commentarios in logica, physica, libros de anima et metaphysica Aristotelis«-t említi, az *analytica posteriora*-hoz írt commentár-ról nem szól. Hain azonban (Repert. bibl. II. 2., p. 44.) felemlíti »*expositio in libros posteriorum Aristotelis*«-ének öt kiadását (s. l. e. a. és Venetiis 1481., 1486., 1491., 1494.). Aristoteles melyik fordításához írta Paulus commentárját, ahhoz-e, melyet 1220 körül II. Frigyes rendeltére az arabsból és görögből, vagy ahhoz-e, melyet 1273-ben Aquinói Tamás felszólítására a görögből csináltak, vagy talán saját fordításához-e, nem bírtam meghatározni. — Aegidius Romanus (de Columna) és Antonius de Parma értekezéseit sehol sem találtam idézve. — Aquinói Tamásnak (ki szintén írt »de unitate intellectus«) »de demonstratione« című értekezése megjelent összes munkái 1572-iki római kiadásának 17-ik kötetében. — Az említett értekezések és commentárok különben annyira értéktelenek, hogy még a jó Fabriciust (a Bibliotheca Graeca-ban) és azon felkiáltásra bírták: »Nam hodie quis leget haec!« — Jónak tar-

het nagyobb hasznát venni, mert az itten lefordított munkáknak temérdek görög és részben jobb kézírata ismeretes, és mert az ilyen fordítók többnyire nem iparkodtak a lehető legjobb szöveget fordításaiknak alapjául venni, hanem megelégedtek az olyannal, melyet Aristoteles commentátorai a könnyebb érthetőség végett kényök-kedvök szerint megváltoztattak, mint az pl. épen a *physica auscultatio*-val történt, hol úgy a »*vetus interpretes*« mint Joannes Argyropulos is a 6-ik könyv 2-ik fejezetének Themistios-féle átdolgozását fordította le. Különben is már Sylburg Morelius és Buhle a szöveg nehezebb és rongáltabb helyein azon latin fordításokra is tekintettel voltak, melyek nem arabs fordítások, hanem görög kéziratok után készültek, miért is ezen fordításoknak az eredetivel való összehasonlítása által legfeljebb egynehány értéktelen varianssal terhelnök meg a critikai commentárt.

Hasonlóan áll a dolog *Theophrastos de historia et de causis plantarum*-jának *Gaza* által eszközölt és többször kiadott fordításával, melynek értéke korántsem felel meg nagy hírének, minthogy, eltekintve attól, hogy *Gaza* eme fordításában az által, hogy a görög szöveg szórendjét és constructióit is utánozni akarta, s így latin fordítását sok helyen érthetetlenebbé tette, mint a milyen a görög eredeti, hogy a görög növényneveket gyakran épen nem, vagy rosszul is fordította le, hogy a műnek fejezetekre való osztásában nem ritkán az együvé valókat elválasztotta, az elválasztandókat összekapcsolta, ettől eltekintve mondom, philologicus értéke fordításának most már

tom az ügy érdekében e helytől kezdve a jegyzetekben kijavítani azon tévedéseket, melyek Csontosin különben kitünő értekezésében részint a sajtó hibája, részint az idő szűke miatt belekerültek; olvass tehát: K.-Sz. II. nr. 16. p. 190. 15. sor föl. 54-ik levél; 17. s. phisicorum. deo gracias. — Nr. 17. p. 191. 16. Aristotilis, — 18. heremitarum, 21. második lap; 23. artium ac sacre theologie magistri; 24. heremitarum; 31. domini domini egidii; 32. és 37. comentatorem; 34. quomomodo; 35. első lap — p. 192. 1. sor domini domini egidii, 2. s p. 160 b. incipit solenis tractatus sancti Thome de Aquino de demonstratione; 3. finit tractatus; secundum secundum sanctum; 6. unitate; 15. hic infra describitur qualis et quanta fuerit st. et eff. corporis domini stb. — Törökknél »XXXV Handschriften, 1877.« olvass p. 29, 8. s. alulr. catolice; p. 31, 6. s. felülr. catolice; 3. ab.

azért sincsen, mert a fordításából levonható variánsok mind a Theophrastos Aldus-féle kiadásában fel vannak sorolva, s addig míg épen csak a romlott Aldus-féle szöveg volt ismeretes, a tudósok által a szöveg javítására már fel is lettek használva, most pedig már (egynehány sikerült coniecturától eltekintve) egészen értéktelenné váltak, mióta kitűnt, hogy a Gaza fordításának alapúl fektetett szöveg rosszabb volt, mint a legújabb, Wimmer-féle kiadásban fölhasznált valamennyi codexé.

Még e fordításnál is hasznavehetetlenebb *Eusebios εὐαγγελικῆς ἀποδείξεως προπαρασκευῆ*-jének *Georgios Trapezuntios* által eszközölt fordítása, vagy inkább orthodox szellemenben tartott átdolgozása. Trapezuntios az eredeti mű fejezeteinek számát és sorrendjét megváltoztatta, néha egész mondatokat és lapokat interpolált s máshol megint kihagyott, sőt az egész 15-ik könyvet le sem fordította. Azonkívül e fordítás annyi kiadásban jelent már meg, hogy alig lehet reményünk, miszerint codexünkől a fordítás szövegét úgy javíthatnók, hogy ebből az eredeti szöveg, melynek úgy is már sok régi kézirat is ismeretes, hasznot húzhatna.

A *Plutarchos Cato Maior és Aristeides életrajzainak Francesco Barbaro*¹⁾ által eszközölt fordítása (nr. 26.), mint a régibb latin Plutarchos fordítások egyáltalában, nem a legjobb hírnek örvend.²⁾ Reiske után már Hutten (Tübingen, 1791—1794.) összehasonlította őket, de említésre méltó eredmény nélkül, holott az ő idejében még nem ismertek Plutarchos eredeti szövegének annyi és oly jó forrásait, mint mai napság.

Nehezebb eligazodni Csontosi 35-ik számú *spanyol codexén*,³⁾ melynek Csontosi a »Código Español, que contiene

¹⁾ Dethier és Csontosi Fr. Ribarit tartják e fordítás szerzőjének, tévesen. A fordítás szövege a Barbaro-féleé, s a codex félig elmosódott s határozatlanul irt feliratának figyelmesebb megvizsgálása meggyőzőtt arról, hogy a kérdéses fordítás a Corvinianusban is Barbaronak van tulajdonítva.

²⁾ V. ö. Erasmus XXVI. 60. epist. »Quae portenta deprehenduntur in his quae verterunt Itali in vitis Plutarchi!«

³⁾ Csontosinál olvass: p. 218, 3. s. föl. loura, 4. iusto; 14. Johannes, atramento. A codex tartalomjegyzékének Csontosi által közlött má-

trozos escogidos de Aristóteles, Ciceron Seneca y Casiodoro etc.» czímet adta. E codex nagy része Aristoteles Ethicája és Cassiodorius Variarum libri duodecim-je rövid kivonatának spanyol fordítása; a Ciceróból és Senecából való részletek nagyon csekély terjedelműek, és úgy látszik, csak florilegiumot akarnak képezni. Senecának Quaestiones Naturaleséből 10 sor, Cicero De Natura Deorum-jából 13 sor, a többi munkából egy, két vagy három hasáb van lefordítva, illetőleg kivonatolva. Bonyolódott dolog az egyes munkák czímeit a kiadásokban található címekkel azonosítani. A Seneca neve alatt járó tragoedia mind képviselve van a codexben. (A kétszer előforduló »Traedia di Hercules« közül az egyik a Hercules Furens, a másik, a »Traedia de Hercules e de Deianira«, a Hercules Oetaeus; a »Traedia Jocasta« az Oedipus).

Seneca prózai munkái ¹⁾ közül a »libro mandado ala nobel marcia« a »Liber de consolatione ad Marciam«; a »Seneca de divina providentia« régibb kiadásokban is e címmel bir, ujabbán egyszerűen »de providentia«-nak hívják

solata nem adja híven a codex végén olvasható lajstromot, hanem a szövegben előforduló címek után van változtatva s különben is nagy zavarban van. Olvass tehát p. 217a, 7, signori; 13, del; 33, fortitudine; a de magnanimitate és de continencia (p. 217, b. 1.) címek a 35-ik sorba valók, s a köztük levő 10 cím (Seneca in la tr. — de Cassiodoro) e helyről törlendő; az illető értekezések magában a szövegben is nem e helyen állanak. p. 217b, 6, beneficy; 7, lepistole; mandade; 8, »de clementia« a tartalomjegyzékben hiányzik; 9, a neron; 10, Tulio de amicitia és Tulio in li sermon (sic!) egy sorba valók; 12, officij; 13, san; 14, polo; 15, dela aventura; 17, libro che fi; Traedia Troiades. Ezután következik egy Csontosí által kihagyott cím »Seneca de phedra et ypolito«, és csak ezután a Csontosinál a Troiades előtt álló: Seneca in lo libro de poverdade; 20, libro [in] mandado; 23, [de] vita; 25, in le; 26, in lo libro; 27, in lo libro; 29, traedia; különben megjegyzem, hogy a tartalomjegyzékben első helyen áll a »thebeis«, másodikon a »tiestes«; 31, traedia [de]; 33, agamenon; 34, otavian; 35, al; 36, [Re] a; csak most következik a tartalomjegyzékben és a szövegben a fennebb említett 10 cím, melynek első öt darabja különben a tartalomjegyzékben nincs felemlítve, p. 217a, 10 al. de hercules e de deianira; 9, nobilitade; 7, rason; a Casiodoro helyett mindenütt Casiodoro-t olvass. p. 217b, 8, al. octavo; 1, similitudene de loura; finale.

¹⁾ Seneca munkáinak spanyol fordításairól lásd Seneca bipontini kiadásának (1782) XIV-ik és XVII-ik lapját.

a többi munka címére könnyen rá lehet ismerni, csak azt jegyzem meg, hogy a »Seneca a lucil de forma e de institucion morale« és »Seneca in le pistole mandade a lucil« Senecának »Epistolae CXXIV ad Lucilium«-jából valók, és hogy a »Seneca de forma de vita e in primera de prudencia, de magnanimitade, de continencia« a »recapitulation dele quatro vertude morale«-vel együtt szabad átdolgozásai a tévesen Senecának tulajdonított »libellus de quattuor virtutibus cardinalibus«-nak.

Codexünknek Aristotelesre vonatkozó részei tartalmazzák Aristoteles Ethicája 10 könyvének rövidített fordítását,¹⁾ mely azonban a fejezetek és könyvek beosztásában az eredetitől több pontban eltér, úgy, hogy pl. magában a szövegben a mű 11 könyvre van osztva (a tartalomjegyzékben helyesen csak 10-re), és a 2-ik könyv 9 helyett 13 fejezetre (végződik f. 54a. végén). Hogy a »Li amaistrimenti de aristotel dadi ad alexandro Rē« nem lehetnek Aristoteleséi, mutatják már a kis munka (f. 58a—f. 60a) kezdő szavai: »Aristoteles plen de sciencia et eccellente in dotrina et ordenado iu costumança al re Alexandro el quele era stado soto so amaistramento al tempo de la soa infancia. Cum dreto la morte de lo re philipo stb. stb.«, mely munkában Aristoteles tíz fejezeten keresztül jó tanácsokat ad Nagy Sándornak s azon ígérettel végzi, hogy ha tanácsait követni fogja »la toa possança sera longa.« Az ehhez hasonló második munka, mely a »volgariçador« szerint »reçimenti deli signori«-nek neveztetik, bizonyára szintén nem Aristotelestől való, hanem valószínűleg nem egyéb, mint a hibásan Aristotelesnek tulajdonított »Aristotelis liber de arte vivendi, qui etiam dicitur secretum et regimen principum« átdolgozása, illetőleg fordítása.²⁾

¹⁾ Aristoteles Ethicájának egyedüli, eddig ismeretes régi spanyol fordítása, a Valenciabeli Vincentius Marinerius spanyol királyi könyvtárnoktól és tolmáctól, ki 1626-tól 1630-ig az egész Aristotelest spanyolra fordította, szintén nincs még kiadva.

²⁾ Michael Neander, az *Erotemata linguae Hebraicae*-ben p. 558-ig adja ezen a héber és arabs nyelvekre is lefordított és többször kiadott mű tartalmát: »Tractat autem primo de moribus, officiis et virtutibus quae Regem decent: deinde de corporis custodia, de hora eligendi

Cicero műveinek egyes részletein kívül a codex bizonyosan középkori, az erényre való tanítást magoknak czélul kitűző értekezések fordítása, milyen mindjárt a »le didascole de Cato Magno« (f. 54b—f. 58a), melyben egy »Cato Magno« és »Lelio« közt tartott párbeszéd alkalmával »Cato Magno« »Lelio«-nak nyolcz fejezeten át kifejti és a »recapitulation«-ban röviden egybefoglalja, hogy mi az az első, második, harmadik—nyolczadik dolog, mire az életben tekintettel kell lennie.¹⁾

A körülbelől 20-soros »adouramenti de le vertude«-ben a fordító a szentírást idézvén, azon szándékát adja tudtunkra, hogy a négy cardinális erkölcsről: *prudencia, forteça, iusticia* és *temperança*-ról szándékozik értekezni, mely szándékának a következő négy értekezésben: *de iusticia* (f. 61a—f. 68a; 26. fejezet), *de prudencia* (f. 68a—f. 72b, 12. fejezet), *de temperança* (f. 72b—f. 77a, 24. fejezet) és *de fortitudine* (f. 77a—f. 81b, 28. fejezet) meg is felel. Ez értekezések bennünket csak annyiban érdekelnek, hogy az ó-kor történetéből számos esemény van bennök példázgatás czéljából, az előttünk különben már ismeretes forrás megnevezésével, felhozva.²⁾

in Astronomia. Alchymistica quaedam, et copiosius de sanitate tuenda. Postea de quatuor temporibus anni, de quatuor membris principalibus, de cognitione ciborum, aquarum et vinorum, de balneis, de apertione venarum, de iustitia, de electione bajulis, notarii, nuntii, praepositi, de proceribus et eorum virtutibus, de forma praeliandi, de physiognomia.»

¹⁾ A művecske egyes fejezetei: capitolo de mantegnire iusticia; — de mantegnire pace; — de aldiri le subditi; — de la utilidade de mestero; — de no imponer greveçe; — de la habondança de le vitalie; — de acreçer e de conservar la cossa publica; — de mantegnire le iurisdicione.

²⁾ Így *de iusticia*-ban az 1-ső caputban Alexander és Diomedes történeténél, a *de nugis filosoforum* című könyvet idézi, mely nem tudom nem ugyanaz-e, mint a Wölfflin által 1855-ben kiadott sentenciák gyűjteménye »Caccilii Balbi de nugis philosophorum«; c. 2. Gnagus (Trogus?) pompeio recita in uno so libro de un principio lo qual aveva nome ligurgo (felsorolja törvényeit); 3. c. valerio in so libro (Valerius Maximus, ki ez értekezések főforrása volt); c. 5. augustin de civitate dei; c. 7. plato de republica; c. 9. vojeçio (Vegetius) de re militari (Regulus-ról); c. 10. augustin; c. 12. veiecio; c. 13. helinan de la ystoria de elyo el qual cum de senator fosse fato imperador (a Scriptores Historiae Au-

Miután tehát az eddig tárgyalt, nagyrészt fordításokból álló kéziratokról kitűnt, hogy alaposabb átvizsgálásuk is alig volna haszonnal a tudományra nézve, áttérhetek azon codexek ismertetésére, melyeket mint philologiai tartalmúakat behatóbb vizsgálatra érdemeseknek tartottam, azon reményben, hogy legalább a Corvincodexek philologicus, tudományos belértékére nézve még mindig feltűnően elágazó vélemények közt biztos választást fogok ezután tehetni.

Míg t. i. a múlt századokban a Corvincodexek szövegét, mint a melyek Mátyás király számára lettek iratva, igen kitűnőnek tartották, oly annyira, hogy még Mátyás király idejében a florenczi másolók jónak látták munkájok értékének jobb színben való feltüntetése czéljából kitenni, hogy az »*exemplaria satis fida Mathiae Corvini*« alapján készültek; a külföldön Beatus Rhenanus és Oberlin egy Corvin-féle Tacitus codexet az első rangú kéziratok közé számítottak, nálunk még egy Tibullust is csak egyetlenegy, Corvin-féle, kézirat alapján kiadtak (Köleséry Sámuel 1727-ben Kolozsvártt) és a Corvincodexek jósága iránt való előítélet sokaknál mai napig is fentartotta magát, addig a külföldön mindinkább azon meggyőződésre jöttek a tudósok, hogy az aránylag fiatal korú, többnyire a 15-ik századból való és bérlett másolók által a legelső, legjobb, könnyen olvasható s többnyire szintén fiatalkorú kéziratból hanyagúl leírt Corvincodexeknek a szöveg megállapításánál vajmi kevés hasznát lehet venni. Legtávolabb ment e tekintetben, az igaz, hogy nem szakértő, Mordtmann, ki (Philol. V. p. 579.) azon körülményből, hogy a Corvin-féle görög Polybiosnak, Caesarnak és Ciceronak néhány helyét nyomtatott kiadásokkal »eredmény nélkül« hasonlította össze, és hogy a Corvina konstantinápolyi Curtiuscodexe a Curtius kiadásaiiban található hézagokat ki nem egészítette, azt következtette, hogy »a kéziratok valószínűleg az első nyomtatott kiadásokról vannak készíve, s

gustae-ből); c. 19. anne flor (Annaeus Florus) in la ystoria romana; c. 20. in le gesti de li romani (Gesta Romanorum); c. 21. seneca in lo libro de beneficij. — A *de prudencia*-ban: c. 1. aristoteles in sua topica — seneca de sapientia, de fort. c. 28. macrobio s természetesen az eddig idézett kútfők.

így épen semmi értékkel sem bírnak.« Mordtmannak ez ítélete természetesen nem fog bennünket elriasztani attól, hogy megvizsgáljuk, minden Corvincodexünkre nézve elfogadható-e Mordtmann állítása, és ha nem, az illető szerző előttünk ismeretes kézíratainak melyik családjához tartozik a kérdéses codex, minek eldöntése által a legtöbb esetben a codex belértékét is meghatároztuk.

Igy mindjárt az első codex (nr. 31.) mely *Terentius* hat vigjátékát tartalmazza, nem lehet nyomtatott kiadásból másolva, mert *Terentius editio princeps* 1470-ben, codexünk ¹⁾ pedig már 1444-ben készült. Szövegére nézve a negyedik családdhoz tartozik, mely a második családot képező *Calliopius*-féle recensiónak (P = *Parisinus*, C = *Vaticanus*, B = *Basilicanus*, mind a három a X-ik századból) és a harmadik családot képező, a *Calliopius*-féle recensiónak egy *Donatus commentárja* és a most már csak a *Bembinus* (IV—V-ik század, A) által képviselt első családbeli codex után átcorigált példányából származó codexek (D = *Victorianus*, IX-ik sz. G = *Decurtatus* XI—XII-ik sz.) olvasataiból van contaminálva, s így majd (és többnyire) a 2-ik, majd a 3-ik család olvasatait tünteti fel.

¹⁾ Olvass Csontosinál: p. 208, 15. sor föl. (P)oeta; 16. exigende, 17. vobis; 18. istec; 20. Eunucus; 24. meretrix adoloscetum cuius; 8. alulról: parmeno; num; 7. phe nihil; 6. gn. Ite; p. 209, 4. sor föl.: intro; 5. cre.; valet; 9. afri. Terency affri Incipit adelphe. Acta; 11. adoloscetulos; 15. eschinus; 19. ces. gneo Cornelio; 23. novas; 24. philocio; lena; 27. unquam; 29. feliciter. incipit phormio. Acta; 31. demipho p. 210, 8. succedens; 9. epitaphium secundum Terentium. — Török-nél: p. 46, 22. sor Calliopius; p. 47, 2. extitit. — Hecyra II. 3, 9-ik verset, melyet az első kéz kifelejtett, a javítók a margóra írta; Hec. V. 4, 15. új jelenet kezdődik: *Bachis meretrix, pamphilus adolescens*. Bac salue pamphilus; ugyanazon felvonásban a kiadások 4-ik jelenetének 33-ik versével ismét új jelenet kezdődik: *parmeno servus, pamphilus adolescens*. A többi ismert kéziratban az említett két helyen nem kezdődik új jelenet. — A codex 144—151 leveleinek tartalma a következő: f. 145a, egy-néhány szokatlanabb kifejezés magyarázata; *Terentius* életrajza, mely a *Westerhovius* és *Bruns Terentiuskiadásában* kiadott *Vita Oxoniensis*hez hasonlít; f. 145b, az *Andria* prozaicus argumentuma; a *Vita Oxoniensis*. Azután fölválva az egyes darabok tartalmának elbeszélése és a didascaliaiak fejtegetése egészen f. 149. a-ig, hol általános verstani magyarázatok következnek.

Ide tartozik a Riccardianus (XI-ik sz.) (E) mely egyedül képviseli e családot Umpfenbach kiadásában,¹⁾ a Bruns által 1801-ben Hallében kiadott Halensis (H), Nemzeti Múzeumunknak 265-ik (M) és 263-ik (S) számú codexei (ez utóbbi három kézirat olvasatait saját collatióm szerint idézem) és egyáltalában a legtöbb még fenmaradt kézirat. Hogy a Corvinianus is a negyedik családhoz tartozik, bizonyítja azon körülmény, hogy majd a második (Andria, prol. 5 *scribendis* C(E)MPS Corv. 6 *malivoli* C¹MS Corv. II, 3b *his* BCEMS Corv.) majd a harmadik, Donatus és a Bembinus egy rokona után corrigált (Andria prol. 14 *transtulisse* után *se-t* interpolál D. *sese-t* Corv.; II, 52 *dehinc* DEGHMS Corv. 59 *phedriam* DMS Corv. 69 *tum id* D²HS Corv.) majd csak a negyedik, az előbbi két család olvasataiból contaminált család olvasatait adja; (Andr. prol. 8. *animadvertite* HS Corv. és Donatus-nak egy lemmája; II, 6 *hys* S Corv., 22 *nati* S Corv.; 32 *hec omnia* S Corv.; 34 *apprime* E²M Corv.; 51 *a labore* EHMS Corv.; 58 *crisidem* MS Corv.; 74 *ut uxorem* S Corv.). Ezen negyedik család codexei rendszerint megérdemlik, hogy végig collationáltassanak, mert gyakran oly variánsokat tartottak fenn vagy a második vagy (és rendesen) a harmadik család valamely elveszett tagjából, mely ebbe a Bembinus valamely elveszett társából került be és minden eddig ismert variánsnál jobb, a mint pl. a Corvinianusban Andr. II, 17 az első kéztől a Guyet és Bentley által coniciált *immemori beneficii* állott, mit a nyitrai emendator²⁾ a többi codex (A itt hiányzik) hibás olvasatára: *immemorisben-re* változtattatott. Hec. III 4, 43 csak Corv.-ban találjuk Umpfenbach helyes olvasását: *remissan opus sit vobis reductan domum*; V 2, 32 a Bentley által coniciált *refert* nyomát (*refertque* Corv., *referet* AD, *referetque* a többi) és V 3, 32 Bentley *coniecturáját habente-t* (a többi codex mind: *habentem*).³⁾ — Továbbá minden ily codex vá-

¹⁾ P. Terenti comoediae edidit et apparatu critico instruxit Fr. Umpfenbach. Berlin, 1870.

²⁾ Csontosai csak a harmadik vigjátékban előforduló javításokban vélt a nyitrai emendator kezére ráismerni.

³⁾ A Hecyra többi helyein Corv. nem ad jobbat mint a Calliopius-féle többi codex, de megemlítendő, hogy I 2, 73 *decreverim*-ben az utolsó

riansai segítenek bennünket a Victorianus és Decurtatus nagyon átcorigált archetypusának reconstruálásában ¹⁾ és egyáltalában a negyedik család egyes tagjai egymáshoz való viszonyának meghatározásában, melyre nézve még Umpfenbachnál sem találjuk a legkisebb felvilágosítást sem.

Kevesebbet mint a Terentiusztól, várhatunk a Corvina visszakerült maradványai második költői művének, *Silius Italicus Punica*-inak codexétől. E mű eddig ismert kézirata ugyanis mind egy közös archetypusból eredt, melynek eddig csak két direct apographonjáról van tudomásunk; az egyik a jobb és most már elveszett Coloniensis, a másik a Sangallensis, melynek Poggio vagy Bartolomeo da Montepulciano által a kostnitzi zsinat alkalmával vett másolatából ered mind a reánk maradt Siliuscodex. Hogy C (a Corvinianus) nem a Coloniensisből, hanem a Sangallensis másolatából ered, bizonyítja azon körülmény, hogy azon verseket és versrészeket, melyek a Sangallensis minden másolatában hiányzanak, ²⁾ de a Coloniensisben megvoltak, C-ben is hiába keressük.

A Sangallensisnek Poggio-féle másolatából ismét két másolat lett véve, mely a reánk maradt Siliuscodexek két nagyobb családjának kútfejét képezi; ³⁾ az első családnak tagjai

szótag rasurában áll (decrerim A, decreverim a többi codex) úgy mint III 1, 17-ben az illinc utolsó két betűje is (illim Umpf. illi A, illinc a többi).

¹⁾ Így pl. azon körülményből, hogy egynehány, különben csak A és Corv.-ban előforduló olvasás (Hec. prol. 15 atque arte musica I 2, 97 redibat) a 3-ik osztály még fenmaradt egyik vagy másik tagjában is találtatik (az idézett esetekben D¹-ben) azt következtetem, hogy Corv. oly lectiói, melyek most már csak A-ban fordulnak elő (I 2, 73 postquam A¹ Corv.; II 1, 33 nos A Corv. III 1, 3 tantopere A Corv.; VI, 36 ego quoque etiam credidi A Corv. 40 te hoc A Corv.), a 3-ik család kútfejének egy közvetlen leiratában és így magában ama nagyon átcorigált kútfeben mint varians lectió megvolt.

²⁾ I 550., 551.; II 26. 343. VII §20. I 566—68, salutem-től velisque-ig. II 534—37, de nube—tuum; XVI. 354—55 Hiberus—currebat. Csak a Sangallensis valamennyi másolatában találjuk a Col.-val ellentétben C következő olvasatait: I 507 defenso; II. 366 dudum, IV 775 redeuntis, VII 192 noton; V 250 regnis; VIII 236 iras; XV 608 substricti corpus.

³⁾ A codexek jegyeit Blass értekezéséből vettem át: »Die Textesquelle des Silius Italicus von Hermann Blass. Leipzig, Teubner, 1875.«

L³ (Laurentianus plut. XXXVII, cod. 16), L⁴ (Laurent. plut. XXXVII, cod. 17) F (codex Bibliothecae Aedilium Florentinae Ecclesiae CXCVI). A második család három különböző értékű osztályra oszlik; az első: O (Oxonienensis Collegii Reginensis CCCXIV) V (Vaticanus 1652.) G (Gaddianus, plut. LXXXXI, super. cod. 35); a második: L² (Laurent. plut. XXXVII cod. 15), L⁵ (Laurent. plut. XXXVII cod. 18) V² (Vatic. 3300), V⁵ (Urbinas 358), M (Marcianus Venetus LXII) M¹ (Mediomontanus). A 3-ik osztályba tartozik a még hátralevő 13 kézirat. Mindezek értékét illetőleg tudnunk kell, hogy szövegünk alapját kell hogy L³ képezze, kinek szövege a legjobb. Ott hol L³ szövege romlott, F-nél keresünk segítséget és kétes esetekben a 2-ik család első osztályánál, főleg OV-nél. Ott hol L³FOV megegyeznek, biztosan föltehetjük, hogy a Sangallensis olvasását birjuk. A második család 2-ik és kiváltképen 3-ik osztálya nagyon merész és rossz coniecturák által levén megrontva, a szöveg megállapításánál egészen hasznavehetetlen. Hogy a Corvinianus (C) a 2-ik családhoz, még pedig ennek 2-ik osztályához tartozik, mutatják azon váriánsai, melyekben az 1-ső és 2-ik osztálylyal a 3-ik ellen (I 602, penitus; II 52 segna; III 260 canit; IV 608 undam; VII 211 latibus; XI 533 [talís]; XIII 369 procarum XIV 23 seuus) és csak a 2-ikkal úgy az első, mint a 3-ik osztály ellen megy (I 628 coni; VIII 91 arridentis; I 424. 425 inundantem; torquens; XV 703—5 a két *Rutulum* közé eső szavakat csak a 2-ik osztály és a Coloniensis őrizte meg.) Milyen viszonyban áll a C a 2-ik osztály többi codexéhez, nem birtam közelebről meghatározni, mert Siliusnak critikai kiadását még nem birjuk, csak a 2-ik osztályhoz tartozó egy pár codexről állíthatom bizonyosan, hogy C nincsen belőlök másolva; ¹⁾ de egyáltalában nem tartom valószínűnek, hogy C

¹⁾ Igy pl. VII. 736 L⁵M¹-ben *discesserat* áll, C-ben és több másban *discederat*; VIII 596, *argivo* M, *achivo* L⁵L⁵V⁵C; XI 533 csak M¹ interpolál *faxo*-t. XV 135 a C-ben és a többi kéziratban kihagyott *instinctis* helyett L⁵-ben *ingens* áll. Azt sem tartom valószínűnek, hogy valamely kiadásból lett volna C. leírva Pomponius Laetusnak 1471-ben Rómában megjelent kiadását illetőleg utalok azon körülményre, hogy XII, 222 csak L⁵F-ben és Pomponius kiadásában van meg, a többiben és C-ben azonban

valamely még fenlevő codexnek másolata volna, mert Blass szerint (p. 217) »befinden sich unter allen Handschriften nach meiner Ansicht auch nicht zwei, von denen die eine unmittelbar auf die andre zurückginge.« — Még csak arra figyelmeztetek, hogy C a 2-ik osztályban sajátos állást foglal el azon körülménynél fogva, hogy szövegébe oly variánsok kerültek, melyek más osztályokhoz tartozó codexekből jutottak az anyacodexbe. Ez által ugyan C egy részben nyer értékben, mert más osztályok egyes tagjai olvasatainak megerősítésére szolgálhat, de más részről veszít, mert e contaminálás folytán a 2-ik osztály tökéletes képének szerkesztésénél nem lehet hasznát venni. Az ilyen más osztályokból belekerült olvasatok¹⁾: I 297 causas 3. C. (terras 2.); I 159 hermi flavescit helyesen F és C², a többi hermus inflavescit (igy C¹ is), hermus flavescit, her inflavescit (V), hec infl. (O). III 338 Cydnus (Cidinis, Erduus) helyett Arduus L⁴C; — V 364 necus-

hiányzik, és hogy I 524 *decisae in Vertice*, Pomponius olvasata C-ben nincs meg; a másik ugyancsak 1471-ben megjelent editio princeps-re és a többi régibb kiadásra vonatkozólag arra, hogy VIII 107 C több kézirattal *dilecti vultus iulii*-t ad, nem pedig *invitus*-t »was in die älteren Ausgaben aufgenommen, seitdem in unsern Texten steht« (Blass p. 226).

¹⁾ Olyan variánsok, melyeknél C az első családnak vagy a 2-ik család első osztályának variánsaival egyezik meg, a nélkül azonban, hogy határozottan kimondaná Blass, vajjon kizárólag csak az első család vagy a második család első osztályának codexeiben fordulnak elő, a következők: I 589 tangit L³OVC; I 624 senonum FC; I 166 leti L³OVC; I 215 numidae L³OVC; I 373 certantem L³OVC; I 650 superatave L³OVC¹; I 662 tandem C, talán ez azon olvashatlan szó, mely F-ben Zancien helyett áll; II 230 este L³OVC; II 20 neu FC; II 594 latuisse L³OVC; II 631 fumans L³OVC; III 403 aranticius; L³OVC III 290 arma L³OVC; III 424 lugendam L³OVC; III 522 viventi L³OVC; III 317 in arce L³OVC; III 288 gens assueta L³FVC; IV 179 anhelu L³OVC; IV 292 dignam L³OVC; IV 337 mandet L³OVC; IV 188 damum L³OVC; IV 674 fortune L³OVC; IV 213 vesegus L³OVC; IV 623 magna depressa ruina OVC; V 45 circa L³OVC; V 259 inertes L³OVC; VI 14 fracta L³OVC; VII 523 inimica VC; VII 628 sullaeque (sillaeque C) Crassique simul FOVC; VII 731 colibus L³OVC; VIII 472 invisaque OVC; IX 55 sed dira avertite fata divi, így O, a fata szó interpolálva van s a versmértéket zavarja, C azonban nem az interpolált fata-t, hanem a divi-t hagyja ki. IX 280 hinni L³OVC; XIII 519 quomodo L³FO; XIII 554 certamina OC és több más; XIII 725 pirrumque OVC; XIV 75 libreon VC; XIV 196 tropheo OVC; XVI 371, cadebant L³OVC.

tum helyett vetustum L⁴C és F correcturából; V 395 cum saevo turbine L⁴C; IX 489 acri restituit pugnam L³C; I 297 latas L⁴C és L³ correcturából; XIV 144 csak F és C-ben van meg a helyes Euripi, a többiben Erupi, így pl. L³OV-ben. Az imént felhozott esetek két első és utolsóját kivéve a többi helyen az első, jobb, család egyes tagjainak coniecturája jutott be belecorrectigálás által C szövegébe, mi szintén részben oka annak, hogy C szövegét a Sangallensis szövegének reconstruálásában (ebben áll a Siliuscritica első feladata) éppen nem használhatjuk. A mi C értékét még inkább csökkentti, az a más kéziratokban nem található számos coniectura, mely által szövege az eredetitől még távolabbra van mozdítva. Ilyenek, hogy mindjárt a legfontosabbakat említsem: III 260, 261, rutulomine 1. 2. rutulorum 3. rutulo nunc C javításból és a Coloniensis. III 395 et arcano a Coloniensis és C. a Sangallensis legtöbb másolata »ortano« V: »hortando.« VI 614 a Coloniensis blando-ja helyett, az 1-ső és 2-ik osztály libido-t, a 3-ik libyco-t ad, C libio-t de rasurában, s nekem úgy látszott, hogy az *l b*-ből lett csinálva, úgy hogy C-ben eredetileg talán a Coloniensis és az első család *blando*-ja állott. Ha az utóbbi esetről lehetőknek is tartjuk, hogy a helyes *blando* az első családból lett belecorrectigálva C anyacodexébe s így került C szövegébe, az első két esetről e magyarázatot el nem fogadhatjuk, s így, miután a Coloniensis a XV-ik században tudunkkal nem volt Olaszországban, azon föltevéshez kell folyamodnunk, hogy C-ben coniectura által van a helyes eltalálva, úgy mint XIII 155 egy codexben a Coloniensis olvasata *capital* és I 224 több fiatalabb codexben a helyes *eat* (*eo* helyett). Coniecturáknak kell talán tekintenünk C következő olvasatait is: XV 28, uno helyett haud tanto; I 397 ladmus h. landus; XII 347 Hostus erat h. cunctis erat; XII 184 a helyes »portis« és az interpolált kéziratok »turmis«-ja helyett telis. XIII 333 ima h. summaque; I 214 Henna h. nec Cereri terra; VII 386 Minuci h. iuvenis; csak hogy persze, ha olyan jók is volnának mind ezen coniecturák, mint a milyen rosszak, a kézirat értékét vajmi csekély mértékben emelnék.¹⁾

¹⁾ Csontosinál olvass: p. 177, 15. s. al. Ceruleis; 11. s 45. levél. 14, 45. levél; 13 subducto; p. 178, 11. s. fel. quas; iapige; 12, ductroris;

A Corvina visszakerült codexei közt talán legcsekélyebb értékkel bir a legfényesebben kiállítottak, egyike, a *Curtius*

18, letus; revisit; 20, flectite; 23 romuleum; 30, 1. lap. A codex megismertetéséhez szolgáljanak még a következők: A quaterniók mind 10 levélből állanak, kivéven a 11- és 16-ikat, mely 8, a 17-iket, mely 4, és a 20-ikat, mely 5 levélből áll. Eredetileg, úgy látszik, a 16-ik quaterniónak kellett volna 4, a 17-iknek 8 levelet számítani, de a könyvkötő a 17-ik quaternió középső négy levelét bekötötte a 16-ik quaternió középső lapja közé, úgy hogy most a XV-ik ének 182-től 444-ig terjedő része a XIV-ik ének 612-ik és 613-ik verse közt foglal helyet. — A codex leveleinek margói Csontos szerint »szélesek és tiszták» (Török: breit und nicht beschriebe) »Javitásnak semmi nyoma.« Én öt javító kezét vélttem a codexben felismerhetni, kik többnyire, igaz, csak egyik vagy a másik kimaradt verset pótolták és különben is elég ritkán változtattak valamit. A szövegben magában az első kézen kívül csak a 2-ik kéz tett változtatásokat, így II 52 C¹ az első és 2-ik osztálylyal segna-t ir, C² a 3-ik osztály olvasását »signa« corrigálja be a szövegbe. III 261 canit 1. 2. C¹, cernit 3. C² III. 42 rumor 1. 2. C¹ mimor C², mi valószínűleg íráshiba »minor« helyett, mely olvasat csak a Coloniensisben fordul elő. III 384 suvania C¹ s más codexek; saunia C² több más kézirattal. I 153 suffixum C², az i o-ból lett csinálva és az x rasurában van, C¹ tehát valószínűleg suffocum-ot irt volt (így F). I 373 certantem C¹L²OV, certantum L⁴C². I 397 laudus C¹, udus rasurában C²; I 159 hermus inflavescit C¹ több kézirattal, C² F-vel helyesen hermi flavescit. I 224 eleuseo campo OL²C¹, eleus eo campo C², ki helyesen ismerte fel az »eleus« szót, de eo helyett még nem találta meg a helyes eat-ot, mi annál föltünőbb, mert ez utóbbi már több interpolált kéziratban meg van. C² sajátja talán a *deit* szó, melylyel I 400 a szövegben hiányzó *deit*-ot akarja pótolni a margón. I 402-t, mely a szövegben hiányzik, C² adta hozzá az alsó margón. — A szövegben tett változtatásokon kívül az első kéz, C¹ csak ritkán fordult erőszakosabb javításokhoz, melyeket azonban a margóra száműzött; ilyenek III 643, hol a *putris* helyett a szövegben álló *flamis*-hez a margóra több kézirat olvasását *patris* írja, mihez C² még V olvasatát *paciens* hozzá adja. — II 353 proinde polo crescant Alpes-ben a legtöbb kézirat *proinde* helyett *propinquaet*, C¹ *propinquaet*-t ir, de C¹ a versmértéken segíteni akarván, a margón nem is ügyetlenül *utquet* ajánl. — A szövegben hiányzó II 162-ik verset az alsó margón C² adta hozzá, de rasurában, úgy hogy a »cursu« szó alatt még kilátszik »cursus.« — III 68—73-t az alsó margón C² adta hozzá; III 175-öt ugyanott C², de rasurában; III 667 a cornigeri iovis et fulgentia templa columnis-hez C² az alsó margón rasurában (?) egy eddig ismeretlen verset irt hozzá: advenimus magnis qua leta fronte sacerdos, bizonyosan csak azért, mert a 667-ik versben az ige subimus, columnis-sé lévén elrontva hézagot sejtetett. — p. 170b a XVI-ik ének 405-ik verséhez C² ugyanazon

codex,¹⁾ mely, mint már Csontosai is megjegyezte, az 1470—1471-ben megjelent editio Spirensis másolata. A másoló ugyan, úgy látszik, elég lelkiismeretesen végezte dolgát, a mennyiben még a kiadás végén álló distichont is leírta, és, mint meggyőződtem, az editio Spirensis szövegét, még az *iis* és *his* használatát illetőleg is, pontosan követte; de mivel még sem lehetetlen, hogy itt-ott eltért az előtte fekvő példánytól, legyen az akár egyszerű tévedésből, akár más okból, s így nem használható egész biztossággal oly helyeken, hol épen az editio Spirensis olvasatát akarjuk tudni, codexünk még csak annyit sem ér, mint a különben meglehetősen ritka (és 100—620 franczal fizetett) editio Spirensis.

Valamennyi Corvincodexünk közül az egyedüli *Caesar*²⁾

sorban kiegészítette a hiányzó 406-ik verset. — I 438—469, melyek a szövegben hiányoznak, nincsenek pótolva. XV 182 a 183-ik vers után ismételve van, de egy »vacat« által fölöslegesnek feltüntetve. — Az írás némely helyen el van mosódva, és kivált a 2-ik énekben sok a rasura.

¹⁾ Olvass Csontosinál: p. 167, 10 Loquitur; 11 credidit; 14 quam tua. A mi azt illeti, hogy a III. könyv »Interim dum talia fierint ab Alexandro« »eltérő szöveggel kezdődik«, ez onnan van, hogy valószínűleg már Spira előtt a harmadik könyv csonka elejét kiegészítették.

²⁾ Ezen Caesar-codex azonos avval, melyet Mordtmann megvizsgált Konstantinápolyban, v. ö. leírását: »A Caesar a beosztásban a nyomtatott kiadásoktól annyiban eltér, hogy az egyes könyvek sorban vannak számozva, úgy hogy a galliai háború nyolcz könyve után a polgárháború mint »Liber Nonus« kezdődik, és hogy továbbá a Pharnaces elleni háború, mely a nyomtatott kiadásokban a Bellum Alexandrinumba van bekebelezve, mint külön könyv fordul elő,« mely leírás codexünkre ráillik. — Olvass Csontosinál p. 184, 5 vobis, 7 amicis [suis] aequae; 10 commentaria. — Még csak arra akarok itt felhívni a figyelmet, hogy a Corvincodexeknek legújabbán Csontosai által tett beosztása: kétségtelen, valószínű és valamikor talán a Corvinához tartozó Corvincodexekbe nekem nem elég határozottnak látszik. Így a Caesar-codex, melyet Csontosai Dethier-vel a valószínű Corvincodexekhez számít, ide nem sorozható, mert a subscriptió világosan mutatja, hogy »vagy vásárlás, vagy ajándék útján, került Mátyás király könyvtárába« s így a 3-ik csoportba tartozik. Épen így áll a dolog azon codexekkel, melyeket Jo. Ar. emendált. Ezek Vitéz János könyvtárából kerültek a Corvinába, tehát nem »Mátyás király egyenes megrendelésére irattak« s így nem is számíthatók az első csoportba. Az egyes csoportok jellemző sajátosságainak szűkebb térre való megszorítása és határozottabb fogalmazása által könnyen lehet segíteni e nehézségeken.

levén a külföldi tudósok előtt is közelebbről ismeretes, talán beérhetném avval, hogy egyszerűen constatálom értéktelenségét; de mivel a róla közzétett jelentés a Corvina történetére nézve is nem épen érdektelen, nem tartom fölöslegesnek Dübner Frigyesnek róla való jelentését e helyen ismét közzétenni (v. ö. Philol. XXV. 1867. p. 342): »Nem rég egy keleten és nyugaton elterjedt hír jutott fülemhez, hogy az ó-szerail könyvtárában, vagy, mint szintén hallottam mondani, a »vieux serail trésor secret«-jében, egy negyedik vagy ötödik századbéli Caesarcodex fekszik. Egy pár száz évet azonnal levontam; különben pedig nagyon is lehetségesnek kellett tartanom, hogy a császári méltóság alapítója munkáinak valamely régi és tiszteletre méltó példányát mint valami országos kincset őriztek. A commentariusok mult évben reám bízott szövegkiadásának alkalmából közelebbi tudósításokat szereztem magamnak, és megtudtam, hogy több francia utazó siker nélkül igyekezett ezen okmányhoz hozzáférni; biztosítottak engem, hogy valószínűleg újabb kísérleteknek sem lesz több sikerök. De a kitörőfélben levő krétai lázadás azon gondolatra hozott, hogy a szultánnak nagyon érdekében lehet a francia császártól egy kívánságot, főleg egy tudományosat, meg nem tagadni, és voltam oly szerencsés az ez ügyben való diplomatikai közbenjárásért tett kérésemet legfelsőbb helyen engedélyezve látni. Az ugyanakkor Konstantinápolyban történt követváltozás némi késedelmet okozott. Végre, januárus 12-ikén kézbesítettett nekem a kincs: egy a legszebb nagy cursivírásban igen gondosan készített codex a 15-ik századból, ezen subscriptióval:

Laus deo.

*MARINUS. TOMACELLUS. SCRIBI
FECIT. AMICIS. AEQUE. AC. SIBI.*

*ANGELUS
SCRIPSIT.¹⁾*

A Bibliotheca Magliabecchiana Florenzben tele van az ilyen kéziratokkal. A Constantinopolitanus többnyire meg-egyezik a Vindobonensis tertiussal; ott a hol nem, többnyire az Aldina olvasásait adja. A Vindobonensis tertius, melyet

¹⁾ Az utóbbi két szó a codexben egy sorban van. *Abel.*

Schneider tévesen az interpolált kéziratok közé sorozott volt, a Heller ¹⁾ által VII-iknek nevezett családba tartozik, melynek tagjai kivüle a Norvicensis, Carrariensis, Regius, Bongarsianus tertius, Gothanus prior. E családot (valamint a II-ik és VI-ikat is) az jellemzi, hogy Caesar minden commentárját lacunák nélkül bírja, és hogy a bellum civile-ben az interpolált kéziratok szövegét adja, de a bellum gallicum-ban sem tisztán a sokkal becsesebb »lacunosi«-ét, a mennyiben belecorrigálás által az interpolált kéziratok számos olvasata került szövegébe. Bármennyire eltérnek különben a kiadók az egyes codex-családok becslésében, abban mindnyájan megegyeznek, hogy a Vindobonensis tertiusnak nem sok értéket tulajdonítanak, Nipperdey, ki nagy kiadásában sem a Vindobonensis tertius, sem az Aldinát még csak fel sem említi, ép úgy mint Dübner és Heller, kik természetesen kénytelenek a Constantinopolitanusnak (illetőleg Corvinianusnak) még kevesebb értéket tulajdonítani, mint a Vindobonensis tertiusnak, minthogy csak olyan jellemző variánsokat tartalmaz, melyek már más codexekből ismeretesek.

Ugy mint Dübner csatlakozott a Caesar-codexben, úgy csatlakoznának azok, kik netalán a már majdnem mythosi fénnyel környezett *Tacituscodextől*²⁾ (Csontosinál 9. sz.) várának nagyfontosságu ujat. Tacitusunk is csak az Annales hat utolsó és a Historiae 4 első könyvét tartalmazza, és így okvetlenül a Mediceus alterből (IX—X-ik század; plut. LXVIII, cod. 2), a Tacitus történeti munkái említett részleteit tartalmazó valamennyi reánk maradt többi codexnek közös kútfejéből eredt; csak az a kérdés, vajjon egyenesen belőle iratott-e le, vagy csak a Mediceus alter második vagy har-

¹⁾ »De Commentariorum C. J. Caesaris Codicibus« Philologus XVII, 1861. (p. 492—509).

²⁾ Csontosinál olvass p. 180, 1 s. hystoriographi; 15. s. Galbea (!); 22. s. p. 122 b. a »mersellamque flumen« után következő hatsoros lézag után »tum improvisa« következik; 25 interpolabatur neque vos impunitos; 27 cesar; p. 181, 1 poterant sed immensâ pecuniâ ferunt, az a betűk feletti vonások a corrector kezétől valók; ne criminantium; 4, auruspices; 21 DE.

madik sorú másolatából. Az előbbi már azért sem valószínű, mert a Mediceus rendkívül nehezen olvasható longobard írása bizonyára elijesztette volna a bérelt leíró lemásolásától, főleg mikor ott volt a Laurentiánában még három más, *supra quam dici possit* elegánsan írott codex. Eme feltevés ellen szólanak még a codex lacunái és egész belső minősége. Legközelebb fekszik tehát azon föltevés, hogy ama három Laurentianus valamelyikéből van lemásolva a Corvinianus (C); de daczára annak, hogy, mint majd látni fogjuk, sok sajátos varianst bir C közösen eme három codex kettőjével, direct összefüggésre még sem szabad gondolni, mert az első (plut. LXVIII. cod. 4.) a *Historiae* 2-ik könyvével megszakad, a második és harmadik Mediceus pedig (plut. LXVIII. cod. 5. és plut. LXIII. cod. 24.) úgy mint a kiadások, *Flavianus in Pannonia*-val végződik, tehát a végén nem csonka, úgy mint C és több más codex. Igaz hogy bennök is a *Historiae* 5-ik könyvének vége után, úgy mint C-ben is, némely *ἀνεπίλογον* töredék következik, de nem annyi mint C-ben, hanem csak H. IV. c. 20—25. »illi veteres militiae—conscendit tribunal Vocula«, és azon különbséggel, hogy ama töredékeket a kellő helyen a contextus-ban is bírják. C tehát nem lehet másolata a Laurentianusok (Mediceusok) egyikének sem. Külső indiciumok máshova utalnak. C a *Historiae* V-ik könyvének 23-ik fejezetében a *navium magnitudine potiorum* szavakkal megszakad s ebben megegyezik Sambucus kéziratával, mely állítólag valamikor szintén Mátyás királyé volt, a Vaticanus 1863 és 1864-vel (XIV. [?] vagy XV-ik század), a párisi Regiussal (XV. sz.) az editio Spirensissel (1470 körül) és, ha azon körülményből, hogy Walther az ő kiadásában a Corbinelli-féle codexet és Ruperti a Farnesianust (XV. sz. a Nápolyi Museum Borbonicumban IV. c. 21.) is a Római családhoz számítják, szabad következtetni a *Historiae* utolsó részének hiányzására, a Corbinelli-félével és a Farnesianussal is. (Janelli catalogusa szerint a két nápolyi codex, melyek egyike azonos a Farnesianussal, mindkettő a XV-ik századból való és úgy mint az imént felsoroltak a *Historiae* V-ik könyve 23-ik fejezetében a *navium magnitudine potiorum* szavakkal megszakad.) Mind eme codex tehát külön családot képez,

melyhez C is tartozik ¹⁾ s melyhez legközelebb áll ²⁾ ama két Laurentianus. C-nek a családja többi tagjaihoz való viszonyát

¹⁾ Bizonyítják ezt azonkívül még azon váriánsok is, melyek csak C-ben és a római család valamely tagjában találhatunk, melyenek A. XII. p. 351, 6. (c. 11. az Orelli-Baiter-féle 2-ik kiadás szerint) *ignota* a Farnesianus; ed. Spirensis és C; p. 388, 13. (c. 67.) *dum quae (dumque C.) res forent*, Regius Spir. C és Agricola codex; XIII. p. 393, 5. (c. 3.) *ac* Spir. C; p. 405, 14. (c. 20.) *secuti* Reg. Spir. C; p. 418, 16. (c. 37.) *mallet* C, a régi kiadások és Bekker; XIV. p. 437, 15. (c. 2.) *Agrippinam ardore* Corb. C. Bekker; p. 541, 15. (c. 73.) [*et*] Corb. C. Bekker; p. 566, 14. (c. 32.) *et subdolutus* Spir. C. Hist. I. c. 69. p. 59, 13. *lachrimis* Spir. C; p. 60, 6. *novaria*, Spir. C; p. 68, 14. *mulieribus* Spir. C; p. 64, 3. *ac flagitia* Spir. C; Hist. I. c. 86, p. 83, 5, 6. *et incertam adhuc victoriam* Spir. C és a Guelferhytanus második kéztől. p. 76, 6. *imitatus* Spir. Reg. Agr. C; Ann. XI. p. 314, 11. (c. 16.) *parentem* Spir. C. Orelli, *parentes* a M(ediceus), *parentes* a többi; Ann. XII. p. 346, 3. (c. 3.) *quae-t* csak Spir. C nem hagyja ki, a szövegbe felveszi Orelli; XIII. p. 408, 8. (c. 25.) *venditioni* Spir. C. Orelli; *venditionē* M, *ad venditionem* a többi; — p. 415, 4. (c. 32.) *huic* M. Orelli, *hinc* Spir. C; p. 469, 10. (c. 43.) az *in-t*, mely csak Spir. C-ben van meg, Bekker beveszi a szövegbe; XIV. p. 524, 12. (c. 51.) *erat chiliarchus* Spir. C. Lipsius és Bekker. — De miután a fiatalabb Tacitus codexekben gyakran lettek olvasatok az egyik családból a másikba belecorrigálva, gyakran megessik, hogy C csak a „genuai” család valamelyik tagjával egyezik meg. Csak (?) a Guelferhytanusban és C-ben vannak pl. a következő olvasatok: Ann. XI. p. 311, 7. (c. 1) *haberet*; p. 317, 11. (c. 9.) *restitere*; p. 324, 1. (c. 16.) *invisum*; p. 327, 13. (c. 21.) *digressusque*; p. 339, 19. (c. 37.) *superbia agebat*; XII. p. 356, 6. (c. 19.) *non* (így Bekker); XIV. p. 469, 14. (c. 43.) *evenit*; p. 472, 6. (c. 47.) *obiit*; p. 473, 2. (c. 48.) *condemnatus eximeretur*; p. 476, 6. (c. 53.) *et familiaritatem*; XV. p. 489, 12. (c. 2.) *in*; p. 501, 11. (c. 21.) *ostentandi*; p. 506, 4. (c. 28.) *honore*; p. 511, 2. (c. 36.) *iter-t* nem hagyja ki; p. 524, 1. (c. 50.) *sermone*; p. 524, 14. (c. 51.) *is*; p. 523, 8. (c. 55.) *coniectaveratque* (így Bekker); p. 529, 2. (c. 56.) *qua*; p. 566, 2. (c. 31.) *dedi*.

²⁾ Bizonyítja azt C-nek Hist. I. c. 69 és 86-nak az Orelli-féle első kiadással eszközölt összehasonlítása, hol a két Laurentianus variánsai teljesen közölve vannak. E részben csak *a* (az egyik Laurentianus) *b* (a másik Laur.) az editio Spirensis és C olvasatai egyeznek össze a következő esetekben: p. 59, 8. (az Orelli-féle első kiadás szerint) *novitatis*; p. 60, 9. *et britannorum*; p. 63, 3. *strepere*; p. 15, *quocunque*; p. 76, 2. *suetio*; p. 77, 8. *ac si turbatis*; p. 12, *proinde*; p. 16, *inepta*; p. 79, 1. *galeri*; p. 82, 3. *vel exitio*; p. 83, 10. *beronice*. — Csak *a. b.* C egyeznek meg a következő lectionokban: p. 59, 12. *in misericordia*; p. 17, *silanum*; p. 60, 6. *epopediam et Vercellas*; p. 10, *cum alpe triaria*; p. *cunctatus est ut*; p. 61, 2. *simulare putans*; p. 62, 3. *vulgus*; p. 5. *tigillini*; p. 6. *tigillinus*; p. 11. *flagita-*

legkönnyebben a szövegében előforduló nagyobb hézagok nyomán lehetne meghatározni, de miután a kiadásokban Ann. XVI. 18—26, Hist. IV. 15—20; IV. 25—42; IV. 46—52-hez a különféle codexekből kijegyzett variánsokból csak azt szabad következtetnünk, hogy a Vaticanusban, a két nápolyi és a Sambucus-féle codexben az idézett fejezetek *talán* hiányoznak, le kell mondanunk azon reményről, hogy C-t családja valamelyik tagjával közelebb viszonyba hozhatnók.

Eredménykép tehát csak azt mondhatjuk, hogy C az *ismeretes* kéziratok egyikéből sincs lemásolva, hanem ép úgy, mint mind a többi, reánk maradt fiatalabb codex a Mediceus alter-re megy vissza, de nem közvetlenül, mint fiatalabb kéziratunk közül talán némelyik, s így nem is remélhetjük, hogy segítségével a Mediceusnak most már elmosódott vagy javítások által kitörült olvasatait megtudhatjuk. C-nek collationálása is tehát csak annyiban kívánatos, mint a többi fiatal codexé, a mennyiben reményünk lehet, hogy variánsaiban a Mediceusban elrontott valamely helynek szerencsés emendatiójával, azaz vagy eddig még észre nem vett hibák orvoslásával, vagy újabb criticusok coniecturáinak megerősítésével találkozunk. Hogy e tekintetben C nem rosszabb a többi codexnél, kitűnik a következő helyek összeállításából, hol újabb criticusok coniecturái már valamely régibb criticus coniecturájából belekerültek C szövegébe: pl. Ann. XI. p. 312, 3. *Poppaeae* Lipsius, C; *poppe* M; p. 322, 4. (c. 14.) *formae* Beroaldus, C, *formas* M, *forma*

verunt; 12. titi iunii; p. 63, 1. tigillini; iunii; 4. tigillinus; p. 64, 13. admissuri; p. 75, 9. quidem; 11. et omen; 14. aggredi; 15. miluium; p. 76, 4. emulio; p. 77, 6. ut instrumentum; 7. reip.; p. 78, 11. contione; p. 79, 3. [et] ad; p. 82, 2. varie ortum; rei p.; p. 83, 6. patrię; 9. fuerunt. — Csak a és C-ben áll: p. 59, 9. verbis ac minis; p. 75, 8. ut qui; 12. penninę; p. 78, 8. re p.; p. 83, 8. spem et metum C, spem et metumque a. et ki van hagyva a többiben. — Csak b és C-ben van: p. 59, 10. e legatis; p. 64, 1. locis. Ellenben a. b. (és néha *Spir.*) ellen megegyezik C Orelli szövegének olvasatával pl. p. 60, 2. provocati a. b. 5. transire a. b.: domum a. b. p. 62, 8. [et] a. b.; 10. at proditor a. b. *Spir.*; 13. [et] a. b. p. 63, 2. in palatium et tota urbe a. b. p. 64, 2. ac indecora a. *Spir.*; 4. [alios] a. b. (*Corb.*); 5. quas a. b.; 16. ignari a. b.; 17. tutianum a. b. 18. incolumis a. b.; p. 77, 2. invalida a. b. (*Agr.*); [bellorum] a. b.; 8. multi afflicta fides a. b. p. 83, 6. victoris a. b., mi azt bizonyítja, hogy a és b sokkal közelebb állanak egymáshoz, mint C-hez.

más codexek. p. 339, 15. (c. 36.) *Suillio* Orelli, C; *Suilio* M; XII. p. 350, 13. (c. 10.) *sed* Lipsius, Bekker, C *sed et* M; p. 351, 13. (c. 12.) *Cassia ratus per*, corr. M. Orelli; *Cassia* *per* M az első kéztől; *Cassia per* Jac. Gronovius, Bekker, C. XV. p. 489, 16. (c. 2.) *exturba* M, *exturbari* a többi kézirat; *exturbare* Ernesti, *exturba*^{re} C, Vitéz János javításából. p. 496, 11. (c. 14.) *missi post hac* M, Orelli, *m. post a* Spir. *m. post hac a* Haase; *Missippus hac a* (= *Missi post hac a*) C. p. 501, 16. (c. 21.) *aequalibus* M, *aequalius* más kéziratok; *aequabilis* Groslotius, Bekker, Orelli, és C, Vitéz János javításából. XVI. p. 554, 15. (c. 15.) *ingenti corporis-corporis* M, *ingenti corpore* Guelf. *ingenti vi corporis*. Wurm és Orelli a 2-ik kiadásban; *ingenti corporis robore* Beroaldus (talán valamely fiatal codex után), Orelli az első kiadásban és C; — p. 442, 8. *promptius respicere*. Walther, C; p. 443, 10. *ferre* Doederlein, C p. 443, 16. *nam in morte* Orelli, C. Hist. I. p. 60, 1. *Siliani* a Bipontini kiadók és C. p. 75, 12. *cotieque alpes* Beatus Rhenanus, Aldus és C. — Nem kétkem, hogy szorgalmasabb kutató még számos ily emendációra fog bukkanni C szövegében, de alig hiszem, hogy valakinek kedve kerekednék, az ilyen, már ugy is máshonnan ismeretes csekély eredmény felmutatása végett az egész codexet összehasonlítani.

Némileg bonyolódottabb dolog *Suetoniuscodexünkön* (13. sz.)¹⁾ eligazodni, minthogy a Suetoniuskéziratok roppant száma számos családra oszlik. A XV-ik századnál régibb kéziratok közül első helyet foglal el a reánk maradt codexek legkitünőbbike a Memmianus (a IX-ik századból), mely, valamint a XI-ik vagy XII-ik századból való Vaticanus Lipsii különkülön családot képez. A többi régi codex mind három családba osztható, az elsőt képezi a Mediceus tertius (plut. LXVIII. cod. 7. XI-ik sz.) egy maga; a másodiknak főképviselője a Mediceus primus; ide tartozik még a Tornacensis, a Copesianus, a Hulsianus, a Bernensis, a 3 Palatinus, a Viterbensis, a Guelferbytanus primus és az Excerpta Notre-Dame; a harmadik családot képezik a Parisinus 6116, a Mediceus secundus és a bizonytalan eredetű excerpta Lislaeana, Cuiaciana, Bongar-

¹⁾ Olvass Csontosinál p. 185, 5. s. alulr. 179; p. 187, 6. fel. 1487, Töröknél p. 26, 6. 179.

siana, Vossiana. Ezek a XV-ik századnál régibb kéziratok az egyedüliek, melyeknek a szöveg megállapításánál hasznát lehet venni, a XV-ik századbeliek, melyeknek száma véghetetlen (Párisban a nemzeti könyvtárban van 24, a Vaticanában 16, Bernben 2, Bâselben, Zürichben, Freiburgban egy, Budapestben a Nemzeti Múzeumban egy, az egyetemi könyvtárban egy; stb.) önálló beccsel nem bírnak, mindazon olvasataik, melyek a Memmianus, Vaticanus és a három régibb családénál jobbak, csak XV-ik századbeli tudósok coniecturáinak tekintendők. Jellemzi őket még az is, hogy nem tartoznak az említett családok egyikéhez sem kizárólag, hanem majd az egyiknek majd a másiknak olvasatait vették fel a szövegbe, szóval contaminálva vannak.

Természetesen C(orvinianus) is ezen codexek közé tartozván, szintén contaminálva van, még pedig, mi nem épen nagy bece mellett bizonyít, olyan olvasatokat, melyek csak a Memmianus vagy Vaticanusban, vagy csak ezekben és a Mediceusok egyikében, vagy csak a Mediceus tertiusban, vagy csak ebben és a Mediceus primusban találhatunk, C nem mutat fel, miért is nem tulajdoníthatunk neki előkelőbb rangot a rosszabb codexek között. ¹⁾ Különben C a XV-ik századbeli codex-családoknak, melyeket Roth p. XXXI—XXXII. jellemez, nem annyira elsejével (Basiliensis F, 1, 12. Vindobonensis 183 ;

¹⁾ A régibb codexek második, a Mediceus primus családjának, melyhez néha a Mediceus tertius is csatlakozik, következő olvasatait találjuk C-ben is: p. 38, 16. (a Roth-féle kiadás szerint, Lipcse 1875.) *intervallo per* Vat. Med. 1. 3. C s mások; p. 132, 38. *et in omnes* Palat. 3. Sabellius, Roth és C a második kéztől *et hominis* helyett; p. 161, 12. *druidarum* exc. Notre-Dame, a Baseli codex s mások, C^a, Erasmus, Roth; p. 188, 29. *quam duarum horarum* Bern., *quam III. horarum* Guelf. *quam . . . horarum* C, a többiben sem szám, sem hézag nincs; p. 242, 27. *palamque* Bern. Frib. Bas. s mások, C. p. 224, 7. *incertum sponte an evocatus*; p. 238, 11. *adverso rumore*; p. 243, 20. *quid sibi (et quid sibi C)* p. 240. *in servos-t* és p. 237, 5. *natam*-ot hozzáadja; p. 163, 28. *defuit stanti*; p. 199, 22. *Catuli-t* kihagyja; p. 5, 27. *concitaverunt*; p. 30, 10. *mirabilem* Med. 1. exc. Notre-Dame, C. p. 88, 9. *pater Tiberii Nero quaestor*, Med. 3. és a legtöbb codex. p. 111, 27. *etiam uxoribus suis* Bern. Perizonianus codex, ed. Rom. 2. p. 123, 25. *hoste tunc*, Med. 1. 2. Copesianus, Cortianus és mások. p. 164, 6. *vescenti* Med. 1. 3. Frib. Vindob. 2. Cortianus. p. 183, 29. *cymazacum* Med. 1. 2. 3. *cumazacum* C. *cimazacum* Memm.

Perizonianus; Harlemensis; Corsendoncianus; Nonnianus; Lindenbrogianus; Ferrariensis; két Vratislaviensis; Parisini 5812. suppl. Lat. 140; Sorb. 914. és a három editio princeps), melynek tizenegy jellemző variánsai közül csak négy (p. 217, 27. 238, 11. 243, 20. 240, 1.) van meg C-ben, mint inkább másodikkával rokon (Pinellianus; Foucaultianus; Friburgensis »quem reliquis sui generis meliorem esse deprehendi;« Cortianus; Vindobenensis 2.), melynek tíz jellemző variánsai közül nyolcz van meg C-ben is (p. 163, 28. 199, 22. 237, 5. 11, 21. 20, 21. 48, 8. 62, 15. 102, 30.) ²⁾ Ámbár tehát Suetoniuscodexünk a XV-ik századbeli kéziratok nem azon osztályához tartozik melyhez a három editio princeps »recentissimorum pessimorum-

exc. Cuiac. p. 187, 17. *fingeret et* Med. 1. 3. és mások. p. 217, 27. *factionis suae* Med. 1. 3. s mások; p. 240, 33. *paludamentis* Med. 1. Copes. Bern. Basil. s mások. p. 249, 22 *arcui* Med. 1. 3. s mások; p. 251, 30. *obvoluto in* Med. 1. 3. mások és C¹; C² *in* helyett *ad*-ot ír, mi a 3-ik családot jellemzi. p. 252, 5. *conatum*; p. 252, 19. *et animum* Med. 1. 3. s mások; p. 253, 9. *et canum* Med. 1. 3. és mások.

A harmadik család következő olvasatai vannak meg C-ben is; p. 22, 6. nem hiányzik; p. 33, 14. *Romanas* Par. 6116. s mások; p. 57, 34 *posthac* Med. 2. Frib. Fouc. Stephanus; p. 80, 21. *in eius sinum signum reip.* Par. 6116. Exc. Bong. Frib. Pinell. Basil. p. 130, 36. *quam enim uxorio nomine dignatus est* Par. 6116. Med. 2. s mások. p. 131, 33. C *paegmates*-e közelebb áll a Par. 6116 és mások *pegmares*-éhez, mint a többiek *paeguiaries* vagy *pegmaris*-éhez. p. 142, 12. *ad vero maiora* Paris. 6116. s többen. p. 178, 24 *pueri . . . levis* Paris. 6116. p. 208, 18. *capillo prae calcitiae arripere* Par. 6116. Med. 2. Frib. Basil. Harl. Periz. p. 241, 26. *variae* Memm. Paris. 6116 s mások. p. 254, 7. *rei p. statum* Paris. 6116. s mások. p. 85, 4. *iam tunc*. p. 131, 33. *in bonam partem* hozzá van adva. p. 250, 3. 4. a görög ki van hagyva, úgy mint p. 45, 21. *patre* és p. 141, 1. *omnem*.— p. 248, 34 *intra urbem*-et interpolál. p. 247, 34. *tribunos*, p. 247, 34. *e remotioribus* C². p. 16, 12. *et fugientem*. p. 56, 10. *recensum*. p. 56, 37. *circove*. p. 97, 11. *sinistra*. p. 103, 32. *remotus*. p. 183, 27. *rele* p. 183, 31. *a'ia*. p. 242, 32. *initia*; mely variánsok közül, habár csak ezen családban találatnak Roth többet felvett a szövegbe.

A gyakori hézagok kitöltésében C meglehetősen mérsékelt: csak p. 14, 37. igtat be *regni*-t. p. 26, 19. 36, 20—24, 34—36. a hézagot több más codexxel együtt ki nem töltötte.

²⁾ Ezen családra utalnak még C következő olvasatai: p. 174, 2. *et consecravit* Vindob. 2. Frib. Fouc. p. 187, 27. *interemit* Frib.; 242, 38. *consulutaverat ut* Frib. Basil. s mások. p. 253, 5. *alieno* Frib. Palat. 3. ed. Rom. 2. ed. Veneta 1.

que librorum, quales sunt Perizonianus et Harlemensis, propago», hanem a másikkhoz, melynek valamivel több bece van, mégis csak bele kell nyugodnunk Roth ítéletébe, ki a XV-ik századbeli kéziratoknak semmi tekintélyt sem tulajdonít. E codexek csak annyiban érdekesek, hogy némely kiadó coniecturáit ¹⁾ bennök már megtaláljuk; így pl. C-ben: p. 60, 1. *loco* ed. Basil. 1533. *longo* helyett; p. 60, 12. *ab se* Beroaldus és C, de rasurában, melyben valószínűleg *ad se* (Paris. 6116. Med. 2. Exc. Voss. Frib.) állott. p. 105, 22. *his* helyett *iis* Ed. rom. 2. (valószínűleg codexből) és Roth is. p. 127, 18. Roth *quercea*-t coniciál, mi benn áll C-ben az első kéztől, a többi codexben *quercica*, *quercica*, *quercina*, *querquea*, *quernea*, *aerea* van. Politianus *aurea*-t irt, s ezt irta C² a *quercea* fölé. p. 141, 30. *efferebat* helyett *efferebat* a kiadások és Roth. p. 166, 32, *iis* Egnatius. Bizonyára még több ily jó olvasásra is lehet akadni C-ben, de az ilyenek, minthogy a legrosszabb codexekben is előfordulnak, codexünket a többi fölé nem emelik, s nem is teszik kívánatossá collationáltatását, kivéve az olyan számára, ki egy kritikai Suetoniuskiadás számára valamennyi codexet összehasonlítani, hogy a kéziratok rokonsági viszonyait és az egyes emendációk szerzőit felderítse.

A Corvina *Eusebius Chroniconjának* Hieronymus-féle fordítását tartalmazó codexétől ²⁾ már minden bővebb vizsgá-

¹⁾ Ha ugyan kiadó coniecturáinak szabad nevezni azon helyes olvasatokat, melyeket mindjárt az editiones principesből és Beroaldus kiadásából fogok felhozni, s melyek valószínűleg csak valamely, a Corvinianussal rokon kéziratból vannak véve.

²⁾ Olvass Csentosinál p. 169, 10 Hieronimi; 16, quicumque; 18 mortuos: ut; 21, [incipit]; 24, 25, prefatio; 27, harmadik levél első lapon; 28 Hieronimi; 2 al. Lycimnius; 1, Lycimnii [superioris] filius; p. 170, 1 imperii sui VIII.; nicomedie die acta et sequenti anno romę edita; 4, hactenus Eusebius deinceps Hieronymus Hucusque stb. — Martyris; 8 Hieronimi; 9 gratias. — Töröknél p. 15, 2 transcribas, 11 presbiteri. Azon mód, a hogy Csentosi és utána Török a codex czimének, cum superadditis Prosperi' szavait magyarázzák, az olvasót egészen félrevezeti és más munkát sejtet vele, mint a mely codexünkben foglaltatik. Prosper ugyanis nem hiányzik codexünkben, hanem annak egész utolsó részét f. 75 a elejétől kezdve végig elfoglalja. f. 74 b végén a tulajdonképeni Hieronymus után minimummal a következők vannak írva: »Hucusque Hieronymus presbiter ordinem precedentium digessit annorum. Nos que secuta

lat nélkül nem kellene sokat várnunk, miután az e téren ugyancsak competens Schöne egyáltalában nem tartja valószínűnek, hogy régibb és jobb codexek kerülnének napvilágra, mint a milyenek már az ő kiadásában fel vannak használva, és a fiatalabb codexekről oly rossz véleménynyel bír, hogy még azokról is, melyeknek a régibb codexekhez való viszonyát ki bírná mutatni, (az én legnagyobb sajnálatomra) a legcsekélyebb felvilágosítást adni sem tartja érdemesnek. (p. XXXIX.) Ennek daczára talán még sem lesz érdektelen legalább C(orvinianus)nak a többi codexekhez való viszonyát földeríteni, a mennyire t. i. azt a Pontacus szerfölött ritka kiadásában főleg ifjabb kéziratokból összegyűjtött rengeteg apparatus criticus felhasználása nélkül tenni lehet. — Hieronymus valamennyi reánk maradt kézírata egy közös archetypusból ered, melyből még a hatodik század eleje előtt két másolat lett véve. Az egyikben az eredetinek beosztása ¹⁾ meg lett tartva, úgy hogy mindegyik synchronisticus tabella egy oldalra (pagina) van írva. E családhoz tartoznak: legrégibb kéziratunk, a VII-ik századból való Bongarsianus (B), a Pontacus által felhasznált Fuxensis és a Schöne által ismert fiatalabb kéziratok, melyek vagy magára a Bongarsianusra, vagy egy ezzel igen közel rokonságban álló codexre mennek vissza. (Ilyenek Schöne-nél a Leidensis c és, ha nem csalódom, Pontacusnál az Alcobacien-sis, Lemovicensis, Pithoeanus, és az 1529-ik évi baseli kiadásban felhasznált három kézirat.) Minthogy azonban e család főképviselője, a Bongarsianus roppant hanyagul van írva, a 2-dik család codexei is fölötte becsesek. Az archetypus másik apographonjában a táblázatok már két paginára (az egyik

sunt adicere curavimus», és itt Prospernek chronicon consulare-je veszi kezdetét. — E codexünkről különben már Schönenek is volt tudomása. V. ö. p. XIX. »ex epistula a[Pet]ermanno V. D. Constantinopoli data (1864. őszében) certior factus sum de Hieronymiani operis codice in Palatii Constantinopolitani bibliotheca servato, qui olim Mathiae Corvini fuisse dicitur, scriptus saec. XV. stb.«

¹⁾ Tudnivaló, hogy az egész mű Ábrahám évei és később az Olympiasok évei szerint beosztott synchronisticus táblázatokból áll, melynek mindegyik (függélyes) rovata a nevezetesebb népek egyikének van odaosztva. A világtörténet nevezetesebb eseményei röviden az illető évszám mellé vannak följegyezve.

folium versumjára és a másiknak rectumjára) vannak a rovatok szélesbítése végett kiterjesztve.¹⁾ E család egyik osztályát képezik a VII-ik századbéli Amandinus (A) és az ezzel egykoru fragmenta Petaviana (S), melyből eredt a Leidensis (P, a IX-ik vagy X-ik századból f. Ms. Lat. Voss. C. 110.), a másik osztályt képezi egy másik Leidensis (F ; a IX-ik századból ; Ms. Scal. 14.). — E genealogicus felosztástól eltekintve, a Hieronymus-codexeket két nagy csoportra szokás osztani : az antiquiores-re és a recentiores-re, mely megnevezés természetesen ki nem zárja azon lehetőséget, hogy egy igen fiatal, de az antiquiores családjának valamelyik tagjából másolt codex, belső minőségénél fogva az antiquiores-hez tartozik.

Az e két csoport közt létező föltötte nagy eltérés a következőben foglalható össze. A régibb codexekben (antiquiores) Hieronymus rendeletének megfelelően, az első rovat (canon) az assyriaiaknak, az ifjabbakban (recentiores) a hébereknék van adva. Hieronymus első négy virgulája (az egyes évszámokhoz irt történeti jegyzete) (p. 11. a. b. c. d. Schöne kiadása szerint) a fiatalabbakban együtt van, a régibbekben mindegyik külön az illető nép rovata fölött áll. Az előbbiekben az egyes rovatok mind feketével vannak írva, az utóbbiakban a könnyebb megkülönböztetés végett feketével és vörössel. Jellemző még a recentiores-re nézve, hogy egy új uralkodó előfordulásánál a számsorban nem adják ennek nevét és uralkodási éveinek számát, mint az a vetustioresben történik, hanem *csak* nevét, az ugynevezett spatium historicumban pedig az uralkodó nevét is ismétlik és uralkodási éveinek számát is kiteszik. A főkülönbség azonban az, hogy az egyik osztályban (a recentioresben, melyet Scaliger *priores*nek nevezett és az *antiquiores* fölé helyezett,) a történelmi eseményeket tartalmazó virgulák nincsenek az egyes rovatokban elhelyezve, hanem mind a lapszélen, a margón, a Scaliger által spatium historicumnak elnevezett szabad téren összegyűjtve, míg a másikban, az antiquioresben (Scaligernél *posteriores*) magokban a canonokban, a rovatokban foglalnak helyet. Az előbbi csoportnak tagjai, melynek »plurima extant exemplaria« (Sca-

¹⁾ »Hi alterius ordinis vetustissimi libri omnino omnes canones bifariam in binis paginis dispositos referunt.« Schöne.

liger) mind aránylag fiatal korból valók (recentiores) és oly közel rokonságban állanak egymáshoz, hogy »uno dictante a pluribus eodem tempore excepta esse videantur.« (Scaliger). Ezek még arról is nevezeteseek, hogy archetypusuk vagy magából a Bongarsianusból, vagy egy hozzá nagyon rokon codexből lett lemásolva, s hogy nem Prosper chronicon consulare-ját, hanem a Pithoeus által kiadott »sine consulibus digestum Prosper Tiro«-t tartalmazzák, többnyire a XI-ik századbéli Sigebertus Gemblacensis chroniconjával együtt, mely egy »vetustior« kéziratban sem fordul elő, de Scaligernek minden fiatalabb és Pontacusnak legtöbb codexében benn volt.

Mindazt, mit Hieronymus chroniconjának codexeiről eddig elég hosszasan elmondottam, csak azért hoztam föl, hogy egyúttal codexünknek teljesebb leírását adjam, mert mindaz, mi a vestustiores családját jellemzi, egytől egyig, mind a Corvinianusról is áll, úgy hogy a legkisebb habozás nélkül a jobb, régibb családba sorozhatjuk. Most még csak az a kérdés, hogy e család melyik tagjával áll C közelebbi rokonságban. Azon indiciumok közül, melyek ennek földerítésére szolgálhatnának, csak egyetlen egyet ¹⁾ találtam alkalmatosnak; C-ben ugyanis a synchronisticus táblázat nem Ábrahám évei, hanem a világ fennállásának évei szerint van berendezve, s ebben az ismert kéziratok közül egyes egyedül Pontacus Regiusával egyezik meg, mely codex valamikor Medici Katalin könyvtárában volt, s melyről Pontacus azt jegyzi meg, hogy Eusebiust és Hieronymust (Prospert tehát nem) tartalmazta, »sed non ut ceteri codices plerique secundum annos Abrahae, sed mundi disposita, quod interpolatoris manum sapit.« Azonkívül csak Stephanus ritka kiadásában (Páris, 1512.) találjuk eme beosztást. (Schöne, sajnos, az egész dologról semmit sem szól.) Már ebből is világos tehát, hogy a Corvinianus, Pontacus

¹⁾ Azon körülmény, hogy C-ben a »Regum series« hiányzik, az »Exordium libri« közepe táján a nagy lacunát felmutatja, valamint az is, hogy Hieronymus előszavában a 18 soros interpoláció C-ben is megvan, nem szolgálhatott a rokonsági viszonyok meghatározására nézve biztos criterium gyanánt, mert a kéziratokat e szempontból úgy osztályoznom nem sikerült, hogy ez osztályozás a kéziratoknak más ismertető jeleiből kiinduló osztályozásával összevágott volna.

Regiusa, és a Stephanus kiadásának alapjául szolgált codex (melyet nincs okunk a Regiussal azonosnak tartani) a legszorosabb rokonságban állanak egymással, és a mi kiválóan érdekes, a Leidensis F-ből származnak, mi eddig tudtommal az ifjabb koru codexek egyikéről sem lett bebizonyítva. Így a régi kéziratok közül csak a Leidensis F (»Freherianus« Scaligernél, ki »luculentus et optimae notae«-nak tartja) tartalmazza az »Exordium«-ot és Prosper »chronicon consulare«-ját. A »Troja capta«-ról szóló virgula (l. Schöne p. XXXVIII; XXXIX.) ABP-ben három hasámban van írva, F St(ephanus), és C-ben kettőben, St. és C-ben azon kívül a »Troja capta« cím, nem négyszer, mint ABPF-ben, hanem csak kétszer van kitéve. F-ben Prosper chroniconja a »sepultura quoque caruit« szavak és a »temporum conlectio« között foglal helyet, St. és C-ben ennek következtében az utóbbi elesett.

Leginkább szembeötlik azonban St. és C-nek (a Regius-ról semmit sem tudok) F-vel való rokonsága azon körülményből, hogy ott, hol F az egyes virguláknak elhelyezésében mind a többi codextól eltér, St. és C a legtöbb esetben az antiquiores családjának többi tagja ellen F-vel tart; pl. p. 12 a Schöne által *a*-val jelzett virgulát F St. C »Sic(yon) 32« helyett »Assyr(ia) 1«-hez teszik, p. 13 a *b* virgulát ugyanazok »Sic. 9«-hez; az *e* virgulát F 80-hoz, C 79-hez, St. 78-hoz, a többi mind »Sic. 6«-hoz teszi; p. 15, F St. C a *g* virgulát »Arg(os) 7« helyett »Arg. 10«-hez; p. 16 F St. C. *k*-t »Sic. 22«-höz, *b*-t p. 17-ről p. 16 »Arg. 12«-höz; *m*-et »Sic. 26«-hoz teszik; p. 17, F St. C *f*-et »Hebr. 87«-hez; *g*-t 88-hoz, *h*-t 89-hez, F C *i*-t 90-hez, *k*-t 91-hez teszik; p. 21 F St. C a *d* virgulát »Hebr.« 1«-hez; p. 23 *d*-t »Arg. 20«-hoz, *h*-t »Hebr. 65«-höz; *i*-t »Arg. 53«-hoz; p. 25 *h*-t »Arg. 14«-hez, *e*-t 15-höz (St. helyszűke miatt 16-hoz); *i*-t »Arg. 18«-hoz (St. 19-hez); *k*-t »Arg. 22«-höz; p. 27 *b*-t a 25-ik lapra »Athen. 6«-hoz teszik. Az egész mű számításának az egyes virgulák hibás elhelyezése által történt megváltoztatása, illetőleg megzavarása, mint azt Schöne p. 53, not. 8; p. 77, not. 5, p. 117, not. 2; p. 139, not. 4, F-ből fölhozza, St. és C-ben is, de csakis ezekben van meg; amaz pedig, melyet Schöne p. 81, not. 6.; p. 111., not. 1, fölemlít, csakis F és C-ben. Azon jegyzet, mely *ad Abr. 1552*.

F-ben a margón olvasható *mens. VII.* után: »qui menses in ordine in annum (St. C[in]ann.) reputantur.« St. és C-ben már belekerült a szövegbe. Mindezen megegyező olvasatok, úgy hiszem, eléggé igazolják azon föltevésemet, hogy St., C és F közt közelebbi rokonság áll fenn, főleg ha meggondoljuk, hogy a vetustiores más tagja és St. s C közt a virgulák elhelyezésében semmilyen különös megegyezés nincs. A rokonsági viszonyt még közelebbről meghatározni bajos dolog.

Legvalószínűbbnek tartom, hogy F-nek vagy F valame-lyik közel rokonának egy másolata egy tudós által lett átdolgozva, ki az Ábrahám évei szerint való számítást a világ fennállása óta való számítással cserélte fel, F-nek néhány hibáját más kéziratok összehasonlítása folytán kijavította s ezenkívül főleg azon volt, hogy a történeti adatokat szaporítsa, miért is valószínűleg a codex Fuxensisnek interpolált virguláit csekély változtatással az ő példányába is fölvette, honnan aztán St. és C-be is belekerültek.¹⁾ Ugyanazon grammaticus azonkívül

¹⁾ A Fuxensis interpolációinak fontosságát illetőleg v. ö. Gutschmid Rheim. Mus. XIII. p. 492, Zarneke's Litterarisches Zentralblatt 1865. p. 532. A Fuxensis azon interpolációi, melyek St. és C-be is belekerültek, a következők: ad Abr. 341 mondja a Fuxensis: »Aegyptiorum reges omnes tunc Pharaones dicebantur propter dignitatem sicut et nos dicimus imperatores augustos. Habebat ergo unusquisque proprium, sicut ex libris Manethonis sacerdotis Aegyptiorum agnoscitur.« Stephanusnál és Scaliger szerint, ki azt mondja, hogy »merito nullus scriptus codex haec habet«, a kiadásokban ez így van visszaadva: »Aegyptiorum reges omnes tunc Pharaones dicebantur, non hoc proprium habentes nomen, sed pro dignitate reges tunc utebantur, sicut apud nos Imperatores Augusti appellantur. Habebat unus quisque Pharaon proprium nomen. Hoc nos ex libris Manethonis sacerdotis Aegyptiorum lectum posuimus.« Így nagyjában C is, hol azonban »tunc utebantur hoc nomine sicut a. n. i. utebantur (vocabantur helyett?) augusti. habebat enim« stb. áll. — ad Abr. 1144 a Fuxensis: »Alter Sesonchosis cuius pater fuit Siropis. Hunc post mortem deum Syraphin Aegyptii nominantes colunt, quem et inferum deum fuisse dicunt. Hoc in membranis Aegyptiacis Ptolemaei quae dicitur sacra scriptura invenies.« Több fiatalabb codexben (valószínűleg a következőkben: Avenionensis, Alcobaciensis, Meldensis, Puteanus, Regius az első és 4-ik Palatinus,) és St. és C-ben is ez így van: »Huius Sesonchosis Aegypti regis pater fuit Siropis. Hunc ferunt quidam post mortem ab Aegyptiis deum nuncupatum, eumque Serapim adpellatum.« (C-ben *sensecoris eayptii*; *atque serapim app.* van). — ad Abr. 1929 a Fuxensis: »Ale-

még a mű technicali berendezésén is javítani akart az által, hogy az egyes rovatoknak sorrendjét megváltoztatta, minek következtében St. és C-ben (de csakis ezekben) pl. az első lapok assyriorum, sycioniorum, hebreorum, egyptiorum, argivorum, atheniensium, anni mundi rovatokra vannak felosztva (az idézett sorrend a többi codexéitől eltér). Javítani akart továbbá az által is, hogy a virgulákat nem gyűjtötte össze a héberek és sicyoniaiak közti és az utolsó előtti rovatban (mint az B-ben van), vagy az assyrok és héberek közti és aztán az egyptusokat közvetlen megelőző rovatban (mint APSF-ben történt), hanem mindig azon nép rovatában helyezte el, melynek történetére vonatkoznak, miért is St. és C-ben a virgulák fölvételére nem két rovat van szánuva, hanem egynek hijával annyi, a hány nép az illető táblázatba fel van véve.

Most még csak azon kérdésre kell megfelelnünk, vajjon nem másolata-e C valamely régibb kiadásnak, minek bizonyí-

xander matrem suam occidit.« St. C.: »Alexander matrem interemit.« — ad 376, g a Fuxensis: »...Pirantis filius, alter mulierem hoc vocabulo Spirantis filiam dicit.« St.: »In Argis primus sacerdotio functus est Callythias filius Pyrantis. Alii Callythia spirantis filia prima.« C-ben csak ez áll: »In Argis prima sacerdotio functa est Callitias filia spirantis«, mit később Scaliger coniciált. — Vannak azonkívül St. és C-ben még olyan, fiatalabb keltű interpolációk is, melyek valószínűleg St. és C. közös kútfejének margójára voltak írva, honnan aztán Stephanus codexe belevette a rovatokba, míg C-ben a margón maradtak. Ezek: ad Athen. 32: »Liber pater in India militat in cuius exercitu fuerunt femine dicte bacche magis propter furorem quam propter virtutem.« ad Athen. 34: »Perseus cum uxore Andromachia in celum rapti sunt.« (*rapti in c.* St.) ad Athen. 35: »Bithinia condita est a phenice qui phenicibus quasdam tradidit litteras et ad scribendum vermiculum instituit unde et color ille pheniceus dictus est: qui postea littera mutata dicitur puniceus.« — »Ephyra que nunc Corinthus a sysipho condita est.« ad Athen. 45 (Schöne p. 38) »ea que de hipermestra dicuntur, quam Isidem vocant facta sunt.« — »Ea que de perseo dicuntur secundum quorundam opinionem hac etate gesta sunt.« Ez utóbbi két virgulát St. így adja: »Ea quae de hipermestra quam Isidem Aegyptiorum deam vocant: et quae de Danae ex qua Perseus natus dicuntur, his sunt gesta temporibus.« Mind ezen interpolációnak egy része különben később a szövegben is előfordul, úgy, hogy néha Stephanusnál egy és ugyanazon tény különböző évhez kétszer is fel van említve.

tására Scaligerre lehetne hivatkozni, kinek állítása szerint a Pharaó nevét magyarázó és C-ben is található interpolált virgulát »nullus scriptus codex habet«, valamint a mű homlokán C-ben is olvasható, a másolóhoz intézett szavak: »neque in ullo pr(iorum) neque post(eriorum) extant, et tamen ea loco movere quia in editionibus primis leguntur nobis religio fuit.« Az erre alapított okoskodás bizonyára nagyon gyenge alapon állana, mert Scaligernek ilyen kifejezéseire: »omnes libri stb.« semmit sem lehet adni, hiszen az utolsó jegyzetünkben St. és C-ből idézett virgulát illetőleg is megjegyzi, hogy omnes libri tam scripti tam editi: »in Argis primus sacerdotio functus est Callicias Perantis filius«, holott a Fuxensis, C és Stephanus kiadása mást adnak. — Itt csak két kiadás jöhet számba: az editio princeps (mely valószínűleg Milanóban 1475 körül jelent meg) és az editio Veneta 1483-ból. Az elsőnek másolata C már azért sem lehet, mert az editio princeps »sine virgis et lineolis transversis« van készítve és csak feketére nyomtatva, miért is valószínűleg a recentiores családjának egy példánya után készült. A másik kiadás ugyan, ha nem csalódom, vetustiores codexek nyomán készült, mint abból lehet következtetni, hogy »e primis est libris, qui verbis et numeris rubris, ut hodie Calendaria nostra solent, fuerunt impressi« (Fabricius Bibl. Gr. VII. p. 335), de még sem tartom valószínűnek, hogy belőle lett volna C lemásolva, mert be nem látható, hogy miért nem írta volna le a másoló Matthaeus Palmerius kiegészítését is, mely mind az editio veneta-ban, mind a princepsben benfoglaltatik, és mert nem tartom valószínűnek, hogy egy kiadó, ki a subscriptio tanúsága szerint »plurimis undique comparatis exemplaribus« készítette kiadását, a synchronisticus tabellák elrendezésében oly következetlen lett volna, hogy az első pár oldalon (C-ben f. 7b. 8a. b. 9a.) mind egy paginára, a mű nagyobb részében pedig két paginára tette volna az egyes táblázatokat. Azon körülményből, hogy Hieronymusnak a másolókhöz intézett figyelmeztetése csak C-ben és az első kiadásokban van meg, már csak azért sem lehet azt következtetni, hogy ez utóbbiak után készült C, mert föl nem tehető, hogy a kiadók e szavakat, melyek tulajdonképen nyomtatott kiadásban egészen fölöslegesek, saját magok componálták

volna. ¹⁾ Ellenkezőleg abból, hogy az „adiuratio“ C-ben is előfordúl, azt fogjuk következtetni, hogy C némileg rokon azon codexekkel, melyekből az első kiadások ki lettek nyomtatva.

Hosszadalmas kutatásaink eredménye tehát az, hogy a Corvinianus, ki legközelebbi rokonával a Stephanus-féle kiadással és Pontacus Regiusával a Freherianusból vagy annak egyik közel rokonából származik, Hieronymus szövegének megállapításánál egészen hasznavehetetlen, miután egy már lehetőleg pontosan ismeretes középszerű codexnek mindenféle gyökeres és mélyen bevágó interpolációk és változtatások által eltorzított ivadéka, melynek értékét még azon körülmény is tetemesen csökkenti, hogy egy vele legközelebbi rokonságban álló codex után készült kiadás által családjának belső mivolta már régóta ismeretes.

Aránylag legjobban vannak a konstantinápolyi küldeményben a *Scriptores Historiae Augustae* ²⁾ képviselve, melyeknek legalább két példányát birta Mátyás király könyvtára. Az egyik a pompásabb kiállítású, több más hires férfiú életleírásával együtt egy codexbe foglalva, Mátyás király számára lett leírva; ez a csekélyebb értékű; a másik, a becsesebb, de sokkal egyszerűbb kiállítású Sforza Ferencz könyvei közül került a Corvinába. Hogy e codexek becsét könnyebben meghatározhassuk, ismét szükséges lesz, kissé bővebben tárgyalni a *Scriptores codex*inek rokonsági viszonyait. A *Scriptores Historiae Augustae* valamennyi reánk maradt codexe egy valószínűleg a VIII—IX-ik században minusculákkal írt arche-typusból származik, mely azonban akkor, mikor a legelső másolatok vétettek róla, már a legrosszabb karban volt. Nemcsak hogy egyes szavak és mondatok el voltak rontva, hanem egész lapok és quaterniók hiányoztak, mások rossz helyre voltak kötve,

¹⁾ Később csakugyan találtam Bandininak a Medicea-könyvtárról írt lajstromában egy »VI. Nonas Maias 1440.« tehát jóval az első nyomtatott kiadás megjelenése előtt írt codexet (Plut. LXXXIX. inf. 5.) fölméltve, mely homlokán szintén bírja a leirőhoz intézett „obtestatio“-t.

²⁾ Csontosinál p. 203 Severus és Antoninus életrajzai közt kimaradt Pescennius Niger életrajza. p. 204, 15 contendas. p. 173 a. 17. sor olvass: cesaris scripta ab; 18 scripta ab; 27 Heliuy; p. 173 b. 31. vitas; p. 174 a. 16. sor Herenniani. Töröknél p. 17 al. 3. sor: Sparciani hystographi.

azonkívül még azon fejedelmek életei, kik a harmadik Gordianus és a Valerianusok közt uralkodtak, egészen elvesztek, és a fiatalabb Valerianus életrajzának utolsó fejezetében valamint a Gallienusok életrajzának első fejezeteiben sok betű és szó nem is volt olvasható. A szerint, a mint már most a másolók vagy a legnagyobb hűséggel az archetypushoz tartották magokat, vagy pedig saját belátásuk szerint olvasható szöveget akarván adni, a másolásnál számos szabadságot engedtek meg magoknak, a reánk maradt *Scriptores-codexek* két főcsaládra oszlanak; az előbbit Peter ¹⁾ II-vel, az utóbbit \mathcal{Z} -val jelölte. Egy harmadik családot (Ψ) képez azon némely codex, mely eredetileg II-hez tartozik ugyan, de \mathcal{Z} -ből való számos olvasatot vett fel szövegébe. A II családnak eddig következő kéziratai voltak ismeretesek: a Bambergensis (IX. sz.) (B); a Palatinus (X | XI. sz.) (P); az excerpta Palatina (XI. sz.); a Vaticanus nr. 5301 (XV. sz.), mely az 1475-ben Milanóban Bonus Accursius által kiadott editio princeps alapjául szolgált; az Ambrosianus (»A 269. infer. membrana-ceus, forma maxima, foliorum 216. sec. XV. nitide scriptus«) és a most már elveszett Murbacensis. Mindezeknek egymáshoz való viszonyát a Peter kiadásában olvasható leírások után így képzelem magamnak. Közvetlenül az archetypusból csak B, P és azon codex folyt, melyből az excerpta Palatina lettek kivonatolva, továbbá egy negyedik, mely a II család többi tagjának közös kútfeje volt. A legrégibb codexek szövege ugyanis egyes quaterniók helycseréje által főleg Alexander és a Maximinusok életrajzában nagyon meg van zavarva, mely zavart kénytelenek vagyunk már az archetypusban föltételezni. És pedig Alex. 43. »omnes Christianos futuros si id fecisset« után következett az archetypusban azon quaternio, mely az Alex. 58. »nominibus est ornatus« egészen Max. 5. »occiso Heliogabalo ubi primum«-ig tartó részt tartalmazta; erre jött azon rész, melyre a fönnebb kihagyott Alex. 43-tól 58-ig tartó darab volt írva: »et templa reliqua deserenda — et apud populum lectis vario tempore cum etiam de Isauria optate venisset«. Most a

¹⁾ *Scriptores Historiae Augustae recensuit Hermannus Peter. II. voll. Lipsiae, 1865.*

helyett, hogy mint várhatnók, Max. 5 következők, előbb három quaternio van közbevetve, mely a Max. 18 egészen a Max. et Balb. 8-ig terjedő részt tartalmazza¹⁾, s csak erre következik a Max. 5-től 18-ig való fejezetek közbevetése után (Max. 5. »comperit Alexandrum principem — nec solum me sed etiam vos et omnes qui mecum« c. 18.) a folytatás Maximus és Balbinus életrajzának 8-ik fejezetéből: »quam et senatui acceptissimam stb.« Csekélyebb az áthelyezés a legutolsó életrajzokban, hol Numerianus életének 13-dik egészen 15-dik fejezetéig (»Augustum appelaverunt — dicebat nullam aliam«) terjedő, eredetileg talán egy levelet elfoglaló része Carus életrajza 2-dik fejezetének »quae illius felicitas« és »fuit qui fundavit« szavai közé került. — Hasonló áthelyezés van a II család többi ismeretes tagjaiban is (a Murbacensisről ez világosan bizonyítva nincs), csak hogy itt több oly eltérés mutatkozik BP és ugyanazon család többi tagjai közt, hogy lehetetlen ez utóbbiak számára közös kútfőt föl nem venni. — Véleményem szerint valamely XIV-ik vagy XV-ik századbéli tudós (BP-n kívül II többi tagja mind a XV-ik századból való) a B és P közös archetypusának egy direct másolatában a quaterniók fölcserélése által támadt zavart meg akarta szüntetni és az életrajzok sorrendjében nyilatkozó rendetlenségnek véget vetni, mi azonban vajmi rosszul sikerült neki, főleg mert elmulasztotta az S családdhoz felvilágosításért fordulni. A Maximusoknak és Maximus és Balbinusnak életében még legjobban végezte dolgát, de hogy különben mily ügyetlenül járt el, arról tanúskodik azon körülmény, hogy Numerianus és Carus életleírásában is még jobban összevissza hányt mindent és hogy a Maximusok 18-ik fejezetében szintén nagyobbította a zavart az által, hogy a fenn fölemlített különböző részleteket a következő szörnyeteg szerkezetébe tákolta össze: »sed etiam vos et omnes qui mecum sunt | quam et senatui acceptissimam — nuncuparunt | vario tempore cum etiam de Isauria | sentiunt et gordianos patrem ac filium augustos vocarunt«. Az életrajzoknak helyesebb elrendezését illetőleg elégségesnek tartotta több

¹⁾ »Sentiunt et Gordianos patrem ac filium Augustos vocarunt. Ergo si viri estis« (Max. 18) egészen »timebant enim severitatem eius homines vulgares«-ig (Max. et Balb. 8).

hasonló megjegyzésen kívül Didius életének elejéhez hozzáírni »vita haec post duas sequentes vitas fuit scribenda« és a Diadumenus Antoninus után következő Opilius Macrinus kezdetéhez »hic erat locus Heliogabali«, mi által az életrajzoknak ugyanazon sorrendje van indicálva, mely a chronológiának még leginkább megfelel és az *S* családban is követve van. Criticusunknak ily módon szerkesztett példányából a XV-ik században két másolat lett véve. Az egyik másoló, ki az Ambrosianust készítette, híven követte az archetypus margóján adott utasításokat és az életrajzokat a kívánt sorrendbe hozta, de különben meglehetősen hanyagúl járt el, a mennyiben a Gallienusok nagyon rossz karban fenmaradt életrajzának elején lévő egyes betűket és szótagokat nem tartotta érdemesnek leírni, hanem egyszerűen kihagyta. Azon másoló azonban, ki criticusunk példányából az említett másolatok másodikát készítette, nem volt közönséges leíró, hanem némi criticus szellemmel is bírt, s így természetesen nem lehetett megelégedve elődje munkájával, hanem iparkodott a dolgot még rosszabbúl csinálni, mint amaz. Alexander Severus életrajzának »et templa reliqua deserenda«-tól »et apud populum lectis«-ig tartó szavait (cap. 43—cap. 58), melyeknek kezdetéhez még hozzácsatolta az előtte levő példányban közvetlen megelőző, de eredetileg a Maximinusok életrajzába való »occiso Heliogabalo ubi primum fecisset« szavakat, fogta és Alexander Severus 15-dik fejezetének »capitali poena affecit« és »negotia et causas prius a scriniorum principibus« szavai közé beletuszkolta, mi által véglegesen tönkretette ezen életrajzokat. Az életrajzok sorrendét illetőleg beírta azzal, hogy az előde által a margóra írt útbaigazító jegyzeteket átvette. Magán a szövegen ő sem tett nevezetesebb változtatásokat, hanem az olyan helyeken is megtartotta az archetypusnak előttünk B és P megegyező hagyománya által ismeretes olvasatait, hol a legcsekélyebb javítás is elégséges lett volna. E példánynak két másolatát ismerem, az egyik a Vaticanus nr. 5301 ¹⁾, mely az editio princeps alapjául szolgált és a Gallienusok elején levő töredékeket meg-

¹⁾ »Forma maxima, chartaceus (excepto primo folio quod est membranaceum), foliis 240, sec. XV. Incipit ‚Spartiani de vita a hadriani imperatoris ad dioclitianum augustum. Origo‘ Expl.

lehetős pontossággal tünteti fel; a másíknak, a *Scriptoresnek* a Sforza Ferencz könyvtárából a Corvinába jutott *papircodexének* (nr. 26 Csontosinál, melyet S-vel jelölök) másolója kevesbbé lelkiismeretesen végezte tisztét, mint az, ki a Vaticanust készíttette; a Gallienusok elején levő töredékeket mind elhagyta ¹⁾ (az Ambrosianusban is hiányzanak), az életek sorrendjére vonatkozó marginalis jegyzeteket azon kettő kivételével, melyet fennebb idéztem, szintén elfelejtette lemásolni, és a mi leginkább jellemzi, Numerianus életleírásának a 13-dik, egészen 15-dik fejezetéig terjedő részét kihagyta (»Augustum appellaverunt — nullam aliam fuisse«). Ezen, a másoló tudatlanságánál fogva kétszeresen feltűnő criticus belátás miatt hajlandó volnék feltenni, hogy a Vaticanus és S közös kútfejében e helyekhez bizonyos critikai jelek voltak hozzá téve, vagy hogy S és a Vaticanus forrása közt még egy középső tagot kell felvennünk, s hogy már ebben lett ama néhány fejezet kihagyva. Legfeltűnőbb azonban, hogy az editio princeps-ben, mely Peter szerint a Vaticanusnak meglehetősen hű lenyomata, ugyanazon fejezetek hiányzanak mint S-ben, holott a Vaticanusban megvanak. Nem hiszem, hogy hajlandó volna valaki e feltűnő meg egyezést a véletlennek tulajdonítani, így tehát más magyarázathoz kell folyamodnunk. Miután S-et semmi áron sem tekinthetjük az editio princeps másolatának, csak azon egy lehetőség marad fenn, hogy Bonus Accursius, a princeps editor, vagy S-nek egy igen közel rokonát, vagy magát S-t e helyhez összehasonlította, minek lehetőséget nem fogjuk elutasíthatni, mert

contendas feliciter
de possess

BONACCURSIUSAPISA

qui ultimus versus postea ab aliquo inductus est«. (Peter p. XVII.).

¹⁾ Így pl. az ifjabb Valerianus életének végén II. p. 72 Peter kiadásában 13-ik sor: de quo iam (15 betűs hézag; a másik sorban:) nobis fuit se (26 betűs hézag) galieni (8 betűs hézag; a következő sor első fele üres, aztán:) semper enim me vobis dedidi et famae cui negare nihil negare possum. A Gallienusok életrajzában p. 73, 7 vocabantur exercitus és az erre következő két sornyi hézag helyett a régibb codexekben négy sor töredék van; S ismét *res perdiderat*-val kezdi. Bonus Accursius mind ezen hézagokat kitöltötte, s már ezért sem szabad S-t az editio princeps másolatának tartani.

Pávia

biztosan tudjuk, hogy Accursius a Vaticanus házags vagy nehezebb helyein más kéziratokhoz is fordult segítségért¹⁾. Ha már most meggondoljuk, hogy S eredetileg Sforza könyvtárában Milanóban őriztetett, hogy Accursius Milanóban készítette kiadását és hogy S ama közelebbi rokonának létezéséről semmiféle tudomásunk nincs, talán nem fog felette merésznek feltűnni azon föltevés, hogy Accursius kiadásának készítésénél a Corvinianust is felhasználta, kihez nem hiszem, hogy lehetetlen lett volna hozzáférni. Ha ezen föltevésemet, melyet természetesen magam sem tartok az egyedül lehetőnek²⁾, bizonyosnak tarthatnók, a Mordtmann által is fölemlített, eredetileg Sforza könyvtárához tartozó négy Corvinocodexnek a Corvinába való bekebeleztetésének időpontjára nézve is valami kevéssel biztosabb véleményt kockáztathatnánk, a mennyiben legalább némi valószínűséggel az 1475 és 1490 közti időre gondolhatnánk.

De bármint legyen is e dolog, annyit bizonyosan állíthatunk, hogy S a *Scriptores codex*inek legjobb családjához tartozik és pedig legközelebb a Vaticanus 5301-vel és az Ambrosianussal rokon. E rokonság folytán S belső értékéről is könnyen ítélhetünk. A Bambergensis és Palatinus a legnagyobb pontossággal össze lévén már hasonlítva, és a részben a Vaticanus 5301 után készült editio princeps által codexünk

¹⁾ Így pl. Clodius Albinus életének 11-ik fejezetében az editio princepsnek olvasata: »Et istae igitur epistolae testantur Albinum virum utilem fuisse, indicant et illud praecipue«, melyet Peter tévesen Accursius coniecturájának tart, megvan a *Scriptores* hártýára írt Corvinocodexben, csak hogy itt *indicat* áll, mit később Egnatius coniciált.

²⁾ Feltűnő, hogy mind az Ambrosianus, mind az eredetileg Accursius magánbirtokában levő Vaticanus nr. 5301, mind S, mind az editio princeps Milanóból valók, a mi azon gondolatot ébreszthetné az emberben, hogy mindezen, egy családot képező codexeknek közös kútfeje, valamint azon codex is, melyből a Vaticanus és S lettek lemásolva (α) Milanóban voltak. Az sem lehetetlen tehát, hogy, ha ugyan nem akarjuk S-t α -nak első soru másolatának tekinteni, Accursius magát azon codexet használhatta, melyből S közvetlenül le lett másolva, vagy pedig α -nak egy másik ivadékát. Ez utóbbi föltevés annál valószínűbb, mert az editio princepsben Carus életrajzának első négy fejezete is hiányzik, mit aligha leszünk hajlandók Peterrel (p. XVIII.) Bonus Accursius kritikai belátásának rovására hozni.

osztálya már eléggé ismeretes lévén, a hanyagúl írt Corvinianusnak a *pontosabb Vaticanus collātiója híjában* csak annyiban vehetjük hasznát, a mennyiben ott, a hol a Bambergensis és Palatinus eltérő, de egyenlően helyes olvasatai közt választanunk kell, a dolog eldöntésére inkább a Corvinianus szövegéhez fogunk folyamodni, mint az editio princepséhez, mely nem egy helyen van a rosszabb codexcsalád olvasatai által contaminálva és elrontva.

Már fennebb említettem, hogy a Peter által \mathcal{S} -vel jelölt család a II családtól az által különbözik, hogy szerkesztője az archetypus lemásolásában nagyon csekély pontossággal járt el, és fő igyekezetét arra fordította, hogy interpolációk stb. által az archetypus romlott szövegét némileg olvashatóvá tegye. Azon codex, melyből az \mathcal{S} -hez tartozó valamennyi codex származik, ugyanazon archetypusból eredt, melyből II, de oly időben lett belőle lemásolva, mikor abban az egyes levelek és quaterniók vagy még nem voltak összezavarva, vagy már helyökre visszaigazítva voltak. Az \mathcal{S} -hez tartozó codexekben tehát a quaterniók fölcserélése által támadt azon zavarnak, melylyel II-ben találkoztunk, semmi nyoma. Az archetypus közepéből azonban már akkor is hiányzott néhány quaternio, mely a Maximus és Balbinus után következő öt imperator életrajzát tartalmazta; criticusunk tehát, kinek köszönhetjük \mathcal{S} közös kútfejének szerkesztését, ezeknek életét a kellő helyen röviden elbeszélte, és miután az idősebb Valerianus életleírásánál is jobbat tudott adni, a Trebellius Pollio által írt ezen életrajzot, melynek fejezeteinek sorrendjét is megváltoztatta, Eutropius és Aurelius Victorból vett adatokkal bővítette, s végre az egyes életrajzokat oly sorrendbe hozta, hogy azok a chronologicus rendnek megfeleltek, kivéve, hogy nála is Avidius hibásan Didius után foglal helyet ¹⁾. A szövegbe magába számos, több-

¹⁾ Peter a Laurentianust (sanctae crucis Florentini, nunc Laurentianus plut. XX. nr. 6. membranaceus sec. XV.), kiben az életrajzok ugyanazon sorrendben, mint B és P-ben következnek, szintén az \mathcal{S} családhoz számítja, azért mert a harmadik családot (\mathcal{P}) jellemző olvasat helyett: Alex. 43. »Cum optate venisset« azt adja, mely az \mathcal{S} családban van csak: »futuros si id fecisset et templa«. De ha tekintetbe vesszük, hogy az \mathcal{S} család egyetlen egy codexében, még a legkitünőbb képviselőjében

nyire egészen félszeg és fölösleges változtatásokat vitt be¹⁾, de a Gallienusok elején levő töredékek kiegészítéséhez még sem mert hozzáfogni. E példányról a XIV-ik században két másolat készült. Az első meglehetősen lelkiismeretességgel van írva; a Gallienusok életrajzának elején levő töredékek nagyjában változatlanul vannak hagyva; Alexander életleírása, úgy mint a jobb kéziratokban, nem Spartianusnak, hanem Lampridiusnak van tulajdonítva; csak a mű subscriptiójában engedett magának a másoló egy kis szabadságot, a mennyiben a tényállásnak megfelelőleg nem azt mondotta, hogy (mint a többi codexben áll) a *Numerianusig* való fejedelmek életleírása van a műben foglaltatva, hanem »diversorum principum et tyrannorum a divo Hadriano usque ad Carinum«, mely utóbbinak életrajza tényleg az utolsó helyen áll a többi codexben is. E codexnek direct másolatai a Vaticanus nr. 1902²⁾, melyet Peter az Σ család legkitünőbb tagjának nevez, és a *hártýára írott Corvinianus*, melyben mindazon sajátságot feltaláljuk, melyeket az imént mint az Σ család közös kútfejét és a Vaticanus másolója által lemásolt példányt jellemzőket felsoroltam. Azon másik codex, mely az Σ család közös kútfejéből a XIV-ik vagy

a Vaticanus nr. 1902-ben sincs megtartva az életrajzoknak B és P-ben található sorrendje, és ha megfontoljuk, hogy a harmadik, contaminált család (Ψ) egyik tagja az Urbinas nr. 414 azon említett egy jellemző varianstól eltekintve mindenben, még a legjellemzőbb dolgokban is Σ -vel tart, a legnagyobb valószínűséggel fel fogjuk tehetni, hogy a Laurentianus is, ép úgy mint az Urbinas, egy nagyon átcorrigált kéziratból lett lemásolva és esetleg egy olyan correcturát is felvett szövegébe, mely által származásának egyik indiciuma el lett törölve. A Laurentianus tehát a Ψ , nem pedig a Σ családba sorozandó, már csak azért is, mert nem lehet föltenni, hogy e hanyagúl írt codex, mely mindenben a rosszabb Σ codexek olvasatait tünteti fel, az archetypus iránt való hűségben egyedül az életrajzok sorrendjét illetőleg múlja fölül még ezen család legrégebb és leghitelesebb tagját, a Vaticanust is.

¹⁾ Hadrianus életében 1. Ulpium Traianum proetorium *virum consobrinum suum* (*II*: pr. *tunc* cons.); 5. bactriani (*II* és Ψ : britanni). c. 19 lavacrum agrippinae (*II*: l. agrippae) Carac. 2. »Vt solet placatis atque inde Romam contendens redit« (contendens hiányzik *II*-ben). cap. 3 »ob hoc retentus ne videretur ac augetur fratris occisi crudelitas« (*II*: retentus ne augetur fratris o. c.). cap. 5. »designati sunt eo tempore« (*II*: damnati sunt).

²⁾ »Membranaceus, fol. 265. sec. XIV. diligenter exaratus«.

XV-ik században le lett írva, s melyből a Vaticanus nr. 1898, az Ambrosianus C 110 infer. és a Neapolitanus eredtek, sokkal rosszabb volt mint amaz, melyből a Vaticanus 1902 és a Corvinianus származnak. Ama codex írója ugyanis nem elégedett meg avval, hogy az előtte fekvő még mindig nem a legrosszabb példányt híven lemásolta, hanem javítási viszketegből sokat változtatott rajta. Így Alexander életét Lampridius helyett Spartianusnak tulajdonította és a Gallienusok életrajzának elejét az ott olvasható töredékekre a legcesekélyebb figyelemmel sem levén, úgy a hogy, kiegészítette. Hozzájárul még, hogy magában a másolásban is hanyagúl járt el, s így természetes, hogy a belőle származó codexek egészen értéknélküliek.

Ez összeállításból, úgy hiszem, eléggé kitűnt, hogy C-nek, minthogy másolója lelkiismeretesen végezte feladatát ¹⁾ és a *S* család legkitűnőbb képviselőjével a Vaticanus 1902-vel rokon, relativ értéke van elég, habár a sokkal régibb és közvetlenül az archetypusból másolt Bambergensis és Palatinus és a körülöttük csoportosuló többi codex mellett a szöveg megállapítására ép oly kevésbé lehet felhasználni, mint magát a Vaticanus 1902-t, melyet sem Jordan-Eyssenhardt, sem Peter nem méltattak eltérő olvasatainak közlésére, habár ezek között olyanok is nem ritkán találhatunk, melyek Erasmus óta a vulgátát képezik, vagy pedig csak a legújabb időben hozattak be tudós criticusok által a szövegbe. Ilyen olvasatokat Hadrianusnak általam collationált életleírásában C-ben is többet találtam; pl. p. 9, 13 *reliquis* C és Erasmus óta a vulgata; a többi codexben *reliquiis*. p. 12, 9 *condicta* helyett *condita* C és Erasmus óta a vulg., valamint p. 14, 19 *quidem* helyett *quidam*. p. 7, 9 *afferebant* helyett *efferebant* C és Ursinus. p. 14, 31 *victimiarum* (B¹P¹VM) vagy *victimias* helyett (B³P³) *victimarium* C és Egnatius. p. 18, 9 *texeret* (BP¹) vagy *tegeret* (VMP²) helyett *texerit* C Peter és Mommsen. p. 18, 13 *quinquagenariam* helyett *quingenariam* C és Casaubonus. Addig természetesen,

¹⁾ A fiatalabb Valerianus és a Gallienusok életrajzában a töredékes helyeken egy betűvel sincs több C-ben mint a Palatinusban és a Vaticanus 5301-ben, bármily értelmetlenek is azon mondatok, melyek C-ben az egyes összefüggésnélküli szavak egymás mellé való állítása által keletkeztek.

míg az Σ család többi tagjainak eltérő olvasatai nem ismertek, nem lehet állítani, hogy eme néhány szerencsés emendáció C-nek még nagyobb tekintélyt kölcsönözne, mert Σ többi tagjával, pl. a C-vel rokon¹⁾ Regiusból (nr. 580, membranaeus, sec. XV.) is sok romlott hely lett Casaubonus által javítva; s így nem is tartom kívánatosnak, hogy C szövegét behatóbban összehasonlítsuk. Ez csak egy olyan tudós számára mulhatatlanul szükséges, ki az Σ család egyes tagjai közt fenforgó igen érdekes rokonsági viszonyokról akar magának alapos tudomást szerezni; hogy az ilyen C-nek összehasonlítása nélkül nem boldogúlna, arról meg vagyok győződve.

Ugyanaz a codex, mely a *Scriptores Historiae Augustae*

¹⁾ V. ö. C azon variánsait, melyek Casaubonus kiadásában csak a Regiusból vannak idézve: p. 5, 3 [latinis], p. 5, 24 suriano, p. 7, 7 bractiani, 18 Labienus, 21 iussu, p. 8, 18 de [in] tumulto, p. 9, 6 pro singulis, 16 omnem summam — receptam, p. 10, 26 quidam necem in, p. 12, 5 actibus — minus, 12 nitebatur, p. 13, 14 petiit et terracone, 27 iecit atque conexit (a Regius: conexuit), 29 parthicum, p. 15, 19 non negaret, p. 16, 2 potentissimus, p. 17, 12 *epicetum* C, *epycetum* R, *Epictetum* helyett, 19 neglexit ut choni quem; az értelmetlen *choni uni* helyett, 30 ceteras partes, p. 18, 26 sed si, p. 19, 6 cathoni, 23 cunctos leones, p. 20, 7 sibi consecrasset, 14 [pie]. 25 nominis latore, 30 confabulatus est, p. 22, 31 paraverat, p. 23, 1 non impune admitteret, 17 sui forma, p. 25, 2 ex somnio, p. 26, 1 coxam, 23 [quasi]. E megegyezésből természetesen nem szabad a Regiusnak C-vel való *szorosabb* rokonságára következtetni, mert azon néhány variáns közül, melyeket Casaubonus az Σ család más tagjaiból idéz, és azok közül, melyeket a vulgata valószínűleg az Σ családból kapott, szintén több olyan van, melyet C-ben is találtam. Ilyenek: p. 3, 6 *sub scipionum temporibus* liber Puteani, p. 3, 7 *in libro* liber Puteani, p. 4, 1 rediit *vulg.*, p. 6, 16 tertio *vulg.*, 17 instituit *vulg.*, p. 7, 4 *pacis operam* Regius és Robertus codexe, 16 arciano Puteanus codexe, p. 8, 7 petiit *vulg.*, 26 sibimet adrianus *vulg.*, 27 *terracenis* Casaubonus optimae membranae-je, p. 9, 4 haberet auctoritatis *vulg.*, p. 10, 29 petiit *vulg.*, 21 [et] off. *vulg.*, p. 12, 10 *redditus* több kiadás, p. 19, 29 propriis et veteribus *vulg.*, p. 20, 5 elephantes *vulg.*, 30 [si potest credi] *vulg.*, 18 pestilentiae *vulg.*, 27 armenis *vulg.*, p. 22, 31 habuit *vulg.*, p. 24, 25 petiit *vulg.*, p. 25, 14 superviveret *vulg.*, — C jellemzésére megjegyzem még, hogy M. Antoninus Philosophus életrajzának »patris sui, Hadriano«-tól (p. 48, 6) »revocatus eorum sermionibus«-ig (p. 51, 24) való része C-ben hiányzik, mely hézag legbiztosabban vezetne bennünket C legközelebbi rokonainak megismerésére, ha az Σ család több tagjának collációját bírnók.

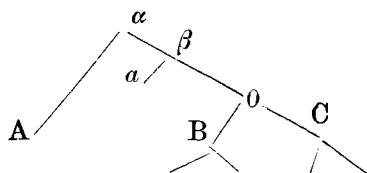
tae-nek imént bővebben tárgyalt példányát tartalmazza, azonkívül még több hasonló életleírásokat tartalmazó műveket foglal magában, mit legkevesebbé sincs okunk feltűnőnek tartani, minthogy számos codexet ismerünk, mely ugyanazon gyűjteményt, többnyire Plutarchos életrajzai egynehányának latin fordításával bővitve, tartalmazza. Miután azonban codexünkben az életrajzok egymásutánja oly sajátságos, hogy már e miatt sem hozható e gyűjtemények bármelyikével is közelebbi viszonyba, kénytelenek vagyunk minden egyes, benne foglaltató munkát behatóbb vizsgálat alá venni. ✓

A *Scriptores Historiae Augustae*-t codexünkben nyomban *Cornelius Nepos »Liber de excellentibus duobus exterarum gentium«* című műve követi, mely a Corvinianusban ¹⁾, úgy mint valamennyi eddig ismeretes codexben Aemilius Probusnak van tulajdonítva, s e körülmény, valamint a minden codexben egyaránt előforduló hibák és hézagok azt bizonyítják, hogy Cornelius Nepost tartalmazó valamennyi codexünk egy közös archetypusból származik, melynek reánk maradt másolatait két nagy családba lehet osztani. Az egyik, a jobb, (A) Alcibiades életrajzában fentartotta számunkra (3. 2) az »Androcidi. Itaque ille postea Mercurius« és Ages. 8,1. a »fingendo. Nam et statura fuit humili et corpore« szavakat, melyek a második, a rosszabb családban hiányzanak. Miután pedig e szavak a Corv.-ban sincsenek meg, le kell mondanunk azon reményről, hogy úgy mint a jobb családnak egyetlen fenmaradt tagjában a XV-ik századbeli Parcensisben, úgy a Corv.-ban is a jobb család valamely kitűnő codexének fiatal másolatát bírjuk. A rosszabb, melyhez ennél fogva Corv. is tartozik, nagyjában értéktelen, és a praxisban nem nagy jelentőséggel bír, ha a theoriában nem is helyesljük Roth azon szabályát, hogy a jobb család olvasatait mindig, a rosszabbéit sohasem kell elfogadnunk, kivéven azon esetekben, hol már minden codexünk közös kútfejében meg volt rongálva a szöveg s így a rosszabb codexek helyes olvasása nem annyira ezen család belső kitűnőségének mint inkább valamely középkori criticus élmességének rovására esik. Mindamellett a jóval fiatalabb, a rosszabb családban is

¹⁾ Olvass Csontosinál p. 175,7al. Emili Probi, 1. Versus Emily probi. Vade stb. p. 176,1 sciet.

több, különböző értékkel bíró csoportot különböztetünk meg, melyeknek relativ értékét a szerint fogjuk meghatározni, a mint a jobb családból, (mily úton-módon, nem bírjuk kimutatni) több vagy kevesebb helyes olvasatot bírnak felmutatni. Roth ¹⁾ tehát (p. 254) a rosszabb codexek családját ismét két nagyobb csoportra osztja: az elsőben (*B*) Timoleon életében (3. 1. 2.) az »et invidia laudem virtutibus obtinebant« és (3. 2) a »famaque deserta« szavak; a másodikban (*C*) (Timol. 3. 1. 2) a »primum Siculos deinde Cornitho arcessivit colonos, quod ab his initio Syracusae erant conditae. Civibus veteribus sua restituit« szavak hiányoznak. Ha az ismeretes codexeket e szempontból átvizsgáljuk, azt találjuk, hogy a B csoporthoz a következő codexek tartoznak: a Vossianus C (*e*); a codex A. Schotti (*schott.*); a Marcianus D. I (*f*); a Vaticanus 3412; a Laurentianus plut. XC super. cod. 61 (*gadd.*) a Laurentianus plut. LXVII. cod. 25 (*flor.*); a Parisinus 5826. Ezekben mindkét fennebb említett hénag megvan; ellenben csak a »famaque deserta« szavak hiányoznak a Chisianus F. IV. 101-ben (*chis. B*) és a codex Bibliothecae Armamentarii (*paris. armam.*)-ban. A C csoporthoz tartoznak: a Monacensis 433 (*mon.*); az Ottobonianus 1909 (*ott.*); az Alexandrinus 1843 (*alex.*); a codex Praefecti Bibliothecae Marcianae (*g*); a Haenelianus (*h*); a Vaticanus 5262; az Angelicus (*ang.*); a Chisianus (*chis. A*); a Puteanus (*putean.*); a Vaticanus 3170 (*i*); a Kiliensis, állítólag szintén Corvincodex (*k*); végre a Vossianus B (*l*). A hénagoktól eltekintve azt találta Roth, hogy varians lectióikban leginkább a B csoport codexeivel egyeznek meg a codex Collegii Romani (*R*); a Leidensis secundus (*c*); a Vossianus A (*d*); a codex Savaronis (*savar.*); a Parisinus 5837.; leginkább a C csoport codexeivel a Sangallensis (*b*); az Urbinas (*urb.*); a Laurentianus 181 (*faes.*); a Patavinus (*pat.*); és a Thottianus (*thott.*); Mind a többi rosszabb codexet felülmúlja és egy csoporthoz sem számítható a Guelfertytanus (*a*). — Mindezek után talán nem fogunk tévedni, ha Cornelius Nepos codexeinek következő családfáját szerkesztjük:

¹⁾ »Aemilius Probus de excellentibus ducibus exterarum gentium et Cornelii Nepotis quae supersunt. Edidit Carolus Ludovicus Roth. Ph. Dr. — Praemissa sunt G. F. Rinckii Prolegomena ad Aemilium Probum. Basiliae, 1841.«

hézagos nem héz. héz. nem hézagos

E szerint a rosszabb családnak kútfejéből (β) két apographon vétetett volna, az egyik a Guelferbytanus (a), a rosszabb család codexei közül kétségkívül a legkitünőbb; a másik közös kútfeje a B és C csoportoknak, melyeknek mindegyike ismét két osztályra szakadt: az egyiknek szövege, mely kevesebb lelkiismeretesen lett másolva, hézagok és más hibák által van rongálva, a másik nem hézagos és aránylag jobb. Az egyes kéziratoknak ezen stemmában való elhelyezésök csak annyiban nehezebb, hogy, mint Roth p. 255 kimutatta, az egyik csoport kézíratainak olvasatai be lettek corrigálva a másik csoport kézírataiba, és így főképp fiatalabb codexek mindkét csoport közt, úgyszólván középhelyet látszanak elfoglalni. Habár a Corvinianus osztályozásánál is meg kell küzdenünk e nehézséggel ¹⁾, Corv.-t mégis elég biztossággal a C csoportba

¹⁾ Csak a B csoport valamelyik tagjában találhatók Corv. következő olvasatai: p. 5, 1 (Roth kiadása szerint) *gynechoritis* Corv. *gynechorites* (c *schott*) p. 10, 3 *erant decem* Corv. *erant autem creant decem* c (a többiben csak *creant*) p. 12, 10 *ut parii d Eus* (Editio ultraiectina et ed. Savaronis; *ut parii-t* ír a *Parcensis* is) p. 10, 5 *decertarent* (*de schott*); p. 11, 6 *liberavit* (d? e? *Ev(eneta)* a(*rgentatorensis*) s) p. 12, 9 *regiis* (c? d? e? *Evaus*) p. 12, 16 *ceperat* (ce *Eva*) p. 126, 1 [*publice*] (Vat. 3412) p. 150, 1 [*est*] (ed) p. 150, 10 *Amilcarem* (d *Eu*); p. 32, 10 [*δοττανισμός*] (ce); p. 36, 1 *ut dicit non videretur* (e *schott*.) p. 57, 9 *leniebat* (mi által meg van erősítve *d*-nek ezen olvasása, melyet Roth kétségbe vont volt.)

Csak C-ben fordulnak elő Corv. következő lectiói: p. 8, 2 *Cicladés* (f. thott. g.) p. 8, 4 *scytis* (f. thott.); p. 9, 11 *arthafernen* (k); p. 10, 8 *eadem dere* (ghik); p. 10, 16 *nova arte vi summa* (mon. ghikl *Evas*); p. 11, 16 *poetile* (f. thott. ghi *Es*); p. 12, 4 *deinde* (ghik *Es*); p. 12, 12 *athenas profectus* (i, csakhogy Corv.-ban a »transpositionis signum« is benn van); p. 13, 7 *Chersoness*_o (*Chersonessi* van ghikl-ben); p. 124, 9 *detrusisset* (hik vat.) 5262, ang. chis. A. *Eva*); p. 124, 12 *cupiditatis* (k) p. 125, 16 *fuit vitae* (ik); p. 125, 12 [*vero*] (ang. chis. A. kl) p. 126, 10 *uinctis* (*vinctis* fgh) p. 126, 13 [*se*] (ik); p. 126, 17 *authomathias* (ghik *Ea*) p. 127, 2 *ut eiusdem natale festum* (k

fogjuk sorozhatni, mert az a mi a C csoportot jellemzi, hogy t. i. a »verba et epistula Corneliae Gracchorum matris ex libro Cornelii Nepotis de latinis historicis excerpta« minden tagjában, és Cato és Atticus életrajza e csoport legtöbb tagjában hiányzik, jellemzi Corv.-t is. Hogy pedig a jobb, nem hézagos osztályba tartozik Corv., azt bizonyítja azon körülmény, hogy Timol. 3, 1. 2-ből való ama szavak, valamint Lys. 3, 5 a »sed scripta ut deum videretur congruere sententiae« szavak Corv.-ban nem hiányoznak. Hogy Corv. nem a B, hanem a C csoporthoz tartozik, bizonyítják még a következők: B-ben Aemilius Probus epigrammája hiányzik, C-ben és Corv.-ban megvan. B-nek Roth által p. 254 idézett nyolcz jellemző variansa közül Corv.-ba negyetlen egy sincs meg. — Epam. 10, 3 coepit; Eum. 8, 7 praeterea; Hann. 3, 4 inermis Corv.-ban, C-ben (és néhány B codexben) ki van hagyva, deHann. 10. 2 a ,minus' és ,conciliabat' szavak Corv.-ban és a nem hézagos codexekben meg vannak tartva. — Hann. 6, 1 ,apud Rhodanum iterum apud Padum tertio' és Alc. 10, 6 ,eminus' Corv.-ban hiányzik, ami szintén a C csoportra utal. Kitűnik ez azon coniectúrákból is, melyek Corv. szövegében találhatunk: A B csoportot (illetőleg ennek számos tagját) jellemző 35 coniectura közül (v. ö. Roth p. 255. 256) csak egy, Them. 9, 4 annum mihi temporis van fölvéve, de nem csak Corv.-ban, hanem a C-hez tartozó l-ben is. ¹⁾ Ellenben a C csoport 41 coniectúrája közül 14 coniectúra van meg Corv.-ban is, mi mindenesetre

Eva); p. 128, 1 grece (mon. thott. ghikl Eu) 2 videbantur (thott. hikl Eua); 7 Syrus (i) hyrptasi (ghik); 10 eius[dem] (ik); 11 [quoque] (iklEu); 15 persarum (mon. thott. ghi Evaf) ferocior (ghkl) Memmon (gk Eva); 19 arth^aebano (arthabano ikl) p. 129, 4 Thebis (hikl); 8 non facile in tyranno (ghik); 18 [Magni] (kl); p. 130, 11 magnitudine animi (ik); p. 27, 14 quam in victu (ghk, helyesli Fleckeisen); p. 121, 13 luc ubi (cghikl Eva); p. 130, 3 autem (a. mon. gh. ang. ikl); p. 144, 18 pamphilio (hil); p. 145, 5 sosillus (bhikl); p. 43, 18 imputamus malo causam fuisse (bR cfgh Eva); p. 101, 6 divum (Vatic. 3412, gh ang.) p. 146, 5 commun^{is}em (-nem k); 7 ornetur (Uffenbachianus, mon.hik), sterilis (k) genitricis (kh Eus)

¹⁾ hogy Epam. 6, 2 a *qualis* . . . *civis* accusativus helyett *qualis* . . . *cives* van Corv.-ban, B-ben pedig *quales* . . . *cives*, inkább esetlegesnek tartom

szintén arra mutat, hogy Corv. alapja nem egy B-hez, hanem egy C-hez tartozó codex volt.¹⁾ Miután tehát sikerült a Corvinianust a legnagyobb biztossággal a C csoport nem hézagos, jobb osztályába sorozni, még csak az van hátra, hogy meghatározzuk a Corvinianus és a rosszabb család valamennyi nem hézagos codexe közt fenforgó viszonyt. Ezek közül Roth legelső helyre teszi a Guelferbytanust, ki szerinte oly messzire áll a jobb család (A) mögött, mint a rosszabb (B, C) előtt. A nem hézagos család többi tagja, melyek közül azonban csak a codex Collegii Romani, a Sangallensis (b) és a Halm kiadása számára collationált Monacensis ismeretesebbek, mind az által tünik ki, hogy az egyik itt, a másik ott az A családnak majd az egyik, majd a másik olvasatát őrizte meg egyedül a rosszabb család tagjai közül. Hogy Corv. is ezen osztályhoz tartozik, azt a mondottakon kívül még a következő variánsok bizonyítják, melyeket Corv. csak az imént említett codexek egyikével bir közösen: pl. p. 4, 13 *adolescentulis* (b Evas); p. 4, 16 *ac populo* (b de c is) p. 8, 16 *asym* (a); p. 150. 1 *Cerranno* (b); p. 20, 8 *Molossus* (az A családhoz tartozó codex Danielis; a. b. Eus); p. 25, 8 *quadringenta* (b Evaus); p. 88, 17 *ciriceno* Corv. de javításból, így b. f. Corv.-ban eredetileg *Cicizeno* állt, mi *aiRban* is megvan, p. 90, 3 *Meneclidem* (R Eu); p. 56, 7 *velle magna huius* (b); ide tartoznak még némileg p. 68, 10 [sibi] (b. R. cd Es); p. 31, 20 [in terra] (b c e). Ezenkívül csak az A család, a és Corv. irnak helyesen p. 20, 1 in *eo*-t, p. 123, 3 *parere legibus*-t és csak az A család tagjai és Corv. hagyják ki helyesen p. 59, 10 a többi codexben interpolált *meo*-t és p. 70, 14 *non*-t; de ezen aránylag csekély számu helyes olvasat, valamint azon körülmény, hogy már Corv.-ban megvan p. 13. 4 Scheffer említésre méltó *coniectu-*

¹⁾ Ama 14 *coniectura* a következő: Milt. 5, 3 *nova arte vi summa* (mon. ghikl Evas); 8, 3 *Chersonesi Corv.* ^a (ghikl); Them. 7, 5 *oppositam* (f mon. ghikl Eva); 10, 3 *Smyrnam* (c? ghikl) Alc. 11, 1 *conscierunt* (B is?) Dion. 2, 3 *Eiusdem Dionysii* (bghikl) 2, 5 *Dionysii filium* (bf mon ghk); Dat. 7, 3 *cum eo* (h ang. ikl); Pelop. 4, 3 *Messena* (ghi Evaus); Phoc. 4, 1 *huc ubi* (cghikl Eva); Timot. 6, 1 *Graecae* (mon. thott. ghikl Eu); 6, 4 *Persarum* (f. mon. thott. ghi Evas); 7, 1 *Thebis* (hikl); Hann. 7, 7 *indicarunt* (fh ang. ikl Evas).

rája ,multis in imperiis', mégsem képes megingatni azon nézetemet, hogy a Corvinianus a rosszabb család jobb tagjai közt foglal ugyan helyet, de köztök talán az utolsó helyen áll, valószínűleg azért, mert a codex, a melyből le lett másolva, vagy talán már ennek közvetlen elődje is, a rosszabb család rosszabb osztályainak valamely tagja után, mely mint a fennebb közlött variánsokból kitünik, nagyon közel rokona lehetett a Vaticanus *i* és a Kiliensis *k*-nek, ki lett javítva, illetőleg elrontva, miért is Corvinianusnak a szöveg megállapításánál alig fogjuk hasznát vehetni.

Az e codexünkben (27) foglaltató három munka közt legcsekélyebb abszolút becse van a harmadiknak, mely *Sextus Aurelius Victor »De viris illustribus urbis Romae«* ¹⁾ című művét ²⁾ tartalmazza.

¹⁾ Olvass Úsontosinál: p. 174, 23 al. Tullo, 22 al. [et tribus curiatis].

²⁾ E művet a 16-ik század második fele óta közönségesen Aurelius Victor-nak tulajdonítják, régente majd az ifjabb Pliniust, majd Suetoniust, majd Cornelius Nepost tartották szerzőjének. Kinek volt e mű codexünkben tulajdonítva, nem tudjuk, mivel a ,Plinii' szó az inscriptióban rasurában áll, és az eredetileg helyén állott szónak csak *E* betűje látszik ki, mely ép oly jól Sextusra, mint Suetoniusra, vagy mint Eutropiusra egészíthető ki. Török ugyan azt tartja, hogy eredetileg *Plinii* állott codexünkben, de hogy később e szót mással helyettesítették, mígnem végre Pliniust ismét visszahelyezték jogaiba, s ezen állításának támogatására hivatkozik a codex elején levő indexre, melyben Aurelius Victor műve csakugyan Pliniusnak van tulajdonítva; de ha magát a codexet látta volna Török, aligha okoskodott volna így. A mű elején levő index ugyanis csak az egész munka befejezése után lett szerkesztve, mint az nem is lehetséges másképp egy oly lajstromnál, mely nem csak azt adja tudtunkra, hogyan kezdődik, hanem azt is, mely lapon kezdődik minden egyes életrajz. A codexben másutt előforduló veres szín mindenütt igen halavány, csak az, mely a rasurában álló ,*Plinii*' szónál és az index megírásánál lett használva, sokkal sötétebb, ami arra mutat, hogy az indexben és az inscriptióban olvasható *Plinii* ugyanazon kéztől származik, még pedig, mint bizton állíthatom, azon kéztől, mely az egész codexet írta. Azon körülmény, hogy ugyanaz a másoló különböző szerzőnek tulajdonítja ugyanazon művet, nem fog annyira feltűnőnek látszani, ha felveszszük, hogy az index készítésénél leírónk egy más codexet is összehasonlított, s innen javította szövegének némely hibáját. E mellett szól pl. az is, hogy Servius Tullius életének második fele a szövegben »De« czimmel bír, s a név ki van hagyva, de az indexben helyesen »de eodem« áll. Caius Gracchus életleírásának címe a szö-

A mi e codex szövegének értékét illeti, nehéz azt meghatározni, mivel Aurelius Victor szövege egyáltalában nagyon meg van rongálva s a források, melyekből meríthetünk, mind egytől egyig nem a legtisztábbak. Azon kéziratok, melyeket Schott felhasznált, s főleg a »Pulmanni apographon« és a »vetus codex Metelli« mindenesetre a legjobbak voltak: csak bennök van meg a Pompeius Magnus után következő néhány életrajz és Pyrrhus életrajzának második fele, de viszont a kézzelfogható interpolációnak oly számos jelét mutatják fel, hogy lehetlen a Schott kiadásában belőlök felhozott olvasatok nyomán értéköket és a többi, fenmaradt codexekhez való viszonyukat meghatározni. A két Palatinust is csak Gruter idézeteiből ismerjük, az Arntzen kiadásában összegyűjtött apparatusnak pedig főkép azért nem vehetjük jobb hasznát mert Arntzen régi jó szokás szerint többnyire csak »unus codex, quatuor, quinque libri« stb.-ről beszél, mi által bizony édes keveset nyertünk a codexek egymáshoz való viszonyának megismeréséhez. Legjobban ismeretesek még Keil kiadásából ¹⁾ a négy Vindobonensis, mind a négy a XV-ik századból. (V. 1. 2. 3. 4) a Neissei (N) Liegnitzi (L) és a Rehdiger-féle kézirat (R), mely utóbbi három azonban csak régi kiadások másolatai.

Hogy minden ránk maradt codexet két nagy csoportba kell osztani, világos. Az egyiket, előttünk csak Schott idézeteiből ismereteset képezik Schottnak kéziratei, melyeket Schott a »pleniores, ampliores« megnevezés által eléggé jellemzett, a másikba, mely a mű 77-ik fejezetével megszakad, tartozik kivétel nélkül mind a reánk maradt kézirat.

Keil a kiadásában felhasznált kéziratokat e második család többi ismeretes kézirateival a következő viszonyba hozza. A Vindobenensis tertius hibáiban is leggyakrabban

vegben kimaradt, de számára egy sor üresen lett hagyva; az indexben »De Caio gracco« áll. Quintus Flaminiust a szövegben »Flamineusnak« az indexben »Flaminius«-nak nevezi a másoló stb. Míg azonban ezen aránylag csekély jelentőségű hibákat a leíró nem tartotta érdemesnek a szövegben magában kijavítani, még sem akarta az egész művet hamis szerzőnek tulajdonítani, s így inkább belecorigálta a véleménye szerint helyesebb »Plinii« czimet.

¹⁾ Aurelius Victor de viris illustribus. Mit Commentar und Wörterbuch von E. Keil. Zweite Ausgabe. Breslau, 1862.

Arntzennek Leidensis primusával, kevesbbé gyakran Gruter Palatinus alterjével tart. A Vindobensis secundus legközelebb áll Schröternek 2-ik velenczei kiadásához (1501-ből) és részben az »editio sine loco et anno«-hoz. A Vindobonensis secundus sokat Arntzennek Havniensis-ével és az Editio sine l. et a.-val, némelyet Schott kézírataival bír közösen ott is, hol az utóbbiak különben egyedül állanak. A nagyon hanyagul irt Vindobonensis quartus Arntzen Leidensis secundusához áll legközelebb. Az N. R. és L. kéziratok többnyire a 2-ik velenczei kiadással tartanak, L. néha a Schröter által összehasonlított strassburgi kiadásokkal is. — A Corvinianust majd csak akkor fogjuk biztosabban osztályozhatni, ha már láttuk, milyen olvasatokat bír a többi kéziratokkal közösen, első sorban pedig Schott régi codexeivel: pl. p. 74,43 ¹⁾ ille callide dixit; p. 87,7 delegit; p. 95,17 obsidio; p. 98,13 *adversum nobilitatem* Schott kézíratai, *adversum nobilitatem* Corv., *adversum nobilitatis superbiam* a többi; p. 122,2 triumphans; p. 150,17 publica; p. 154,14 Xantippi; p. 154,19 ut si impetrasset, ita demum non rediret; p. 159,12 Cremeram; p. 187,3 Carope; p. 187,6 mulctatum; p. 189,16 [Qu.] p. 206,4 *consul* hozzá van adva; p. 215,14 ut ex ea pecunia quae de; p. 222,15 suppressit; p. 232,3 mercennarius; p. 240,20 multi nobiles obrogantes; p. 249,41 imminuit; p. 256,28 Caspium hozzá van adva; p. 113,28 reliquis; p. 134,20 gutum ligneum; p. 201,10 Mallio; p. 203,33 et semis; p. 222,10 Magudulsam; p. 53,11 addicentibus avibus; p. 88,7 [fuerunt]; p. 70,2 Tullus; p. 74 ,causam, helyett ,omnia'; p. 78,14 obsidio; p. 78,17 ad Porsennam; p. 88,10 atque; p. 132,26 Epulum; p. 136,3 Quosque in Senatu; p. 189,2 ectonas; p. 208,8 *exu'erem* Corv. *exu'erem* Schott kézíratai; *exurerem* a többi. A 2-ik fejezet 12-ik paragraphusa nem hiányzik. p. 170,7 [adduxit]. — Legtöbbbször persze Schott kézíratai ellen a nem teljes (rosszabb,) családdal tart Corv. mint pl. p. 44,4 *Vestae* t nem hagyja ki; p. 47,2 magno exercitu facto; p. 49,20 [virgines]; p. 52,53 [regnavit annos XXXVIII]; p. 62,1 ut rem corrigeret; p. 63,3 pompilii;

¹⁾ A Pitiscus-féle kiadás szerint, Utrecht 1696, mely cum notis variorum van ellátva; az első szám a lapot, a második a jegyzetet jelöli.

p. 69,31 regno exutus; p. 70,4 cornicularii; p. 73,30 [censum ordinavit]; p. 73,39 cuius civis; p. 74,44 Latinus dum; p. 75,1 ferocem miti; p. 76,2 moribus; p. 79,18 retinere; p. 79,1 sorore; p. 80,10 et [in] cubiculum; p. 80,15 [imperavit annis XXXIV]; p. 81,2 sorore; p. 82,3 prudentiam; p. 82,8 donum tulit; 9 potestatem; p. 84,9 [statim]; p. 89,22 ad Qu. Fabium Maximum qui Annibalem mora fregit; p. 91,15 [Quater consul]; p. 93 [aedem]; p. 99,1 publice; Cneus Marcius; p. 104,2 creavit; p. 107,5 monente; p. 107,10 e sedibus eius; p. 107,11 horribilis; p. 109,22 [dehinc]; p. 115,14 Capitolio; p. 115,17 sumpsisse; p. 116,22 ob conspectum; p. 117,29 cognomine; p. 121,12 [decius]; p. 123,6 Pomponio; p. 129,5 adversis omnibus adversum Samnites progressum; p. 140,9 Laevinum; p. 142,19 gratis; 24, refugit; 27 traiecit; p. 143 Pyrrhus életrajzának második fele hiányzik; p. 144,3 perierunt; p. 145,9 omnes aut in carc.; p. 146,4 frater Caeci; 6 primo; p. 149,6 [quas corvos vocavere]; cum irrisu; 10 [XXX]; p. 151 [ex] maximis; p. 157,4 nem (Zagunthus); p. 161,36 [ne Romanis traderetur]; 35 [per T. Flamininum]; 40 [in fine Nicomedensium]; p. 164 fidei [suae]; 22 Quod pactum; p. 166,5 se-t nem hagyja ki; p. 170,7 incesti; p. 180,13 accepisset; p. 186,11 [victo]; p. 188 a mit Schott Flaminius életének végén az „ampliores“-ból hozzáadott, hiányzik; p. 188,3 consul; p. 189,9 [Ambratiasque]; 10 [Romanis]; p. 190,1 a *fratre*-t nem hagyja ki; p. 190,6 Hic cum Boiorum gente confluxit — interemit; p. 192,1 nimia; p. 193,9 excitus; 14 *quasi* nem hiányzik; p. 194,3 [consul]; p. 196,11 *quem* nem hiányzik; p. 198,4 [numerus]; p. 201,10 Tito; p. 204,2 praetor; 5 Pompeji; p. 205,8 puellae; p. 208,11 proprio; p. 210,1 Quintus Caecilius; 3 [consul] p. 211,12 Metellum sororis; p. 214,15 iudicium contra leges; p. 214,2 [Scipionis]; p. 215,12 intercedente; p. 216,17 [sequenti anno]; p. 218,9 Triumviros; p. 219,12 abrogante; p. 222,17 [Philippo consuli]; 20 efflueret; p. 223,23 [nimia]; 26 [sed praeteriti quaerebantur]; p. 225,11 *Savidio* V. 3. N. R. L. *Sabidio* Corv.; p. 228,15 cum omnia septa intellegeret; p. 229,4 ferens; p. 233,9 A. Popilio; p. 235,4 negotium; p. 236,13 magis; p. 236,15 adversus Iugurtham; p. 239,10 apud populum; 9 ius dicendo; p. 241,32 in Capitolium perse-

qutus; p. 242,35 accepit; 36 cervix; p. 243,13 Cottam; p. 245,28 coepit; p. 245,2 in fortuna; p. 246,11 Hirpinosque; p. 247,17 Athenis vicit; p. 248,28 Marium apud Sacriportum; p. 249,9 IX milia; p. 252,13 oppressit; potuit capere-t nem hagyja ki; 23 biberet; p. 255,10 abrogavit; p. 256,24 in oriente; p. 257,37 iussit; 42 fugit; Pompeius életleírásának vége ,huius latus'-tól kezdve ,curavit'-ig hiányzik Schott kézírataiban, megvan a másik családban; p. 258,43 [eius imperio ab Achilla et Pothino satellitibus occisus est]. 47 a Septimio; 48 iamque; 52 iactatus. — Van ezeken kívül a Corvinianusban még számos hely, melyekben részben Schott kézíratai ellen a Keil kiadásában felhasznált kéziratok többjével vagy egyikével tart, milyenek pl. p. 43,1 proca V. 1. 2. N. R. L. p. 47,14 [Antemnates Crustumini Fidenates Veientes] V. 1. 2. 3. 4. N. R. L. p. 51,39 [a] suo V. 1. 3. N. R. p. 53 Pomponii V. 2. 4. Arntzen 5 kézírata és több kiadás; p. 56,24 omnia quae gerebat V. 2. 3. 4. p. 56,27 coniugis V. 2. 3. 4. Arntzen 5 kézírata; p. 61,12 patris V. 1. 2. 3. 4. N. R. L. p. 62,3 arcessitus, ugyanazok; p. 77,13 ex altiore [loco] V. 1. 2. 3. 4. 17 [dicto] V. 1. 2. 3. 4. L. p. 75,14 decedere V. 2. 3. 4. p. 84,7 [solus] V. 1. 3. 4. L. p. 85,7 ab ea V. 4. N. R. L.; csakhogy Corv.-ban e szavak rasurában vannak; eredetileg benne is, a *rea* lehetett, mint V. 1. 2.-ben; p. 86,4 sors V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 87,4 deposcit V. 1. 3. 4. N. R. L. p. 87,8 ex diverso V. 2. 3. 4. L. p. 90,5 [non] V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 97,25 Hala V. 1. 2. N. R. p. 98,11 populus regressus est V. 2. 3. 4. p. 102,4 plebeio-t hozzáadnak V. 1. N. R. L. p. 102,15 tamas lata V. 1. 3. N. R. L. p. 105,15 adduxisset cum V. 1. 4. R. N. p. 107,9 Volumnio V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 107,13 Romanam V. 2. 3. 4, p. 109,19 mollitiam V. 1. 2. 4. és a két Palatinus, p. 116,6 hieme obsidio Corv. és Schottnak egy kézírata; hieme obsidione V. 1. 2. 3. N. R. L. p. 112,15 missi Roma tres Fabii qui V. 2. 3. 4. p. 113,26 servata V. 2. 3. 4. p. 115,7 in corpore V. 1. 2. N. R. L.; 11 excitatus V. 1. 2. 3. N. R. L. p. 131,9 tribubus V. 1. 2. 4. p. 133,14 Epirotam V. 2. 3. 4. p. 135,22 manibus hostium V. 1. 2. 3. 4. p. 142,31 elata est V. 1. N. R. L. 32 Argos V. 1. 3. 4. p. 150,12 Himilco dux V. 1. 3. 4. N. L. p. 153,5 Salentinis V. 1. N. R. 7 classe traiecit V. 1. 3. 4. R.

p. 154,26 adactis V. 1. 3. 4. N. R. L. p. 161,34 Romana legatione V. 2. 3. 4. p. 170,3 in alto V. 1. 2. 3. 4. p. 174,33 restituit V. 1. 2. 3. 4. N. p. 179,1 ex virtutibus V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 179,8 euntem V. 1. 3. 4. N. R. L. p. 180,18 reliquias V. 1. 3. 4. p. 181,23 novam-ot kihagyja V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 185,3 Illyriis V. 1. 3. 4. N. R. L. p. 185,10 iunxit V. 1. 4. N. R. L. p. 189,8 Conateos V. 1. 2. 3. N. R. L. p. 189,12 tamen V. 1. 2. 3. 4. R. p. 194,5 cupidine V. 1. 2. N. R. L.; 6, Pisidiis V. 2. 3. 4. p. 195,4 adeptus erat V. 1. 3. 4. N. R. L. p. 199,8 occupant V. 1. 4. N. R. L. p. 204,1 Aulum V. 1. 4. N. p. 205,7 nuptui V. 1. 2, 3. 4. Arntzen 4 kézírata és a két Palatinus; 10 rem ad V. 2. 3. 4. L.; 11 suorum-ot közbe tesz V. 2. 3. 4. R. L. p. 206,2 devicta V. 1. 2. 3. 4. p. 211,9 Claudia V. 1. N. R. L. p. 214,14 olim V. 3. 4. Leid. 1. p. 219,10 Crassum V. 2. 3. 4. p. 220,21 Pontinio V. 2. 3. 4. p. 221,4 suggerenti V. 2. 3. 4. p. 222,16 occultam V. 2. 3. 4. p. 231,16 oppressus V. 1. 3. N. R. L. p. 232,1 Viriatus V. 1. 3. N. R. L. p. 235,5 petere, facere V. 1. 2. 3. 4. N. R. p. 238,34 apud populum V. 2. 3. 4. N. R. L. p. 244,15 Cicicon V. 1. 3. R.; 23 subveniente V. 1. 2. N. R. L. p. 247,16 [praelio] V. 1. 2. 3. 4, p. 254,5 Jarbae V. 2. 3. 4 N. R. L. p. 255,18 mira felicitate rerum V. 1. 2. 3. N. R. L. p. 58. Metty Suffecy V. 1. 2. 3. N. R. p. 64 Aventinum et Martium montes V. 1. 2. 4. p. 96,6 reversus [est] V. 1. 2. 4. N. R. L. p. 119. Az idősebb Publius Decius Mus életrajzának czime elesvén, ez életrajz úgy függ össze az előttevalóval, hogy eleje hic-re van változtatva. V. 1. 2. 4. p. 127,5 apud damam V. 1. 3. 4. N. R. p. 166,4 Delminum V. 1. 3. N. R. L. p. 237,4 Milvium. V. 1. 2. N. R. L. p. 253,6 moxque diviso V. 2. 3. 4. p. 220,5 a Septimio Atelo V. 1. 3. N. R. p. 207,10 ipse veneno V. 2. 3. 4. interiit V. 1. N. R. L.

A mi a Corvinianus legközelebbi rokonait illeti, azt találjuk, hogy a rosszabb családban egyetlen egy codex sincsen, mely valamennyi többi codex ellen ne birna a Corvinianussal kevesebb vagy több olvasatot közösen. Ime az összeállítás: p. 56,6 fercula V. 1. p. 133,9 introiit V. 1. (és a régi milanói kiadás Schottnál); p. 151,11 Cecinnam V. 1. p. 225,3 Theutonias V. 1. p. 138,24 omnium V. 1. 2. (és a régi párisi és kölni kiadások Schottnál); p. 79,6 vel luxu V. 1. 3. p. 156,12 aut

cepit V. 1. 3. p. 153,3 [e] a quassata V. 1. 4. p. 60,9 quare V. 1. N. p. 82,5 deridiculi V. 1. R. p. 43,8 Accae Laurentiae V. 2. p. 52,49 ut a V. 2. p. 68,3 acti Nevi V. 2. p. 84,10 transnavit V. 2. p. 94,1 Qu. V. 2. p. 120,11 obsidionali laurea V. 2. p. 122,3 spolia ex his V. 2.; p. 156,5 ab Hispania V. 2.; p. 167,1 vir Romanus V. 2. s Arntzen egynehány kézírata, p. 183,52 quare V. 2. p. 194,1 Caius V. 2.; p. 207,1 dynao Corv. dynao V. 2. p. 121,18 se et hostes V. 2. 3. p. 73,37 quaedam V. 2. 4. p. 95,8 coelio V. 2. 4. p. 96,23 agricultum V. 2. 4. p. 116,1 [suspicionem] V. 2. 4. p. 203,4 caesum V. 2. 4. p. 59,41 Titienses V. 3. Leid. 1. p. 119,1 [Mus] V. 3. p. 219,13 Antulius V. 3. s az egyik Palatinus; p. 65,2 demorati V. 3. p. 108,2 actium V. 3. p. 146,8 falagionem V. 3. p. 173,4 eiectum V. 3. p. 75,8 patrum V. 3. 4. p. 110,3 literarii V. 3. 4. p. 163,14 Marius V. 3. 4. p. 227,2 XXVII. V. 3. 4. p. 88,5 occasione V. 4. p. 100,14 TitoTatio V. 4. p. 103,18 lege cavit V. 4. p. 161,41 hodieque V. 4. p. 212,2 detractaret V. 4. p. 242,33 maximo quaestu V. 4. (és a milánói kiadás), p. 48,9 [vi] R. p. 70,1 pueri N.; p. 92,4 apud Regillum lacum L. p. 252,16 Agris N. R. és a régi párisi kiadás. P. 254,7 viginti sex annos natos N. R. L.; p. 256,19 in septentrionem N. R.; p. 51,44 Capreae L. Arntzen 3 kézírata s egy pár kiadás; p. 66,9 *substulit* a régi milánói és kölni kiadások; p. 77,8 *vim* a milánói kiadás; p. 84,8 *substituuit* ed. Mediol.; p. 107,14 *Volumnii* a vulgata; *Volumni* az első velencei kiadás; p. 132,14 *filius eius* ed. Paris; p. 145,7 *Decius Mus*, ed. Med. Corv. és a kiadók; p. 229,17 *Thelesino* a vulgata; p. 239,14 *Nummio* Arntzen Franequeranusa és egy pár kiadás; p. 241,1 [Licinius] a 4-ik (1513-ból) és 5-ik (1521) Argentorati kiadás; p. 243,14 *Chalcedoniae* számos kiadás.

Ez egész variánsalmazból, melyet csak azért irtam ki, mert reménylettem, hogy talán másoknak fog sikerülni ennek alapján codexünk rokonsági viszonyait meghatározni, most csak annyit veszünk ki, hogy a Corvinianus, valószínűleg azért, mert az anyacodexbe más osztályokból számos olvasat lett belecorigálva ¹⁾, határozottan egy csoportba sem soroz-

¹⁾ Ennek nyomai megmaradtak a *falagionem* (p. 146,8) és *in ex praetura* (p. 171,8) olvasatokban, melyek helyett a kéziratok egy része

ható. Majd Schott codexeivel, majd azok ellen a rosszabb csatláddal, majd ezeknek hol egyikével, hol másikával, majd a kéziratokkal, majd csak a kiadásokkal tart, úgy hogy ennek alapján relativ értékét meghatározni lehetetlen; hozzájárul még, hogy az előttünk ismeretes kéziratok semmivel sem jobbak mint a régi kiadások, s hogy ezeknek mindegyikében akadunk különben csak Schott kézírataiból ismeretes olvasatokra, úgy, hogy e tekintetben sem foglal el a Corvinianus kiváló helyet. Codexünknek azon egy két olvasata, mely talán jobb, mint valamennyi eddig ismeretes codexé (c. IV. végén *viae superpositum* Sylburg, Anna Faber, Corv. a többi codex: *suppositum* vagy *suprapositum*; és a p. 156,5 *citra Iberum* Corv. Keil a többi *citra Hiberum*) valószínűleg csak a véletlennek tulajdonítandó, és így codexünk értékét nem nagyobbitja, viszont azon számos hiba¹⁾, mely által szövege gyakran érthetetlené lesz, nem olyan, hogy miattok a Corvinianust egészen értéktelennek kellene nyilvánítanunk. Valamennyi reánk maradt Aurelius Victor codex

falangem-et és *in praetura*-t, másik része *legionem*-et és *ex praetura*-t olvas.

¹⁾ Főleg a Corvinianusban található sok kihagyásra és hézagra akarok figyelmeztetni, mely utóbbiak annyiban ártanak a codexünkről táplált jó¹⁾ véleményünknek, hogy rendszeren ott találjuk őket, hol a szöveg a többi kéziratban is el van többé kevesbbé rongálva, miért is le kell mondanunk azon reményről, hogy a Corvinianusnak nagyobb hasznát fogjuk vehetni. Az ilyen kihagyások és hézagok pl. p. 82,7 [ipse] [osculatus est] hézagban; p. 85,2 Co...; p. 88,5 *delapsi occi*.... plurimi usque ad unum occasione perierunt; p. 99,7 [populus a patribus secessisset, quod tributum et militiam non toleraret, nec revocari posset, Agrippa apud eum]; p. 127,7 *festinanti* [brevius eligit] itaque cum insidias statuisset..... qui locus; p. 130,5 *incommodam ambulanti*bus..... *radici excidi* iussit, holott semmi sem hiányzik *ambulantibus* és *radicem* (így kellene lenni) közt; p. 152,2 *Flamma* [acceptis trecentis sociis in superiorem locum evasit, consulem liberavit, ipse cum trecentis pugnans] cecidit; p. 153,5 [ducenta et]; p. 154,2 *missus* [legatus de permutandis captivis Roman missus] dato; p. 163,7 [eandem emptam] lacunában; p. 167,2 *Spolia* [opima Jovi Feretrio tertius a Romulo consecravit. Prius docuit quomodo milites cederent nec terga praeberent] kis hézagban. Hasdrubal élete egészen hiányzik; p. 50,3 [cuius interitu consternati Romani fugere coeperunt]; p. 202,3 [hinc Numantinus dictus. Caio Laelio] 6 betűhely üresen maradt; p. 222,11 [quam ille luxuriam opprobrans muriam de turdis esse dicebat].

szövege oly szomorú karban van, hogy a Corvinianus is ép oly jól megérdemlené, hogy collationáltassék, mint bármely más reánk maradt Victor codex; haszna persze a collationnak nem volna.

A Corvina visszakerült maradványainak azon darabjai közül, melyek a classicus ókor reális életének megismertetésére szolgálnak, legfontosabb kétségkívül a Sforza Ferencz könyvtárából való *Vitruviuscodex*²⁾,¹ ha nem is belső értékénél, úgy legalább tartalmánál fogva. A Vitruvius kéziratok ugyanis mind egy archetypusból származnak, melyből, mint a közös hibákból és hézagokból kitűnik, a mi codexünk is eredt; s miután ezen archetypusnak egy közvetlen apographonja a IX-ik századbeli Harleianus (H) és az archetypus egy közvetlen apographonjának két másolata, a XI-ik századból való Gudianus primus nr. 69 (G) és a X-ik századból való, de csak kivonatokat tartalmazó Gudianus alter (E) még megvan, nem lehet várni, hogy a Corvinianusban a Harleianus és a Gudianus primusénál jobb olvasatokat találhatnánk, vagy, ha ez csakugyan megtörténnék, másnak tekinthetnők őket, mint valamely középkori criticus coniecturáinak. — A Harleianusból származik minden, a XI-ik századnál nem ifjabb kézirat; és pedig közvetlenül a Leidensis (L. Vossianus; a X-ik századból), melyhez legközelebb áll és szintén egyenesen H-ból ered az Escorialensis (e) (XI., XII. sz.). H-nak egy másik direct másolata a Pithoeanus (P X. sz.), melyből két osztály ered: az egyik a Parisinus alter (XI., XII. p), a Vaticanus (v XI., XII. sz., a Franekeanus veterrimus (f); a másik a Bruxellensis (b XI. sz.), a Leidensis alter (l XI. sz.); a Cottonianus (c XI. sz.) és ennek másolata a Harleianus alter (XI., XII. h). A második családból, a Gudianusékból a Gudianusokon magokon kívül jóval kevesebb kézirat maradt fenn, mint az elsőből, s ezek is egytől-egyig fiatal, XIV-ik s XV-ik századbeli kéziratok, melyenek a Mellicensis, Schneider kiadásában (Lipce, 1807.) a Vratislaviensis és Marini kiadásában (Róma, 1836.), a 3., 8., 13. és 14-ik Vaticanus, melyek mind G-ből származnak, míg Marini Vallicellianusa E-nek másolata. Maga a Gudianus (ezalatt mindig a nem kivonatos Gud. primust értem) ugyan-

²⁾ Olvass Csontosinál p. 211,6 al. inuictaque, 5 victoriaque tua 2, disciplinis.

csak annyit érne, mint a Harleianus, ha egyenesen az archetypusból folyt volna, de minthogy azon codex, melyből G és E származnak és mely (angolszász betűkkel) a VIII-ik században lehetett írva, már maga is corrigálva volt, nem repraesentálhatja oly hiven az archetypust, mint H. Azonfölül G-nek másolatai még az által is veszítenek értékökből, hogy csak akkor lettek ők, illetőleg anyacodexeik G-ből lemásolva, mikor ez már szintén át volt javítva, még pedig egy olyan kézirat után, mely a Harleianusból másolt Vossianussal volt rokon. Már jó előre el lehetünk tehát készülvé arra, hogy codexünk nagyjában a Gudianusnak és a Harleianus családja némely tagjának olvasatait fogja feltüntetni. S minthogy a codex közelebbi megvizsgálása ezen feltevésünk helyességéről tényleg meg fog győzni bennünket, abban állapodhatunk meg, hogy Vitruvius szövegének megállapítására C semmi értékkel sem bír, ¹⁾ habár a criticus, ki a Corvinianusban találtató szöveget megállapította, a Harleianus családjának olvasatait többnyire csak ott hozta be az eredetileg a Gudianusból átvett hibák miatt nem igen olvasható szövegbe, hol azok tényleg jobbaknak bizonyultak be, s így aránylag meglehetősen jó (de mégis, mivel ujat nem tartalmaz, reánk nézve értéktelen) szöveget alkotott. Vitruviusnak Augustushoz intézett praefatiójának és a mű első fejezetének a Rose kiadásával való összehasonlítása által a Corvinianusnak a G és H családokhoz való viszonyát illetőleg a következő eredményhez jutottam: Corv. archetypusából, G-ből, a következő olvasatokat örökölte: p. 4,1 optichen G, és C javításból; p. 4,11 peloponensis; p. 4,23 hages tille G javításból; hages tille Corv. p. 8,6 qui primus G ex corr. Corv.; 10 aristarcus; 13 myron; ad pedum motus. Ha eme variánsokon kívül még tekintetbe vesszük, hogy p. 2,18 a »cuius iudicio probantur omnia« szavak H-ban és valamennyi belőle származó kéziratban hiányzanak és csak a

¹⁾ V. ö. Vitruviusnak Valentinus Rose és Hermann Müller-Strübing által rendezett kiadása előszavának VII-ik lapján Rose következő nyilatkozatát: »Reliquos enim (a H család régi tagjain és G-n és E-n kívül) utpote recentiores et cum ad unum vel alterum generum illorum vel etiam ad utrumque mixti, sicut editiones saec. XV, et ipsi redeant magis etiam inutiles, ad unum omnes consulto negleximus.«

G családban és Corv.-ban vannak meg, el fogjuk ismerni, hogy C(orv.) alapján a Gudianus családjához tartozik, habár azt is tapasztalnunk kell, hogy C több elődjébe meg-
 lehetősen számos correcturát vittek be a H családból, mint azt a következő variánsok mutatják: p. 2,4 balistarum H (*L P p b l c h*); p. 3,1 fuerunt; p. 3,22 euthygraminis circui; p. 4, 9 cariatides; p. 6, 5 emitoniorum; p. 11, 4 rethor; p. 3, 10 disciplinam *H ex corr. LlC*. p. 3, 11 disciplina sine ingenio *H(Llc)* p. 9, 6 superet. qui *H* a többivel, *C*. A Corvinianus ingadozó jellegének egészen megfelelő az is, hogy a H család körén belül is majd a jobbakkal, majd a rosszabbakkal tart, némelykor persze G hozzájárulásával a mely esetekben tehát G-ből átörökölt olvasatokkal van dolgunk C-ben. Így pl. mindjárt a praefatio után *GHL Esc*-val kihagyja az első könyv fejezeteinek indexét, mely *Ppblch*-ban megvan. p. 2, 19 ex fabrica *GLCorv*. p. 3, 13 geometria *GHLC* p. 4, 1 opticen *LC¹*; p. 4, 11 percunctantibus *G^c* (=G ex corr.) *LPplch b¹C* p. 4, 14 cariatibus *LPbC*; p. 4, 15 declarata főlé *e*-ben, *C*-ben (és *c*-ben) deleta van írva. p. 4, 17 una *GH Ppblch C uno Ll^cC²*; p. 4, 21 cariatum *LPpcC*; p. 5; 4 tropheo *LPpblchC*; 9, multi statuas *GH^cLpl*; 27 eiusdem *GHLC*; p. 6, 3 balistarum *HLphC*; 8 fecerint *GL^cb^ccC*; 10 omotonia *PpbhC*; impediens directam *Gph^c* és *C* (csak hogy impediens) 12 echea *GHL*. p. 7, 1 aeris et locorum *GHL*; p. 8, 12 imperitus *GLchC*; p. 9, 19 trigonis *GLpC*; 20 appellatur *GLcC*; p. 10, 10 geometriam *GHLPpC*; p. 11, 2 siquid *GHLP^lhC*; p. 10, 15 phylolaus *GHPpC*; architas *GLPpbhC*; p. 10, 17 a *G^cH^cPpblchC*, ab *G¹H¹LC²* 18 [et] *GLC* és *H¹*. Csak rosszabb codexekkel találkozunk C: p. 1, 5 timore et amplissimis *ch*; C-ben úgy látszik timore után rasura van; p. 2, 4 apparationem *hC*; p. 3, 13 graphidis C ex corr. és *h*; p. 5, 3 manibus *l¹C*; p. 6, 15 bisdiapason *hC*; 14, amatrologeus *h*; amotrologicus *C*; aniatrologe(i)cus a többi. p. 9, 7 pithius *c¹C*; p. 9, 11 idem operis *bhC*; 12 rationem *pC*; uti medicus et *c¹C*; 13 pythius *C¹h*; pythmo *C²* és a többi codex. A mi a Corv. viszonyát a G család többi tagjához illeti, nem birtam azt közelebből meghatározni, mivel azon fiatalabb codexeket csak Marini kiadásának azon részéből ismerem, mely a Köchly-Rüstow-féle

»Griechische Kriegsschriftsteller« I-ső kötetében van lenyomva, t. i. X. caput 13—15. A felhasznált codexek a következő betűkkel vannak jelölve; B=Basilicus; Ba=Barberiniani (2); Bo=Bononiensis; C=Corsinianus; Ca=Caesenas; Ch=Chisiani (2); Co=Cottonianus; F=Florentini; Fr.=Fra-neckeranus; G=Guelferhytanus (Schneidernél); M=Mediceus; Mi=Mediolanenses (2); S=Sagredianus; V=Vaticani; Va=Vallicellianus; Vo=Vossianus vagy Vossiani; W=Wratislaviensis (Schneidernél); s= a Sulpicius által kiadott editio princeps, Roma 1486. — Nevezetesebbek Corv. következő variansai: p. 356 (Köchlynél) parandam *V 12. 15. Ch 1. 2. Ba. 2. Bo.* F3. praeposita Marini legtöbb kézírata, névleg *Co V.* p. 360 parastaticam több kézirat; — in canalem *Ba. 2. Bo. Ch. 1. 2. F3. V 14. 15.* — indicitur néhány kézirat; p. 362 habens *vulgo*, p. 363 *FZ* helyett *FL*-t adnak *Corv. Vo. s.* és Rosenél *Llc.* p. 364 et eius *Bo.* — supra helyett super *Bo.* és *Corv. (?)* succularum *vulgo*, Rosenél *G.* p. 366 foraminum [X.] Marini minden codexe *V4*-t kivéve — longitudo után némely codexben G van. — Constituantur *Ch 1 Corv.*¹ constituentur a többi kézirat, *Corv.*² — namque quemadmodum vectis cum est longitudine pedum quatuor, quod onus quinque hominibus extollit, idque est ex duobus elevatum *Corv.*¹ és kéziratok; vectes *Corv.*² *Ch. 1. 2. V. 5. 7. 10. 12. 15. 16.* cap. XIV. p. 370 numeros rationibus Marini legtöbb kézírata. p. 371 pensiones *Corv.*¹ s több codex, pensitationes *Corv.*² s több codex. explicatam *Co.*; namque si *Bo. Ch. 1. 2. F3. A. V. 15.* p. 376 ne longius *Ba 1. Ch. 1. 2. F3. 4. V. 5. 7. 10. 15. 16.* — quantum *Ba. 1. F3. V. 10. 12. 15. 16. s.*; — opitigis s *Corv.*¹; — habeant *F. 1. Fr.* Marini Köchly. p. 377 inditus *Co.* s több más codex. cap. XV. rotundationibus több codex. — distendentur *Co. Corv.* p. 386 alteram partem helyett alteram parietem van a Harleianusban, *Co. Fr.*-ban alterum parietem, *Bo. Ch. 2. F1. 3. 4. V. 1. 5. 7. 10. 11. 12. 15.* alteram parietemből alteram partem a *Corv.*; — temperatur *C.* — Ez összeállításból az tűnnék ki, hogy a Corvinianus legközelebbi rokona Marini Cottonianusa és ez után a Bononiensis, de helyesen fogunk cselekedni, azt hiszem, ha ez eredmény iránt is némileg kételkedően viseltetünk, minthogy lehetséges hogy, ha Marini többi kézíratai-

nak pontosabb collatióját bírnók (Marini egyetlen egy code-xéből sem birunk többet egy selecta varietasnál) azt találók, hogy egy két más codexxel is közösen bír Corv. egy némely oly olvasatot, melyet a többi codexekben hiában keresnénk. Természetesen sok olyan variansis van a Corvinianusban, melyet másutt nem találunk, de ezek vagy csak az orthographiára vonatkoznak, mint p. 2, 23 *demostrare*, p. 3, 7 *demostratio*; p. 3, 1 *cunfisi*; p. 4, 2 *cûsumantur*; p. 5, 4 *cunstituerunt*, 28 *cunscriserunt*; 10 *sostinentes*; p. 6, 9 *extenduntur*, vagy pedig egészen jelentéktelen íráshibák. Csak ritkán találunk benne olyan varianst, mely a Rose által felhasznált kéziratokéinál jobb, mint p. 1, 10 *constitutione* C, Rose és Erasmus óta a vulgata; *constitutionem* H és családja, *constitutionē* G »litterola fere evanida« p. 7, 9 *caveri* C és Erasmus óta a vulgata; *avere* a többi kézirat; X c. 13, *fuerint* Corv. s a kiadások; *fuerit* a codexek; *ut* Corv. Marini, Köchly *uti* a codexek, Rose. c. 14 *habeant* Corv. s a kiadások, *habent* s *habeat* a codexek. c. 15 *includuntur* Corv. s a kiadók; a kéziratok: *cluduntur* és *clauduntur*; de miután az ilyen coniecturák csaknem [minden fiatalabb kéziratban előfordulnak, ezek sem emelhetik a Corvinianus becsét.

A középkori renaissance legkedveltebb írója Cicero szintén eléggé szép számu munkával van képviselve Corvincodexeinkben, habár szövegjük korántsem oly jó és teljes, mint talán a Mátyás király könyvtárából került codexektől várhatnók. Legteljesebb még a *Verres ellen intézett beszédek*¹⁾ tartalmazó codex, mely a »divinatio«-t és az »actio prima« és »secunda« valamennyi beszédét egybefoglalja. Miután, sajnos, Cicero számos művének több kézírata oly sajátságos jellemű, hogy ugyanazon munkának egyik könyvében kitünő, másikában közönséges rossz szöveget adnak, kénytelenítve láttam magamat Ciceronak a Corvincodexeink közt előforduló minden művének minden egyes könyvét illetőleg összehasonlítani a Corvinianust az Orelli-Baiter-Halm-féle második Cicerokiadással, mely munkámnál csak azt sajnálom, hogy codexeiknek a többi (rosszabb) codexekkel való közelebbi viszonyát illető-

¹⁾ Olvass Csontosinál p. 163, 13 Ciceronis in C.; 16 necesse sit.

leg eredményre nem juthattam, minthogy Cicero legujabb kiadáói joggal elégségesnek tartották csak a jó codexeket névszerint felsorolni, a többieket pedig a ‚deteriores‘ ‚alii‘ megnevezés alá összefoglalni. — A *első három Verrina* codexeinek jobb családja két osztályra oszlik: az első a Guelferbytanus primus (G1.), secundus (G2.) és a Leidensisből (Ld.; e három kézirat megegyező olvasatai G3-val vannak jelölve) áll; a második Stephanus vetus codexéből (s'), mely valószínűleg azonos a 7823-ik számú Parisinussal (D), és Lambinus vetus codexéből (λ) áll. Ez osztályok melyikéhez tartoznak a Cuicarianus (C) és a Memmiani (cod. Lbi.), nem bírjuk meghatározni, minthogy ezek olvasatainak csak »selecta varietas«-át bírjuk. A jobb és a rosszabb codexek közt közép helyet foglal el a Lagomarsinianus nr. 29. (XV. sz. Lg. 29.). A rosszabb code-xekhez (dett.) tartozik valamennyi többi Lagomarsinianus: 1. 5. 6. 14. 27. 42. 45. 48., Gruternek két Palatinusa; Ursinus codexe, Hotomann codexe; Graevius két Francianusa; Garamorius Jannoctianusa; Facius Meiningensise; a Huydecoperanus (H); az Oxoniensis (ψ); Lallemand három Parisinusa; de ezek valamennyiének tekintélye oly csekély, hogy Jordan az ő kiadásában (a Baiter-Halm-féle Cicerokiadásban) olvasataikat nem külön, hanem a *dett.* jegy alatt összefoglalva hozza fel. Hogy e rosszabb családba tartozik a Corvinianus is, bizonyítják azon varians lectiói, melyeket csakis rosszabb kéziratokban találtak, milyenek pl. p. 104, 23 adductum (dett.): 26 habere eos (dett.); 27 eadem (dett. O¹); 27 provincia post me quaestorem (dett. O Lagg.); p. 105, 1 molestiam posse (dett. O); demoveri (6 Lagg.); 6 hoc (dett. O); 11 si mihi unus (dett. O Lagg.); 26 exitii solatium (dett. O); 35 atque plausible (dett.); p. 107, 20 munitam nunc quidem (dett. O); 39 tacerent (dett. O); pag. 116, 32 publicam; 33 eum p., p. 116, 27 [omnibus] ceteris rebus (Lagg. = Lagomarsiniani; és O); 33 possis (Lagg. a 27-ik számún kívül); p. 117, 12 a siculis (Lag. 42 és négy más); 13 a sardis (Lag. 42. és 4 más); 14 [fuit] (a nyolcz rosszabb Lagg.); p. 117, 19 causa honestior (dett. O); 27 parata sit Corv¹. néhány rosszabb codexxel; patrata sit-re

¹) Orelli első kiadása.

javitotta ki az első kéz, Lagg. 42 és két rosszabb codexxel; p. 119, 25 [et] (dett. O); II. p. 123, 22 [vobis] (a rosszabb Lagg. és dett.); 28 conductio (Lagg. vulgo O); p. 132, 8 XXX diebus (dett.); 9 respondeant (dett. O); p. 132, 10 [haec] res (dett. O); 26 intelligant (mind a Lagg.); p. 121, 4 [is] (dett. és Lagg. a 27-iken kívül); 30 perficere (dett. és Lagg. a 29-iken kívül); hoc Glabrione praetore (Lagg. a 42-ik számún kívül); 33 poneret (dett. O). III. p. 137, 3 [fuere] (dett. O); p. 168, 19 sese gess. (dett. O); 21 ac man. (dett. O); proferuntur (Lag. 27, 29.); C. Fannius (dett. O); 23 C. Fannii (dett. O); 29 credetur (dett. O); p. 169, 4 est pos. (dett. O); p. 176, 22 audes (dett.); 30 curando mutando ne litura appareat interpolando (dett.); 34 [suae] (dett. O); p. 133, 14 primo; 17 neque enim (dett. O); p. 137, 26 ait sibi (dett. O nyolcz Lagg.); 37 inimicus (dett. O). Néhol persze azt találjuk, hogy a rosszabb codexek némelyike vagy néha valamenynyien is a jobb család egy vagy több codexével, többnyire G1-vel egy jobb, vagy rendesen rosszabb, valószínűleg belecorrigálás útján beléjük került olvasatot birnak közösen, milyen Corvinianusban is több van, pl. I. p. 104, 1 miratur (G. 1. Lag. 42.); 5 mihi esse praeponendum (G. 1. 2. D. λ Lg. 29 és 6, dett.); p. 105, 12 videor (G. 1. s mások); 25 vexatae (G. 1. 2-n kívül a többi codex); p. 106, 8. minime velit (G. 1. Palatini Lagg. s mások); 16 et diu cognitam (G. 1. dett. O); 20 dices (G. 1. dett. O); 25 percrebruit (G. 1. Stephanus Lagg. 6. 48.); p. 107, 3 petissent a me praesidium (G. 1. dett. O); 27 delubris fuit (G. 1. dett. O Lagg.); p. 116, 25 ac tuam (G. 2. dett.); p. 118, 22 ferunt (G. 1. 2. s Lag. 29 s mások); 28 ac contaminatis (G. 1. s mások); 43 requirit (G. 1. 2. Lagg. a 42-iket kivéve); p. 119, 13 nostro (G. 1. s Lagg. 29. 5 s mások); II. p. 132, 29 cccc (G. 1. Lagg. 1 5.); p. 119, 16 nostri (λ; nyolcz Lagg.); 19 [Romae sed etiam] (G. 1. 2. 3. Ld. Ox. ψ s mások); p. 121, 3 in Achaiam (λ Lagg.); 16 auctoritatus de testimonis Corv.; a. et t. s?dett. (et test. kihagyják a jobb codexek): 21 [postea] (s?dett. O.); 36 et copia (G. 1. 2-t kivéve mind a többi); coniunctam (G. 2. c. D. Lagg. a 29-et és 42-iket kivéve); III. p. 137, 18 [et] ex (G. 1. 2. és Lagg. a 29-iken kívül); p. 168, 22 iudiciis (a Vaticanus) és mind a

Lagg.); 23 dicenti credere (V-n kívül mind a többi); 29 ne tabulis quidem (V-n kívül mind a többi); p. 176, 32 eiusdem modi (Lagg. 29. és a Parisinus A-n kívül mind a többi); 34 cui nisi ego (V-n kívül a többi); p. 177, 2 largissime (Ursinus codexén kívül a többi); oportebat erepta esset facultas eorum; p. 133, 7 evictus (s? dett.); 30 cognosceret (s. és Lag 29-n kívül a többi).

Olyan, a jobb család egyik tagjában előforduló varian-sok, melyek tudtommal a rosszabb családban nem találhatók, a Corvinianusban nagyon kevesen vannak, mint p. 104, 5 in hanc causam (Lg. 29.); 7 discessissem (G. 3. s); p. 137, 2 reiiciendos (G. 1. O); p. 168, 23 Cn. Fa. (V.). Tekintetbe véve tehát, hogy az ilyen, a jobb családból való olvasatok száma nagyon csekély, s tekintetbe véve, hogy mindazon helyeken, hol Jordan a jobb codexek ellen a rosszabb codexeket hozza föl, az általam összehasonlított részekben (I. c. 1. 19. II. c. 6. 18. III. c. 6. 49. és 60. §. 157. 158.) egyetlen egy eset kivételével (p. 106, 30 a Corv. nem ad a rosszabb codexekkel és Orellivel huiusmodi-t) a Corv. mindig a rosszabbakkal tart, s hogy ezeken kívül még mily számos, csak nála előforduló rossz varianst¹⁾ tartalmaz, azt kell mondanunk, hogy a Corv. a többi rossz codexnél ha talán nem is rosszabb, de legalább semmi esetre sem jobb. — A rosszabb család mily osztályába sorozandó a Corv., nem bírom meghatározni, s ez különben nem is oly fontos. Ugy látszik ugyan, hogy a Niebuhr által »cum admirabili labore« felhasznált Lagomarsinianusok és a rosszabb család szorgalmasabban collationált codexei (H. Mein. ψ) két egészen külön csoportot képeznek, mert néha egy varians csak a »Lagomarsiniani omnes«-ből, máskor csak a »deteriores«-ből van idézve, de feltéve is ez osztályozás helyességét, még akkor sem bírjuk a Corv. viszonyát a többi rossz codexekhez meghatározni, minthogy majd az egyik, majd a másik osztály olvasatait találjuk benne.

¹⁾ Számos szó hiányzik C-ben; pl. p. 104, 13 saepe; 16 ut, 22 ne-mini, p. 119, 17 reipublicae nobisque periculosa; p. 122, 4 universo; p. 136, 40 publicam; p. 168, 23. 24. noli—credere.

A Verrinák IV-ik és V-ik beszédét tartalmazó jobb codex-család három csoportra oszlik. Az egyik a Vaticanus töredékei (V.); a másik a vele egyenlő értékű Lagomarsinianus 42, (de ebben is csak az első kéz) és a Fabricianus (F, vagy *φ*), melylyel talán azonos a Metellianus (M). Ide tartozik talán a Nannianus (N) is. Valamivel csekélyebb becsű a Lagomarsinianus 29 és két XIII-ik századbéli Parisinus (A; B.). A rosszabb codexek családjához tartozik az előbbi három beszédhez felhozottakon kívül a Parisinus 7786 és természetesen a Corvinianus is, mely csak a rosszabb codexekkel pl. a következő olvasatokat bírja közösen (összehasonlítottam IV. c. 9. 34. V. c. 10, 95 végét, 96 és több más helyet); IV. p. 184, 18 ipsos XX annos (dett.); 20 per vulcatium pecuniam (dett. O); accepit (Lagg. dett.); p. 203, 6 deliaciam (a Lagg. a 42-iken kívül); 8 comparabat (dett. 7 Lagg.); 12 tangebatur tamen animi dolore (dett. O); p. 184, 30 Vulcatio (a rosszabb Lagg. H.); V. p. 242, 4 et aravero (dett.); 12, 13 nutu sign. (dett.); 14 plura (dett.); p. 316, 1 [recte] (dett. hat Lagg.); 8 dicat (6 Lagg.); 13 ipsos (dett. O); 19 cogitare (dett. 6 Lagg.); 24 obstet (dett.); p. 236, 3 [solum] (dett.); 5 [ipsi] (dett.); 17 voluntates rerum (dett.). A Corvinianusban és a rosszabb codexekben a jobb codexek valamelyikének következő olvasatait találjuk: IV. p. 184, 12 [recita] (MV-n kívül a többi); 16 Epicrates (M. *φ*. Lg. 42-n kívül a többi); 20 causam Verres cognoscit (M. Lg. 42-n kívül a többi); fere ad cccc (M. *φ*. Lg. 42-n kívül a többi); p. 203, 12 atque instr. (V. Lg. 42-n kívül a többi); 15 cup. iste (V. Lg. 42-n k. a többi); 19 solum id neg. (V. Lg. 42-n k. a t.); id fieri (Lg. 29. ABV-n k. a t.); p. 184, 24 ista defensio est (AB és a Lagg. a 42-iket kivéve); 30 duobus hominibus (A; a Lagg. a 42-iken és 29-iken kívül); V. p. 243, 3 tantundem (V-n kívül a többi); 7 verisimile enim (Lg. 42-n, F-n, V-n k. a t.); p. 315, 22 cum dices frum. (Lg. 29. 42. ABV-n k. a t.); p. 316, 1 defendis (V-n k. a t.); 8 dicit (V-n, Lg. 42-n k. a t.); 10 aut cum leg. (Lg. 42. FV-n k. a t.); 18 ni (Lg. 42. NV-n k. a t.); 21 neque illud (Lg. 42. *φ*-n k. a t.). Oly helyet, hol csak a Corvinianusban találtam volna a jobb osztály valamely tagjának valamely olvasatát, e két beszédben csak egyet találtam (p. 243, 16 totum R. EDICTUM (V), de

annál több még inkább elrontottat, ¹⁾ úgy, hogy a Corvinianus e két beszédben sem ér semmit.

A 6-ik és 7-ik Verrinát magukban foglaló codexek, a Vaticanus töredékeit kivéve (V), mind a Regius Parisinus (R) másolatai: a két Guelferbytanus (G. 1. 2.), a Leidensis (Ld.), a vetus codex Lambini (λ), a Cuiacianus (C), az Erfurtensis töredékei (E) és a 29-ik számú Lagomarsinianus, mely azonban az előbbieknél jóval csekélyebb értékű. A rosszabb codexekhez tartoznak a többi hét Lagomarsinianus (a 42-ik számú is), a Palatinusok, a Francianus, Gruterianus, Oxoniensis ψ, Huydecoperanus, Sangallensis, és a Corvinianus. Csak a rosszabb codexekkel egyezik a Corv. a következő helyeken VI. p. 325, 8 facile concedent qui (dett. O); 9 in illa (dett. O); 11 maxime (a Lagg. a 29-iken kívül); perhospitalis (ugyanazok); 14 cum magna (dett.); 19 Praxitelis (dett. O); 22 Tespiade (dett.); p. 378, 25 sane iam (a rosszabb Lagg. O); 27 qui eius princeps (dett. O); p. 379, 1 [ac] (dett.); 2 [populo Romano] (dett.); 3 aedificaverintne (dett. O, de nem a Lagg.); 5 his (dett.); 9 den. nav. (dett. O); 10 isto pr. profectam (dett. O); 11 Marmertinam (dett. O); 12 sit (Lagg. dett.); 14 sustulisset (dett. O); 18 reliquerit (dett. O); at (dett. O); VII. p. 384, 11 sit constitutum (dett. O); 16 dices (dett. O); 17, 18 post id (dett. O); 22 communicandam (dett. O); 22 deesse tuae (dett. O); 30 [esset] (dett.); p. 439, 4 mei iam rat. (dett. O); 6 non iam (dett. O); 7 neque [de] (Lagg.); 12 nempe ea lege (dett. O); 13 cuius nom. (dett. O); 20 adversaretur (dett.); 24 iudiciis (dett. Lagg.).

A rossz codexekkel együtt néhány jobbal is egyezik a Corv.: VI. p. 379, 18 [a] (R. G. 1 kivételével a többi); 20 haec d. (a Lag. 29-en kívül a többi); VII. p. 381, 28 tantopere (R. Lag. 29, 45. k. a t.); 25 navibus aut ratibus (a Lag. 29-en kívül a többi Lagg. O); p. 439, 17 quam obrem quibus (R. G. 1. 2. Ld-n kívül a többi). Ezen két beszédnek általam összehasonlított részében (VI c. 2. 67. VII c. 2. 69.) egyetlen egy olva-

¹⁾ Hiányzanak pl. a következő szavak: IV. p. 203, 2 enim; 4, aut. V. p. 243, 11 professionem; 14, te; 16 in octuplum iudicio; p. 316, 15 iniuriam; 24 erit.

satot sem találtam, melyet a Corvinianus csak valamely jó codexszel birna közösen, s így alig hiszem, hogy hajlandó volna valaki a Verres elleni beszédek tartalmazó Corvin-codexet pontosabban összehasonlítani, főleg ha meggondoljuk, hogy e beszédeknek annyi jó codex ismeretes, hogy már 1850-ben nem tartotta érdemesnek Halm új Verrinacodexek megszerzése, illetőleg megismerése iránt lépéseket tenni. ¹⁾

Ép úgy állunk a *Pro Milone* beszédet tartalmazó code-
xekkel. E beszédnek egy töredéke ²⁾ a 20-ik számú Corvin-
codexhez van kötve; a szövegnek eltérő variánsai néha egyez-
nek a kitűnő T(egernseensis)sel és E(rfurtensis)sel (p. 1152,
14 gn. pompeii E; p. 1153, 9 aspici TE; 27 exercitatum E;
p. 1154, 4 rebus[que] T; 14 rationem T; 15 que [et] in T; 16
paulo T, E; 17 terrore TE; 18 fas esse TS(alisburgensis);
néhánykor a jóval rosszabb Salisburgensissel (p. 1152, 7 nam
illa SO(relli); p. 1153, 1 et illustrissimi ES; 21 ubi suo SO;) más-
kor ismét az Orelli 1826-ik évi kiadásában felhasznált
rossz kéziratokkal (p. 1152, 5 veterem consuetudinem; p. 1154,
2 non salutem modo; 7 multa propter; 17 venit); többnyire
azonban egészen értéktelen hibákat tüntet fel; ³⁾ mint

¹⁾ V. ö. Carl Halm: »Zur Handschriftenkunde der Ciceronischen
Schriften.« München, 1850. p. VI.

²⁾ A beszéd elejétől a 3-ik fejezet »an est quis quam qui hoc«
szavaiig; a töredéknek címe nincs; a cím fölvetelére szánt két sor üre-
sen van hagyva.

³⁾ Közlöm a többi eltéréseket a Baiterféle kiadás szövegétől:
[E]tsi; p. 1152, 2 cum M. Titus annius — de r. pu. sa[lute]; 3 et me ad;
5 inciderint veterem consuetudinem fori; iudiciorum minime vident; 8
collata (így mind a kézirat); 9 et [in] iudicio; 11 [quidem]; possumus;
14 oratori locum esse; p. 1153, 1 non inst.; 2 sententiis et iudicium; 5
vobis; 6 sed ut etiam; 8 civium est; quisque; 9 pars fori aspici; 10
et huiusmodi [exitium iudicii expectantes]; tum; 14 externa; 15 si
quis; 17 neglexerit; 21 dilectis; 24 [nos qui semper vestrae auctoritati
dediti fuimus] permiscere nos lugeamus; 15 et per; 27 sollicitum; quid
magis exercitatum; 30 et quidem; p. 1154, 3 refring.; 4 Sitŷ annŷ tribunati
rebus[que]; ad eius; arbitremur; 6 insidŷs; 7 multa propter preclara;
11 amisibus; 14 proprie nostre; 16 ab inimicis improbis sepe iactata
sunt et in concione etiam paulo ante ab accusatoribus; 17 terrore
solato; 19 [esse]; 20 nempe in ea civitate; videt M. oratŷ.

egyáltalában a pro Milone beszéd olasz kéziratainak szövege a legrosszabb állapotban van.

Ép oly csekély értékű az ugyanazon kötetben található második töredék, mely Cornificiusnak Rhetorica ad Herennium-jából tartalmaz egy a szónoki előadásra vonatkozó részt (III c. 11 § 19 stb.) melyből azonban éppen a főrész »pronuntiationem bonam id perficere, ut res ex animo agi videatur« elmaradt, habár hely elég lett volna a lapon. E töredékben is találunk az Orelli-féle szövegtől eltérő több varianst, mely a IX-iktől a XIII-ik századig való régi jó codexeinkben is megvan, ¹⁾ de különben e töredék bizonyára nem ér többet,

¹⁾ P. 41, 9 nec egregie ABFRTE (= Bambergensis sec. X és sec. XIII; Frisingensis; codex Trossii; Turicensis és Ernesti kiadása) 15 he res ABFRE; 18 et in corp. P(Parisinus IX. sz.) BFRT; 27 attinet ad nos (Ernesti kiadása); 32 firmam ergo BRT; 33 permulsa est PABF; 36 spir. vox PABFRT; 37 remittere BE; 39 et vulnerantur arterie ABRE; p. 42, 6 servandam PFTE; 9 vocis sedata vox RE; 14 fauces et vocem B; 30 [et vocis remissione] PAFT; p. 43, 1 alias partes PBTER; 8 vocum varietate opus est BE; 12 hilare PAFT (csakhogy *hylare* a Corv.; 17 nimie PAFRT; leuiter PBFRT; 23 in distributione vocum ab PBFRT; 24 exclamatione quam clarissima PABFT; p. 44, 14 et imitari PBFRT. Tudtommal csak a Corv.-ban találjuk a következő olvasatokat: p. 41, 6 utilem maxime; [et] ad; 8 unam quamque de quinque; 9 [facile]; 11 concine; 13 iis; 15 [et] gestu; 16 pertineant; magnopere; 17 cons. esse; 20 comperatum; 21 comperat; 22 non nihil sane adanget; accuratio; 23 auget et max.; 27 pariter altera cura comper.; 27.28. commonere, communis enim res est. nisi ut ab iis. 29 putetur; consequatur; 30 est necess.; 31 comper.; 32 firmam ergo pot. max.; conveniret; 37[oportet]; p. 42, 2 [universus]; 3 convenit in extr.; 5 quia sepe; 7 eadem attinet; vel quod; 8 voluntate; 10 intervallo voce; 12 et vani quidem max. aud del.; 13 exuscitat; 15 auditorem quam emendat varietas. habet enim; 18 nunne; callefacit; 19 ergo; eadem; 21 et de suav.; 22 sub loco paulo post; 23 [omnis]; 24 in content. ampl.; 25 cottidiane; 26 et [ad] confat; 31 que commissa voce docet; 32 aut peinde gestarum; 33 re verisimili; prudentem; comper.; 38 aliquid p.; 40 adducit; 41 [et]; p. 43, 6 oportet uti; ut in ea pronuntiatione ipsas res; 7 in causis aud.; 8 tunc; quicque; 11 occiose; tunc; 13 responsio; 14 [nos]; 16 cum magna sign.; 17 cachinationis leuiter oportebit ab sermonis serio; 20 fac. sit; 22 et ut vim; 23 ab ymis; 25 tantum inter sing.; 27 attentissima; levi; 28 utemur verbis depressis; 29 inclinatione soni; 30 d. est satis; 31 dic. erit; 33 [et prob.—pronunt.]; 34 [nec] ven.; 35 et

mint ama boroszlói kéziratok, melyek eltérő olvasatainak Orelliék nem akartak helyet engedni az annotatio criticában, »quippe qui libri essent omnes recentissimi, atque lectionum confusionem, quae in his Tullii scriptis sic satis molesta est, ubique auxissent magis quam semel composuissent.«

Az ugyanazon codexben befoglalt harmadik kisebb terjedelmű Cicerói töredék a *Somnium Scipionis* szintén szám-talan kéziratban van elterjedve, melyek közül csak a legrégib-
beknek, a XI-ik és XII-ik századból valóknak, milyenek a Halm kiadásában felhasznált Ratisbonensis (E); Frisingensis (F); Mediceus (M); Parisinus (P); Ratisbonensis antiquior (R); Tegernseensis (T), lehet a szöveg megállapításánál hasznát venni. Hogy a Corvinianus nem ezekhez tartozik, hanem a rosszabb codexekhez, melyekből az első kiadások is folytak, bizonyítják következő variánsai: p. 845, 4 et in his (2 Oxoniensis); p. 846, 4 regio apparatu (Orelli codexei); 6 non solum facta (több kiadás); 9 enim sepe (az 1514-ből való Iuntina); 13 notior erat (három kiadás, köztök a Iuntina); 22 consul absems, Corv. consul absens (O); 24 perturbatum consiliis nepotis mei (O); 36 et par sit rebus, Corv. (et pax sit rebus Bazalerius, Giunta, Aldus, Victorius, Vinetus kiadásai; et parum rebus Halm codexei); 36 [st] quaeso (O); p. 847, 3 sempiterno evo (Uffenbach codex, Bazal. Vin.); 10 [esse] (O); 12 aspicias (codd.); patrem Paulum (Bazal. Iunt.); 18 [enim] (Graevius első két kiadása); 23 rotundae et globosae (Baz. Iunt. Ald. és Macrobius codexei); p. 846, 35 ceteri vehementius (O); p. 848, 2 elucens circulus Corv. circulus elucens Macrobius legtöbb codex, a többi circus el.; graiis (O); 23 [in] (Macrobius s egy Oxoniensis); p. 849, 23 [in] locis (Macr. és Moser codexei); 25 incolunt (Macrobius és Orelli több codex); p. 851, 16 proposito (O); 27 se movet (Baz. Iunt.).

Mint a Verrinákat tartalmazó Corvinianusban, úgy ebben is van több oly olvasat, melyet a rosszabb codexek több-

nee turp.; 40 sermo in dem.; 41 dim.; p. 44, 5. 6 [si contendemus—aspectu utemur]; 6 contentio si fiet; 7 porrectione celeri; 8 supplotione; 8 aspectu utemur. Sin ut; 9 consideratione conv. uti, simili ceteris rebus; 11 feminino; 12 sum. Ine egy példa, egykét lapon mennyi egészen hasznavehetetlen variáns van az ilyen fiatal codexekben!

jével együtt a Corv. a jobb család némely tagjaival közösen bír, milyenek p. 846, 14 memoriae trade (R. Bazal. Iunt. Vin.); 30 consumptus est (FO); p. 847, 10 hi (FMR edd.); 17 propero venire (M. Baz. Iunt. stb.); 25 est animus (FRTO); p. 849, 13 praecipitat (MP²R¹TO); 23[*in terra*] (M, 2 Oxoniensis és mások); 26 partim transversos (Halm; F, és Orelli számos codexe); 27 spectare (F¹MR¹T, 3 Oxon. Baz. Vict.); p. 850, 12 dilatari (EFPRO); p. 851, 1 huius (FMPRTO); 20 deus est (EO); p. 582, 3 impulsu (ERTF² és egy Ox.); 7 est anima (POx. Baz. Iunt.); 17 in hunc (F és Orelli több codexe). De ezenkívül aránylag számos olyan olvasat is van a Corvinianusban, melyek tudtommal csakis a jobb család némely tagjában találtattak, pl. p. 845, 34 anicio Manlio (F); 29 reliqui (M²P); p. 846, 17 carthaginem (E); hereditarium a nobis (F); cartaginem (EF); 22 delegere (EMP); 23 excindes (MPR); 35 leviter (EM); p. 847, 3 diffinitum (F); 10 arbitramur (F); p. 849, 12 catadupa (F¹MP); p. 850, 9 transnatare (EF²MPR); 12 loquuntur (R); p. 851, 22 ut ipse mundus — mortalis (RT); p. 582, 4 [id] (T). Ugy látszik Macrobiusból lett a Corv. anyacodexébe belecorrigálva az *ad idem principium* varians p. 850, 30. A jobb codexekben is előforduló imént felsorolt egyes (nem is mindig jó) variánsok daczára, a Corvinianus természetesen a többli, sokkal jobb és régibb codexek mellett semmi értékkel sem bír.

A 20-ik számú Cicerocodexnek fő részét *Ciceronak de amicitia, de senectute, és de officiis* ¹⁾ című művei foglalják el,

¹⁾ Csontosinál olvass: p. 196, 6 solutus sum; 18 acipiat. A codex utolsó két levele nem üres, mint azt Csontosí állítja; f. 88b-n ugyanis egy másik levél van, mely kezdődik: (f)aleris (?) demoteli salutem. Monitus tuos demoteles stb. és végződik: et hanc dignitatem vita relinquam. — Az egyes könyvek feliratai rubrummal: f. 14a. Tulli Marci Ciceronis explicit liber de amicitia. Incipit liber de senectute ad Acticum. f. 26a. Explicit liber de senectute Marci Ciceronis. M. Tully Ciceronis officiorum Liber Primus Incipit. f. 48a Liber secundus. f. 60b, incipit liber tertius. f. 76b Marci Tullii Ciceronis de officiis explicit liber tertius, incipit liber de sompno Scipionis. A Cato Maior és a De Officiis egyes fejezetekre vannak osztva, melyeknek minimummal a szöveg közé és néha (más kéztől?) a margóra írt külön czimeik vannak, mint Catóban: prima causa . . . tertia causa vituperationis senectutis. A De Officiis-

melyek az egész középkoron át szorgalmasan olvastattak, s szerfölött számos példányban maradtak reánk, habár mind a három bölcsészeti munka együtt, egymás mellett, tudtommal eddig csak két codexben találtatott, a XIV-ik századbeli Oehlerianusban és a az egykorú Gudianus secundusban. De minthogy e kettőben a művek nem azon sorrendben következnek, mint a Corvinianusban, hanem épen a megfordítottban, lehetetlen volna bármelyiköket is a Corvinianus anyacodexének tekinteni.

Cato Maior kéziratait illetőleg nagy különbséget kell tenni a régibbek és fiatalabbak közt. Amazoknak szövege interpolatiók és glossemák által kevesebbét szenvedett, és úgy a szórendben, mint magokban a varians lectiókban feltűnően megegyeznek egymás közt. Ezekhez tartoznak a Halm kiadásában névleg fölemlített codexek: a Monacensis 4611 (B, XII-ik sz.); az Erfurtensis (E); a Monacensis 7809 (J, XIII. sz.); a fragmentum Bernense vetustum (N); a X-ik századbeli Parisinus (P); a Rheinaugiensis 127 (XII. sz. R); a Monacensis 15964 (S, XI. sz.). Ide tartozik még a Mommsen által fölfedezett Leidensis (Ld., X. sz.), a második Rheinaui kézirat (Rh; v. ö. Philologus XIII. p. 473—481); és több az első Orelli-féle kiadásban fölhasznált codex. Legnagyobb tekintéllyel bir ezek közül P és Ld; a fiatalabbak közül BIS P-vel, E Ld-vel állanak közelebbi rokonsági viszonyban. A második codexcsalád, a vulgaresé, melynek szórendje rosszabb, szövege pedig azon kívül glossémák és interpolatiók által el van rontva, számos codexet foglal magában, melyenek Moser codexe, Gerhard codexei, valamint azok, melyekből az editio princeps (Spirensis 1470-ből) és a többi régi kiadás folyt, továbbá a Halm által fölemlített Augusteus 51, 12; a Duisburgensis, a Gudianus secundus, és az Oehlerianus. Hogy e rosszabbakhoz tartozik a Corvinianus is, kiténik azon variansaiából, melyek csak rosszabb code-

ben pl. I. c. 3. §. 9: Quod triplex est deliberatio persequendi officium secundum panetium; I. c. 4. §. 11: describitur officium ad quatuor formas a quibus honestum omne trahitur; c. 5, §. 15: divisio honesti secundum quatuor partes; c. 6, §. 18: de prudentia; c. 7. §. 20: de iustitia, c. 7. §. 24: Quae sint cause iniuriam inferenti stb. stb.

xekben és kiadásokban fordulnak elő: p. 597, 1 *nasci dicebat* (három codex Orelli első kiadásában és az editio Spirensis); 3 *nullus aliis* (Spir. stb.); 6 *neque* (kiadások); 11 [*esse*] (Spira és Magnoli kiadásai); 22 *perstringit* (Victorinus és Magnoli kiadásai); 24 *invitus quidem feci* (több codex Orellinél); p. 598, 1 a (Gud., Oehl., Halmnál); p. 602, 10 *accersebantur* (tres mei deteriores' Halm); p. 605, 12 *tum* (dett. multi. Orelli'); p. 610, 21 *ad immortalem gloriam* (N. Gud. Oehl.); p. 611, 11 *corpus crematum est* (»Orelli et Duisb. solus ex meis« Halm). Hogy különben a Corv. nem a legrosszabbak egyike, bizonyítja azon körülmény is, hogy ott, hol Halm valamely rossz varianshoz csak »kevés rosszabb«-at említ, ¹⁾ Corv. a jobbakkal tart, egy esetet kivéve: p. 589, 4 *pater tuus o Scipio*, hol *p. t. o Scipio*-t ír »Orelli et pauci deteriores, velut ex meis Oehlerianus«, ki azonban különben szintén nem tartozik a legrosszabbak közé. Ugyancsak azt bizonyítja azon körülmény is, hogy a Corv.-ban gyakran találkozunk a jobb codexek valamelyikének olyan olvasatával, melyet sem Orelli, sem Halm rosszabb kéziratból nem idéznek; pl. p. 596, 28 *Archite IP*; p. 597, 3 *illecebris excitari IR*; *voluptatibus Rh*; 13 *longinquior BERS*; 15 *nearcus*; 17 *accipisse P¹*; 18 *Lucio Camillo Rh*; 26 *exhortatus BE¹RS*; p. 609, 20 *mihi BIR*; p. 610, 4 *corporum BIS*; *colite E* és az ed. Spir.; 5 *si una interitus est* (a szórend ugyanaz, mint az ed. Spir.-ben; *interitus interiturus* helyett csak B-ben van) p. 603, 28 *interfuerunt EP*; 29 *illi* csak S; a szövegbe felveszi Halm; p. 509, 15 *posset BEIRS*, a rosszabb codexek itt helyesen *possit*-et adnak; p. 610, 16 *terminaturus BINS*-n kívül helyesen a többi (Orelli kéziratai is?). Igaz, hogy a szórend fölforgatásában a Corv. még messzebb megy, mint valamennyi eddig ismeretes rosszabb kézirat, de ama jobb codexekből való sok varians, melyet az imént felhoztunk, s melyet a többi rosszabb codexekben hiában keresünk, mégis azt látszik bizonyítani, hogy a Corv. a rosszabb codexek közt előkelő helyet foglal el, a nélkül persze, hogy a szöveg megállapítására a legcsekélyebb befolyást praetendálhatná.

¹⁾ P. 594, 15 *nec* (dett. pauci et O); p. 601, 34 *ego quidem* (dett. pauci); p. 603, *comam* (dett. pauci).

Némi megszorítással róla is azt mondhatjuk, mit Halm (zur Handschriftenkunde p. IV) a Göttweigi kolostornak Cicero néhány kisebb munkáját (Cato Maior, Laelius, Paradoxa, Somnium Scipionis) tartalmazó Corvinoxedéről mondott, hogy »wenn er auch nicht schlecht ist, so können wir von ihm bei den besseren vorhandenen Quellen keinen Gebrauch machen.«

A *Laeliust* tartalmazó jobb codexek közt az első helyet a nem rég Mommsen által fölfedezett Didotianus foglalja el (IX|X-ik sz.), utána következnek a Halm kiadásában fölhasznált codexek: a Benedictoburanus (XII. sz. B), egy XV-ik századbeli Vindobonensis (D), az Erfurtensis (E), a Gudianus (G, X. sz.), a Monacensis (S, XI. sz.) és egy másik Vindobonensis (XI. sz. V). A rosszabb codexek közül ismerte Halm az Augusteus 51, 12-t (olim Hildesheimensis), az Escherianust és a Lassbergensist. Mind Orelli, mind Halm annyira el vannak telve codexeik kitünőségével, hogy alig tartják érdemesnek a rosszabb codexek olvasatait is fölemlíteni, miért is, egy esetet kivéve, hol Halm a Hildesheimensisből p. 638, 35 a Corvinianusban is találtató *deflexit* varianst idézi, codexünk értékét illetőleg csak a Corvinianus olvasatai belső minőségének megítélésére vagyunk utalva. Különben ez olvasatok is elég világosan beszélnek, mint pl. a következő szavak kihagyása: p. 623, 7 [Ti. Gr.—vellet]; (*tanti* után egy másik kéz a margóra odaírta, hogy: *sibi (!) gratum fecisset, ut quicquid ille vellet*); 8 [in quam]; 9 [num quid; voluisset paruissem], (a margón *voluisset* után *sed si voluisset*); 10 [et]; p. 638, 24 [re]; p. 640, 4 [ea]; — p. 623, 8 *si vi* előtt *sed si voluisset* van interpolálva; 25 *titum quoque tarium* 'Ti. Coruncanium' helyett; 28 *publicam esset rem* e helyett hogy *r. p. e.*; p. 638, 29 *suam vim vel suum lumen*, mi arra utal, hogy a Corv.

‡ suum lumen

anyacodexében *suam vim* állott, és a másoló mindkettőt bevette a szövegbe; p. 639, 29 *quarum rerum si recordatio et m. una* 'q. r. r. et m. si una' helyett; p. 640, 1 *dummodo enim iam diutius e. i.* 'helyett; p. 640, 4 *ut ea excepta nihil amicitia praestabilius putetis* helyett *ut cum nihil am. pr. esse putatis.* Vannak azonban Corv.-ban olyan, akár jó, akár rossz

olvasatok is, melyek tudtommal csak jó codexekben fordulnak elő; nem találthatnak-e egyes rosszabb codexekben is, a Laeliushoz való apparatus criticus silánysága miatt nem bírom meghatározni; pl. p. 623, 5 quocum (S); 9 nunquid (G); 11 etiam plusquam (egy XII-ik századbéli Bernensis Orellinél); 15 ig-est (S); 19 de his (a Didotianus); 23 paulum em. (DE); 25 his (BGSV); marcum (BESV); curium (BEGS); titum (BGSV); 31 [et] (kihagyja Gerhard, és codexei?); 32 carissimus (BS); p. 638, 30 accepit (Did.); p. 639, 2 ex flor. (BGE SV); 4 gallium (E); T. Gr. (BES); p. 640, 2 tollerabilia (G); 4 *esse*-t interpolál DE is; p. 614, 3 sunt ista vera Laeli Corv. sunt ista vera ut dicis Laeli D, a többi-ben *vera* hiányzik; 5 cave ne Catone D; 29 nunc etiam Corv. etiam nunc DEG, a többi *etiam*-t kihagyja.

Eme pár jobb variáns daczára még sem lesz azonban okunk codexünknek Laeliust tartalmazó részéről más ítéletet mondani, mint a mit az imént a Cato Maiort tartalmazó részéről mondtunk.

A libri de Officiis reánk maradt kéziratait három családba oszthatjuk. Az első, a legjobb, a következő codexekből áll: a X-dik századbéli Bernensis 514 (a), a vele egykorú Bernensis 391, melyhez nagyon közel áll Baiter Ambrosianusa (A. X. sz.) és Bambergensise (B. X. sz.). Ide tartoznak még a X-dik századbéli Herbipolitanus (H) és Heusinger Gudianus II-a. A második családot képezi a XIII-ik századbéli Bernensis 104 (c), mely ugyan az előbbieknél sok tekintetben, többek közt a szörendben is, rosszabb, de sok helyen egyedül tartotta fenn a helyest. Vele rokonok a liber C. Langii, Gruter Palatinus primusa (p) és az »Optimus Graevii.« Az Orelli kiadásában felhasznált többi codex, a XIV-dik századbéli Basileensis (f) és a XV-dik századbéli Bernenses *d* és *e* a „vulgares“-hez sorozandók, melyenek a Veesenmeyerianus, Gothanus, Vimariensis, Duisburgensis, Curiensis, az Oxonienses, a Gudiani 3. 4. 5.

Ez utóbbiak közül legjobb még a Basileensis *f*, legrosszabb a Bernensis *e*, mely csak annyiban bír némi értékkel, hogy a legrégibb kiadásoknak sok oly olvasatát találjuk meg benne, melyek máshonnan nem ismeretesek. Eme rosszabb codexekhez tartozik a Corvinianus is, a nélkül azonban, hogy akár egyikökkel,

akár másikkal közelebb viszonyba volna hozható, minthogy majd a jobbakkal, majd a rosszabbakkal tart. Az általam összehasonlított részekben (I. c. 1. 45. II. 1. 22. III. 1. 32. s több más hely) csak a harmadik, a rosszabb családdal a következő esetekben egyezik meg a Corv.: I. p. 641, 17 qui se iam (Erfurtensis; ed. Victorii); 19 adhuc (*d f*); p. 683, 16 quis (Victor.) nec res (Orelli a vulgata alapján); 17 sed et hic (Victor.); 24 quod cuique (Manutius és Lambinus kiadásai); 27 reliqua reliquis (C, azaz a 2-dik Orelli-féle kiadásában felhasznált valamennyi codex, és *p* kivételével több codex); p. 659, 14 vitanda (két Guelferb.); p. 677, 14 [id] (néhány codex); II. p. 683, 5 quam plures (*f*); 22 iis (*f*); p. 706, 9 gloriam (*d*); 9 est [est] (*d. e.*); III. p. 710, 1 me vel meo iudicio (*e*); n. tamen (*f. d.*²); 6 operam scribendi (*e*); p. 711, 14 [et non perfecisset] (néhány codexxel kihagyta Muretus); p. 690, 1 tremefacta (C-n kívül más codexek); p. 704, 4 potentior; p. 714, 27 communitas; p. 718, 13 sustulitque quos (ez mind C-ben nincs így); p. 727, 4 [et] (kihagyják a régi kiadások). A Corvinianusban és néhány rossz codexben a jobb családokból való több varians is található, mint pl. p. 683, 26 diis, (*B Hab* és orelli kéziratai); 30 [sit] (*bpo*); p. 684, 2 [tum ex utilibus quid utilius aut m. n.] (*B Habd*); 23 [molestias] (*B Habdf*); 26 temporis (*B Habdef*); 27 egressa (*B Habo*); p. 705, 18 sapientiae (*B Habef*); p. 706, 11 accepit (*B Habpo*); p. 706, 14 etiam plus (*cd*); p. 709, 6 sit dicere (Nonius és Orelli szerint *aef*); 11 itaque (Orelli ez olvasatához nem idéz eltérő varianst); p. 709, 19 et a cetu (*ao*); p. 739, 1 [potiti] (*pdef*); 8 dstringit (*di* és *g* a correctortól) (*AB Habef*); 25 feda et turpia (*B Habdef*). Aránylag nagy azon olvasatok száma, melyeket csak a jobb családok codexeiben és a rosszabb család tagjai közül egyedül csak a Corvinianusban találunk, ha ugyan az Orelli első kiadásában találtató apparatus criticusból szabad az ilyen következtetéseket vonnunk. Pl. I. p. 642, 18 est in illis (*a* Orelli szerint); 19 genus orationis (*c*); p. 683, 16 suscipiat (*b*); 17 quidem publica (*cp*); 21 sequitur (*cp*); p. 658, 29 altissimo animo et gloriae cupiditate (*AB Ilbp*); 22 voluptate animi (*A Habc*); p. 681, 12 nihil homine libero dignius (*Habc*-n kívül a többi); II. p. 684, 7 viris bonis (*c*); 32 expetunt (*cp*);

p. 688, 9 [usu et] (*B Hab*); p. 689, 20 promissionisque (*B Hab*); 29 [paretque cum maximo mortuo] (*c*²); p. 694, 6 maiores partes animi (*Hab*); 19 benivolentiam (*c*); p. 695, 10 in otio (*B Habp*); 13 pertinebat (*B Hap*); 36 numerum (*c*); 13 infimis (*c*); p. 697, 12 blando appellando sermone (*B Hb*); 19 [et apud populum] (*c-n* kivül mind a codex); 34 auditu (*c*); p. 698, 13 praebitorem putent? [sperent-praebitorem] quia (*a*); p. 699, 25 vel in re (*B Hab*); p. 702, 26 in tota dignitate (*a*); p. 704, 28 tenerentur (*B Ha*); p. 705, 2 [ad victum] (*B Hab*); 28 et (*B Hab*); 30 oraculum (*acp*); 33 ii (*Bb*); 17 affricanum (*ac*); 29 questum (*p*); p. 706, 11 accipit (*B Habp*); p. 707, 32 [cum ipsius intererat, tum] (*B Hab*); p. 708 21 [vellem] (*B Hab*); 22 ianuac (*B Habp*); III. p. 709, 11 langorem (*Babc*); 28 debeat is (*B Hb*); condam (*B*); p. 710, 1 monim. (*Bac*); 6 a solitudine (*c*); p. 738, 29 iratos ad senatum missos in castra (*A^{2p}*); p. 712, 19 qui idem (*Babc*); p. 718, 27 [celare] (*abp*); p. 720, 30 obruerunt (*B Hab* Nonius); p. 727, 33 ac dares Corv. at dares (*B Hab*) adderes (*c*) at si dares (mások); p. 739, 4 [novem-quam erat] (*AB Hab*).

Van ezen variánsok közt több olyan, mely az oly annyira értékes és oly kevésbé ismert 2-dik családból való, de mivel éppen az olyan helyeken, hol e család segítségével a többi kéziratokban találató hézagokat ki lehet pótolni, a Corvinianus a kevesebbé jókkal tart, az említett körülmény miatt C-nek nagyobb értéket tulajdonítani nem szabad, főleg ha tekintetbe vesszük, hány varianst bír a rossz és legrosszabb kéziratokkal közösen, és ezeken kívül hány rossz variáns találatik csakis benne¹⁾. S különben Ciceronak e három bölcsészeti irata oly számos példányban maradt reánk, hogy legkevesebbé sem lehet kíváncsoly későkori codexeket, milyen a Corvinianus, összehasonlítani, mikor a legújabb kiadók még a codex Erlangensisnek a *de officiis*-t, *Cato maior*-t és *Laelius*-t tartalmazó részét, holott e codex különben a legkitünőbbek egyike, sem akarták összehasonlítani »quod in his codices multo prae-

¹⁾ Pl. a következő szavak hiányának C szövegében: p. 642, 16 mi; p. 683, 25, 26 az egész sor, mely a két 'rei publicae' közt van (a margón pótolva van); p. 705, 18 sed; 20 ut; 31 id; p. 706, 4 non; p. 709, 26 eligere.

stantiores habemus« (Halm, zur Handschriftenkunde p. 3). S miután Cicero legujabb kiadói azon elvből indulnak ki, hogy a criticusnak kell annyi önmegtagadással bírni, hogy rosszabb codexek collatióit, ha már jobbakéra tett szert, fel se vegye az apparatus criticusba, nehogy a criticus anyag áttekinthetését rosszabb kéziratokból való variánsok által megnehezítse, s miután ők magok mondják, hogy »da wir so glücklich waren für die Mehrzahl der zu bearbeitenden Schriften einen Apparat von alten und guten Handschriften zu gewinnen, so kann uns an einem Zuwachs von Handschriften mittelmässigen und geringen Werthes wenig gelegen sein« (Halm p. IV.), nem hiszem, hogy használna a tudománynak az, ki a Corvinának Cicero műveit tartalmazó codexeit végig collationálná, főleg miután e művek nem tartoznak azok közé, melyeknek kiadásánál jobb codexek hiányában rosszabbakkal kell beérnünk.

A *Duodecim Panegyrici Latini*¹⁾ reánk maradt kéziratai valamennyien egy közös archetypusból származnak²⁾, mely a XV-dik század közepe táján még meg volt a mainzi »Ecclesia Metropolitana« könyvtárában, s mely valószínűleg ugyanazon példányból lett lemásolva, melyből a most már elveszett Bertiniensis. A XV-dik században M-ből (a mainzi codexből) tudunkkal három másolat lett véve. Az első valószínűleg 1460-ban Hergot János, marburgi theologus készítette. (Ezen példány jelenleg Upsalában őriztetik) (A); a másodikat Ioannes Aurispa németországi útja alkalmával 1433-ban írta; a 3-dik, az Upsalabelivel egyenértékű direct másolat, a Harleianus 2480. Az Aurispa-féle, most már elveszett, de sokkal hanyagabban készített példányból folyt A-t és a Harleianust kivéve, valamennyi reánk maradt példány. Még pedig három codex, a Parisinus 8556 és a British Museum egy kézirta, Add. 16983 egyenesen Aurispa példányából másoltattak, va-

¹⁾ Olvass Töröknél, p. 25, 12 maiores [nostr]i instituerunt; megjegyzem még, hogy Csontosinál p. 185 az egyes beszédek címei, úgy látszik, valamely kiadásból vannak átvéve; a codexben legalább a beszédek másképen vannak címezve.

²⁾ V. ö. Baehrens kiadását (Lipsee, 1874) és »Zur Handschriftenkunde der lat. Panegyrici« című értekezését, Rhein, Mus. XXX. p. 463—465.

lamint a Vaticanus 1775 (W) is, mely utóbbiból, miután már nagyon át lett corrigálva és interpolálva (m), lettek leírva az interpolált kéziratok: a Durlacensis, a Riccardianus, a Vaticanus 3461 és a Parisini codd. lat. 7807, 7840, 7841. Aurispa példányának egy most már elveszett negyedik másolatából származott az olasz tudósok által javított azon két codex, melyből egyrészt a Bährens kiadásában C-vel, másrészt a B-vel és V-jel jelölt két csoport közvetlen anyacodexei lettek lemásolva. A C csoport tagjai a Monacensis 309 (m), a Vindobonensis (u), a Reginensis (r), Livineus V-vel jelzett codexe, Scheffer Heinsianusa, a Monacensis 756 és egy brüsseli codex. Közös példányból lettek lemásolva a Venetus Marcianus 436 (ez képviseli Baehrens kiadásában a B csoportot), a Parisinus 7805 és egy Vaticanus (ez képviseli Baehrens-nél a V csoportot); az utóbbihoz legközelebb áll a Malatestianus és Pithoeus Colbertinusa. Hogy megtudjam e családok, illetőleg osztályok melyikéhez tartozik a Corvinianus, összehasonlítottam szövegét Baehrens kiadásával a VII-dik panegyricuson végig (»Incerti Panegyricus Constantino Augusto dictus«), és azt találtam, hogy egy-két esetet kivéve, melyről később lesz szó, a Corv. mindenben megegyezik a mainzi archetypussal, a mennyire azt minden kézirat megegyező olvasatai alapján magunknak rekonstruálhatjuk. Továbbá Aurispa másolatával egyezik meg mindenben, mit róla a WCVB csoportok megegyező tanúsága folytán tudunk, úgy hogy a Corv. ez olvatait felsorolni nem tartom szükségesnek. Legközelebb viszonyban áll a Corv. a C-vel jelölt csoporthoz, mint azt a csak C-ből és a Corv.-ból ismeretes következő variánsok bizonyítják: p. 160, 7 meediam edium; 21 malo; p. 161, 2 a sede; 26 habitu; 27 quanquam; p. 164, 12 dilectum (Corv.² delectum); 24 [oratio]; p. 165, 25 illa; p. 166, 8 purpura; p. 167, 23 [perpetua]; p. 168 31 ille; p. 170, 24 profecto; p. 171, 17 illa; p. 172, 13 tegitur letus; 14 sibi iuste, 20 penetrabilis; p. 173, 15 potest tecum (potest hac tecum u); p. 175, 28 invaserunt; p. 177, 14 uno; p. 179, 15 tuum mihi. — Feltűnő azonban, hogy C ellenére a többi osztályok valamelyikével is nem ritkán egyezik a Corvinianus, mi a C osztály többi tagjaira nézve nemcsak hogy nincs világosan bizonyítva, hanem Baehrens apparatus criticusának

berendezése folytán nem is valószínű¹⁾. E variánsok a következők: p. 160, 9 aſ hoc Corv. ad hoc C, ab hoc a többi; p. 161, 1 animo (animo w); 3 duco (BVW); 25 ōmisso (omisso BVW; amisso C); 27 nindonis (így C); uindonis-re van javítva (így B); p. 164, 5 conscios (w); 18 annis (W) (a margón aſ amnis); 27 trope aut (A); p. 165, 2 tylen (BV); 4 nomini (ABVW); 8 illi illum-ból (illum BW; illi AWBert.); 28 quam presaga (quam ABVW, quas C w Baehrens); volebat (ABVW; volebat C w Baehrens); p. 166, 7 re. p. (A); 15 audies (ABVW; audias C Baehrens); 19 pinis (ABVW; pinus u, prius m, r); 20 celo (ABVW Baehrens); continata (continuata C Bert.; continata BV); 30 terras-ból terra (terras ABV); p. 167, 2 vitam (w); 13 proprius (AB); p. 169, 14 eſt (más kéztől; es w); 26 agripiensi (BV); 27 reliquis (reliquiis w); p. 170, 7 ſed etiam (ABVW); 30 dubito (ABVW); p. 171, 2 exiſterit (más kéz; exiſterit C w Baehrens); 12 formariut formarunt-ból (formarint w); p. 173, 2 hiis (ABVW; his C Baehrens); 4 fuerunt (W); p. 174, 14 plusquam iam (így plusque-ból C¹ plusquam iam C); p. 175, 4 perverterent (perv. BV); 5 prevenire (BVu); p. 176, 2 pinarum preinarum-ból, preuiarum vel ſimile quid C⁴); 18 ita quod (ABVW); 20 noluit (ABW); 22 ut viveret (ABVW); p. 177, 11 triceno (= tricenorum; tricenorum w); 18 ut ille (ABVW); p. 178, 25 pietatem (pietatem ABV); p. 180, 6 tuos (AVMal.); 10 eſſet Corv.¹; eſſem Corv.² CW; eſſes Mal.; 27 prae ceteris Aw Corv.²; 27 Sagyntos (AVMal.)

E variánsok mindenkire, úgy hiſzem, azon benyomást fogják gyakorolni, hogy a Corv. nemcsak elkészítése után lett más kéziratokkal öſszehasonlítva és ezek után kijavítva, hanem, hogy maga a másoló is, ki, mint munkája gondosságából, hibátlanſágából és a margón oda tett „cruces“-ből kitűnik, nem lehetett közönséges ember, a kézirat egyes hibáinak kijavítása alkalmával más kéziratot is öſszehasonlított, mely után ſzövegének nagyobb hibáit kijavította. De maga a ſzöveg,

¹⁾ P. VIII—IX. *tam conspirans idque ſingulare corruptionis genus in his invenitur (a C osztály tagjaiban); itaque nihil curantes ſingulorum ſcripturas depravatas, consentientes eorum lectiones ſiglo C uſi exhibuimus, niſi quando locis graviter corruptis de ſingulari teſtari e re viſum eſt.

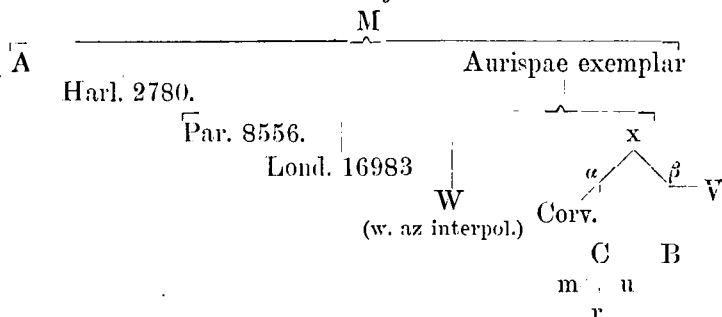
miut az az anyacodexből le lett másolva, sem volt ment javításoktól; pl. p. 165, 19 »iam tunc enim celestibus suffragiis ad salutem rei publicae vocabaris« a kéziratok; Corv.: »celestibus signis suffragiis«, hol a *signis* szó bizonyára eredetileg csak a *caelestibus suffragiis* kifejezést magyarázó glossa volt; p. 167 *sacretiora* Corv. *secretiora* C; *sacratiora* a többi; az anyacodexekben vagy *sacratiora* vagy *secretiora* volt, és talán az egyik a (e) nem lett kijavítva.

De hogyan magyarázzuk azon tényt, hogy a Corv.-ban olyan sok C ellen más osztályokkal egyező olvasat van? Azt állítsuk-e, hogy valamennyi bele lett corrigálva a Corv. anyacodexébe és így jutott a Corv. szövegébe? Alig hiszem, hogy ezt szabadna tennünk. A középkori másolóknak és criticusoknak nem volt szokásuk, hogy egészen esztelen variánsokat irtak volna helyes olvasataik mellé; már pedig feltűnő, hogy a Corv. igen gyakran akkor tart a többi codexekkel C ellen, hol ebben egyedül van meg a helyes olvasás (pl. p. 165,4; 28 kétszer; p. 166,15; p. 171,2; p. 173,2; lásd fönnebb); vagy, hogy a Corv. más családoknak olyan variánsait tartalmazza, melyek bizonyára az archetypusban is benn voltak, de mégis érthetetlenek pl. p. 164,27 *trope aut* AWCov., a többiek helyes *trophea ut*-ja tehát csak coniectúra; p. 166,20 *continata* BV Corv., a *continata* alak, mely nem is latin szó, bizonyára CBV közös kútfejének tollhibájából eredt, C *continuata*-t coniciált helytelenül; 30 *terras sine* ABV, Corv. dittographia által lett *terra sine*-ből; W(?) és C helyesen *terra*-t coniciáltak; stb. stb. Az egyes beszédek inscriptiói és subscriptiói Aurispa apographonjának másolataiban: B-ben és W-ben (V-ben hiányzanak) meglehetősen megegyeznek egymással, csak C-ben »libere efficti sunt« ¹⁾, a miért Bährens nem is tartja érdemesnek a C-ben levő czimeket kijegyezni. A Corvinianuséi többnyire megegyeznek vagy W-vel vagy B-vel ²⁾.

¹⁾ Mit kell érteni a »libere efficti« alatt, megtudjuk, ha a C-hez tartozó Vindobonensis-nek (nr. 239) Endlicher catalogusában olvasható inscriptióit és subscriptióit megtekintjük. Különböztetnem merem határozottan állítani, hogy Bährens a Corvinianusban olvasható feliratokról nem mondaná-e szintén, hogy »libere efficti.«

²⁾ I. Incipit panegyricus Plinii Secundi dictus Trajano Impera-

Mind eme nem csekély jelentőségű eltérés, úgy hiszem kényszerít bennünket arra, hogy a Corvinianust ne sorozzuk egy csoportba *mrn*-val, hanem hogy ugyanazon példány másolatának tartssuk a Corvinianus anyacodexét, melyből *mrn* és a C csoportba tartozó többi codex folyt. A Panegyricusokat tartalmazó codexeknek családfája tehát most következő :

E szerint tehát a Corvinianus egyetlen előttünk ismeretes tagja azon csoportnak, mely ugyanazon példányból származott, melyből a C csoporthoz tartozó codexek anyacodexe, miért is a Corvinianusnak annyiban hasznát vehetjük, hogy segítségével meghatározhatjuk, mily olvasatok voltak Aurispa példányának negyedik direct, de meglehetősen hibás és átcorigált másolatában, (x) mi által azt is elérjük, hogy C mindazon olvasatait, melyek Corv. BV-től eltérnek már

tori. II. Finit panegyricus Plinii Secundi dictus Trajano imperatori. Incipit panegyricus Latini Pacati dictus Theodosio. III. Finit panegyricus Latini Pacati Drepani dictus Theodosio. Incipit gratiarum actio mamertini de consulatu suo Juliano imperatore. IV. Finit oratio Mamertini facta Juliano imperatori pro gratiarum actione. Incipit panegyricus Nazarii dictus Constantino imperatori. V. Finit panegyricus Nazarii dictus Constantino imperatori. Incipiunt panegyrici diversarum manerierum. VI. Finit primus. Incipit secundus coram Constantino dictus. VII. Finit secundus. Incipit tertius ; és alatta kis betűkkel : coram Maximiano et Constantino imperatoribus. VIII. Finit tertius. Incipit quartus ; és alatta kis betűkkel : Constantino dictus, az *n*-t kitörülte azon kéz, mely magát a szöveget írta. IX. Finit quartus. Incipit quintus. X. Finit quintus. Incipit sextus. XI. Item eiusdem magistri mamertini genethaliacus maximiani augusti. XII. Finit genethalicus Maximiani augusti. Hic dictus est Constantino filio Constantii. A beszéd végén : Finit panegyricus dictus Constantino filio Constantii.

egész határozottsággal a C csoportbeliek anyacodexe másolója coniectúrainak vagy tollhibáinak fogjuk tartani, nem pedig azon criticusnak a sorok fölé irt és csak C-be belekerült gyanításainak, ki az x-ben található recensiót készítette. Közelebbről megismerjük továbbá ez által x természetét; a BCV csoportok mindazon olvasatairól ugyanis, melyek a Corv-ban is előfordulnak, föltehetjük, hogy x-ben vagy magában a szövegben, vagy mint a sorok fölé irt variánsok meg voltak, s miután több olyan helylyel is találkozunk, hol csak W-ben, (vagy A-ban) és a Corv-ban találunk valamely olvasatot, föltehetjük, hogy a többi csoportnak (BCV) e helyhez való olvasata x-ben csak mint a sor fölött levő coniectúra volt meg, mi által x-nek Aurispa apographonjából lemásolt szövegét és így Aurispa apographonját magát közelebből megismerjük. Az Aurispa apographonjából másolt codexek közt ennél fogva a Corvinianus a Parisinus 8556, a Londinensis 16983 és W után a legelső helyet foglalja el (bár annál fogva, hogy a Corv. anyacodexe át volt corrigálva, némileg veszít értékéből), mivel segítségével most már könnyebben rekonstruálhatjuk magunknak Aurispa példánya negyedik direct másolatának képét. De magánál a szöveg megállapításánál hasznát a Corv-nak nem vehetjük, mivel x maga hanyagúl készített codex volt és pl. W nálánál »bonitate ita superior est, ut et plenior et purior verborum contextum tradat« (Bährens p. IX); azon néhány jó coniectura pedig, mely a Corvinianusban vagy az első vagy a második kéztől benn van, ¹⁾ csak arra nézve bír értékkel, ki az egyes emendatióknak első szerzőit akarja felkutatni. Az annotatio criticában végre a Corvianus variánsait már csak azért sem fogjuk felvenni, mert a Panegyrici Latini új kiadásában az

^b
¹⁾ p. 163,22 *vativiam* (*bataviam* a kiadók); p. 166,16 ^c*gyllarus* (így a kiadók; *gyllarus* AVW; *gyllarus* B; *gyllarus* C). p. 168,2 ^{au}*virtutis* (Livineius; *virtuti* a codexek); p. 171,2 *fore* (*fonte* w Bährens; *fore*

^{bra}
a codexek; *favore* Langius); p. 175,3 *flava* (*flava* AWBCV; *flamina* az interpolált kéziratok és a kiadások; *flabra* Livineius és Bährens), 23 *num*-ból *nunc*-ot csinált a 2-ik kéz (*num*-ot írnak a kéziratok, *nunc*-ot Gruter és Bährens).

apparatus criticus egyszerűsítése kedvéért be kell érni avval, hogy Aurispa példányát a Parisinus 8556 és a Londinensis 16983-ból reconstruáljuk, az olasz codexeket (WBCV) pedig egészen mellőzzük.

E codexnél sokkal csekélyebb értékkel bír a *Boëtius Philosophiae consolatio művét tartalmazó Corvinianus* ¹⁾ (19. sz.) E műnek fennmaradt kéziratai mint mindnyájokkal közös corruptélákból bizton következtethetjük, egy archetypusból származnak, melyből az idők folyamában direct és indirect úton számtalan másolat támadt, de ezeket családokba összefoglalni eddig még nem sikerült. Eleinte hajlandó volna az ember feltenni, hogy ama kéziratok, melyeket Obbarius (Jena, 1843) és azok, melyeket Peiper (Lipcse, 1871) felhasznált, két egészen különböző, csak itt-ott érintkező családhoz tartoznak, mit abból lehetne következtetni, hogy Obbarius valamennyi kézírataiban olyan olvasatok vannak, melyek Peipernek egyetlen egy kéziratában sem, vagy csak egy-kettőjében fordulnak elő, milyenek pl. p. 8,21 (Obbarius kiadása szerint) prorsus; p. 2,26 dictantes; p. 9,17 ut, mely olvasatok Obbarius minden kéziratában (és a Corvinianusban is) megvannak, de Peipernek egy kéziratában sem találtatnak. De ha tekintetbe vesszük Obbarius collatióinak megbízhatatlanságát (melyről lásd Peiper p. XII, XIII,) nem fogjuk merni codexeinket a felhozott és hozzájuk hasonló variánsok alapján osztályozni. Különben is egyelőre beérhetjük Obbarius felosztásával is, ki codexeit két főcsoportra osztja, a szerint, a mint azok vagy régiebbek (antiquiores), vagy fiatalabbak (recentiores). Az előbbiekhöz, melyekhez a Peiper kiadásában felhasznált codexek is tartoznak, következő kézíratait számítja: a Sitzmann által összehasonlított Erfurtensist (én Obbarius nyomán Erf.-val jelölöm); a Vallinus által felhasznált két Thueanust (T I, T II.) a két Victorinust

¹⁾ Csontosinál olvass p. 195,1 agitis iudicis cuncta. — A görög dézetek többnyire latin betűkkel vannak írva, de egészen érthetetlenek, néha a fordítás is ott van a sor felett; máskor az eredeti helyett csak a fordítás került a szövegbe. Hogy codexünk anyacodexe nem volt a legjobb karban, mutatja a hézag p. 43,30 p. est, melyet a 2-ik kéz penden-da-ra egészített ki. — p. 45,1 a terrena szó fölött az o (?) homines dedita ierrena (- is ?) glossában a nyitrai emendator kezére véltem ráismerhetni.

(V I. V II.); a Gothanus priort (Obbariusnál és Peipernél is A); a Lipsiensist (C); a Bosianust (B) és kétkedve a Zwicckavensis priort (Z), valamint egy pár régi kiadást, melyenek az 1488-iki (K) és 1493-iki kölni (Qu) és az 1491-ből való Hagenui (H) kiadások. A második csoportba tartoznak a fiatalabb codexek (és néhány kiadás, mint a Nürnbergi 1476-ból (N) a Leideni 1490-ből (L) az Argentina 1491-ből (α) és a Velencei 1497-ből (V)) melyek két osztályba csoportosíthatók a szerint, a mint Németországból, Franciaországból és a Sveiczből, vagy pedig Olaszországból származnak. Az előbbihez tartozik a Gothanus III (p); a Magdeburgensis I (m); a Dessavensis (Dess.); a Helmstadiensis I; Rittershusius codex; Vallinus Regiusa (R) és a Mainzi codexek. Az utóbbihoz tartozik a 2-ik és 3-ik Helmstadensis; a Guelferbytanus (g); a Magdeburgensis II (i); a Zwicckavensis II (f); és a Gothanus II (e). A mi a Corvinianusnak az e csoportokhoz és osztályokhoz való viszonyát illeti, az általam collationált részekben (I c. 1. 2. III c. 1. 2. 3. s a többi könyvekből válogatott helyek) a következő fölemlítésre méltó variánsokat találtam: Olyan olvasatok, melyek csak Obbarius első csoportjának, a vetustiores codexeiben fordulnak elő: p. 3,13 caligaverat (AB); ne (A); p. 4,1 'potius quam (HKa); p. 17,18 aliud te (D[ésTE]¹⁾); p. 34,16 quisque (HKD); p. 40,6 post haec (B²C[DKE]); p. 41,2 fructibus (D); p. 43,21 beatitudinem perficere (A); p. 44,6 letitiamque (Erf.[K]); p. 34,32 perveniunt (K α [DEC]); p. 53,12 Aris'totiles (D[BNA]); 13 linceis (ABCD[TBD? KE]); p. 88,28 prospexit (AB); p. 108,28 decedit (D VI. T II[D]); p. 113,7 praesentiam (ABCD[TKB¹R¹M]); 8 praesentiam (ABCD[T¹]). Néha a Corv. csak azon régi codexekkel egyezik, melyek Peiper kiadásában vannak felhasználva pl. p. 2,19 thoro (K); p. 15,28 blandiori (E); p. 41, ingenium (D¹T¹ β); 7 nothus (TEK β); p. 43,1 numerantur (TE¹); p. 45,1 horum (így Peiper minden kézírata N kivételével, mely Obbariussal

¹⁾ A szegletes zárjelbe Peiper codexeinek sigláit tettem: T=Tegernseensis; E=Ratisbonensis; D=Bonnensis; K=Bernensis; C=Bambergensis II, B=Bambergensis I; N=Notkeri exemplar; R=Reludigerianus I; M=Einsidlensis; β =fragmenta Bernensia; G=Bernensis nr. 421.

honorum-ot ad.); p. 36,30 *causatum* (K^1); p. 53,1 *devio* (AN). p. 113,24 *necessaria* (G). Obbarius rosszabb osztályaival egyezik a *Corv.*: p. 11,25 *meritos* (a 2-ik s 3-ik osztály [T^1KC^1]); p. 45,9 *afferant* ($LNO\alpha$) p. 31,2 [et] *estuantis* (LN); p. 74,18 *certum* [est] ($i? m? LNV\alpha$). Csak a 3-ik osztálylyal: p. 4,18 *quid veri* (ef); p. 19,8 *familiaritatem habet* (g); p. 41,3 *felicemque* (*Corv.*¹ g); p. 40,2 *erectis* (i); p. 45,5 [et] (eig); p. 53,1 *petis* (efg és a kiadások); p. 93,7 *perspexisse* (i [DTA]); p. 114, *gemin* ($f NLV\alpha[K]$). Miután tehát a *Corvinianus* csak a 2-dik (a német-francia) osztálylyal egy olvasatot sem bír közösen, kell, hogy a recentiores 3-ik osztályához tartozzók, vagyis Olaszországban készült legyen, vagy ha kelletténél nagyobb súlyt akarunk fektetni azon körülményre, hogy codexünk lapszéli diszitményei a burgund iskolából valók (v. ö. Török p. 33) legalább olasz codexből lett legyen lemásolva. Ama körülmény, hogy a vetustiores olvasatai közül egyedül őrzött meg többet, nem ad codexünknek nagyobb értéket, hiszen egy tekintet Obbarius apparatus criticusára meggyőzhet arról, hogy a vetustioresból majd mindegyik fiatalabb codexbe belekerültek vagy egyes atörökölés vagy belecorrigálás útján oly olvasatok, melyek a többi fiatalabb codexekben elő nem fordulnak. Megemlítendő volna még, hogy Peipernek egy coniecturája már a *Corv.*-ban is megvan (p. 94,25 *isdem Corv.*¹ Peiper; *hiisdem Corv.*² több más kézirattal), és hogy Vallininek egy correcturáját a *Corv.* is megerősíti (p. 46,28 *opibus non expletur f*_p *Corv.*); de ha meggondoljuk, hogy a Boetius-kéziratok második és harmadik osztálya a szöveg megállapításánál nem csak hogy nem használ (Obbarius p. LVIII) sőt inkább árt (u. o. p. LIII) és hogy különösen az olasz kéziratok, melyekhez a *Corvinianus* is tartozik, főképen azért, mert Boetius e munkája a pápák rendeletére főleg a XV-ik században számos példányban lett lemásolva (v. ö. Heeren, *Geschichte der class. Literatur im Mittelalter* II. p. 63), rendkívül sok corruptelában szenvednek, már ezért is értéktelennek kell nyilvánítanunk a *Corvinianust*. Ha még hozzá tesszük, hogy a „*Consolatio*“ codexei, miután az egész középkorban számos tudós javított, simított, egyengetett e nagyon olvasott mű

szövegén, minél fiatalabbak, annál rosszabbak, olyanuyira, hogy már a XI-dik századbeli codexek a rosszabbakhoz (deteriores) számíttatnak, a XII-ik századbeliek pedig, milyenek pl. Obbarius legjobb codexe a Gothanus A, a szöveg javítására semmi értékkel sem bírnak (v. ö. Peiper p. XIII); hogy a Corvinianus az interpolatiókban, az aposiopesisek és asyndeta kiirtásában még többi olasz társait is fölülmulja, a mennyiben a velök közös és más codexekben előforduló interpolációkon kívül még másokat is tartalmaz, ¹⁾ és hogy végre a Peiper kiadásában felhasznált 14 régi, már összehasonlított codexen kívül (a IX. — XII. századból), még körülbelül *harmincz*, 9, 10, 11, 12-ik századbeli Boetius codex nincsen collationálva ²⁾, ki fog tűnni, hogy Corvinianusunkból a legcsekélyebb hasznót sem várhatjuk.

A *liber de arte fidei catholice*, mely a 17-ik számú Corvincodex végén van, nem a Boëtiusnak tulajdonított »de fide catholica« czimű munka, mint az ember az első tekintetre gondolhatná, hanem egy öt könyvből álló scholasticus munkának kivonata, melyhez hasonlót pl. Aquinói szent Tamás is írt. Az első könyv szól »de una omnium causa, id est uno deo eodemque trinmero. Secundus de mundi, angeli et hominis creatione et arbitrii libertate. Tertius de filio dei incarnato pro homine redimendo. Quartus de sacramentis ecclesie. Quintus de resurrectione.« Az első könyv »descriptiones«-eiben definiáltatik, mi az »ansa, substantia, materia, forma, proprietas, accidens, intellectus, numerus« stb. stb. ez után jön három »petitiones«, mire »sequuntur communes animi conceptiones«; az erre következő 30 »theoremata« sive »propositiones«-vel vége az első könyvnek. A 2-ik könyvben 30, a 3-ikban 16, a 4-ikben 10, az 5-ikben 7 ilyen propositio van. Ugyanez a mű foglaltatik a Laurentiana egyik codexében (plut. 83, cod. 27 f. 3b—7b), melyben Baudini szerint azonban szintén »praeter exordium et definitiones quasdam

¹⁾ Az interpolált szavakat zárjelek közé teszem: p. 2, 7 *statura (eius)*; p. 42, 1 *defixo (in terram) paulullum*; 5 *id autem (summum) bonum est*; 19 *sunt (alii) qui*; p. 46, 5 *(omnibus opibus)*; 12 *enim (sunt) forenses*; 20 *(sibi faciunt)*.

²⁾ Nemzeti Múzeumunk könyvtárában is van egy 12-ik századbeli Boetius codex.

ac propositiones nihil aliud occurrit.« Montfaucon szerint e mű (Bibl. Bibl. I. p. 402) valamely Kelemen pápának van ajánlva és »authoris intentio est infideles ridicula Mahometis doctrina seductos humanis rationibus impugnare cum sacra sophismis eludant.« Szerzője sem Montfaucon, sem Bandini előtt nem volt ismeretes; nem tudom nem kell-e Alanusnak tulajdonítani e művet; a »Catalogus codicum latinorum Bibliothecae Regiae Monacensis, 1868«-ban legalább azt olvasom, hogy az 5844-ik számú XV-ik századbeli codexnek 174-től 183-ig terjedő lapjain van egy munka: »Libri V de arte fidei catholicae editi ab Alano.«

Háttra van még, hogy néhány szót mondjunk ama művekről, melyek a középkorban keletkeztek ugyan, de mégis a classicus ókorra való vonatkozásuk miatt megérdemlik, hogy classicai philologusok által is tudomásul vétessenek. Legelőször mindenesetre *Paulus Diaconusnak Festusepítomejét* tartalmazó művéhez kellene fordulnunk, főleg miután e mű úgy a latin nyelv grammaticáját, mint az irodalomtörténetet és régiségtant illetőleg rendkívül nagy fontosságu, de mint-hogy Ponori Thewrewk Emil, az 1877. évi november hó 12-ikén tartott akadémiai értekezésében ezen codexünk beható vizsgálásának a Paulustanulmányok terén nem csak egy tekintetben epochalis fontosságú eredményeit közzé tette, úgy hiszem beérhetjük azzal, hogy ezen Corvincodexünket illetőleg az imént említett értekezésre utalunk és azután a többi, első sorban a grammatikai codexekre térünk át. Sajátságos tartalmánál és berendezésénél fogva főleg a 23-ik számú prózai latin nyelvtan ¹⁾ vonja magára figyelmünket, melynek szerzője, mint Csontososi is megjegyzi, nem ismeretes. Hogy szerzője olasz volt, kiténik már ama körülményből, hogy a nyelvtanában felhozott igék és mondatok mellett mindig ott áll az olasz fordítás, és hogy a helyi viszonyokat illető nyelvtani szabályok magyarázatára szolgáló dældák többnyire az olasz földrajzból vannak véve. ²⁾

¹⁾ Olvass Csontososinál: p. 198, 8 grammaticia; 9 chonstructione; [per] conceptus; 10, expresiva per orationem; 20, praepositam, 24 de vobis dicens quod; summe; 26 corporeis; 28 Domine quia intendebar; 30 audita; 31 noviss; p. 199, 13 Jus de sceno magis de sceno gaudet.

²⁾ Pl. f. 91 ut viginti quinque miliaria intersunt a Padua ad Vene-

Hogy nem volt velencei, ama mondatából (f. 92 a) következ-
tetem, hogy »(ut) nero quidem fuit sevus, veneti vero crudeles.«
Miután pedig a művében felhozott példákban, mint látni fog-
juk, nagyon gyakran saját magára czéloz, talán nem fogunk
tévedni, ha a nyelvtana elején felhozott példából azt követ-
keztetjük, hogy derék szerzőnket Dánielnek hívták: v. ö. fol. 1.
a »Nota quod partes gramatice sunt quatuor idest litera. sillaba.
dictio. et oratio. litera ut d. sillaba ut da. dictio ut daniel. oratio
ut daniel has regulas chonpaginavit.« Létezett e valaha egy
Dániel nevezetű olasz grammaticus, kit Danielünkkel azono-
sítani lehetne, nem birtam megtudni. Különben úgy látszik
maga Dániel sem igen sokat gondolt művének elterjesztésével,
másképen aligha hozott volna folyvást oly példákat fel, melyek
mind saját egyéni bajaira czéloznak. Vagy talán azt kell fel-
tennünk, hogy magát az egész tanítórend képviselőjének te-
kintette és saját nyomoruságának pellengérre állítása által
egyszersmind bajtársai iránt is fel akarta kelteni az emberek
könyörületét? Egy szomorú tény bántotta ugyanis Danielün-
ket, az t. i., hogy oly roppant kevés pénze volt. Egyszer ugyan
jelennek tüntetvén fel a várva várt jobb jövőt, kimondja, hogy
»(ut)ego abundo denariis vel denariorum« (p. 34), de mivel e
kérdésből hasznót nem várt és neki is kellett »expendere
pecuniam« (p. 40), mindjárt bevallja, hogy »in mea bursa sunt
pauci denarii« (p. 137), és e finom czélzást nem tartván elég
érthetőnek, oktalan tanítványai számára még hozzá teszi:
»(ut)si non potes mihi dare soldum, da mihi denarium«
(p. 92), »scolares avidi adiscendi solvunt libenter magistro
pro suo labore« (p. 137), »petrus, quo solvente bene ma-
gistro, nemo est doctior« (p. 110), »petrus largiturus munera
magistro legit« (p. 107), és hogy még jobban megértsék, érté-
sökre adja, hogy naturaliakat ép oly készségesen hajlandó
elfogadni, mint készpénzt: (p. 17) »(ut)tu emisti istas regulas
tribus ducatis vel trium ducatorum.« (p. 40), »(ut) decem
ducati soluuntur a me magistro«, és (p. 107) »petrus largi-

tias; f. 79, b ubi fuisti? Rome, Pisis, Vinione, Cartagine, rure; — f. 80
a vado Paduam, Justínopolim vel Venetias: — f. 80, b unde venis Verona,
Venetiis, Mediolano, Avinione.

turus unum caponem magistro est meus amicus.« Különben úgy látszik, Dániel is ama paedagogiai elvet követte, hogy gyermekekkel szemben sokkal könnyebben lehet szigorúsággal mint jósággal valamire, pl. egy pár ducatushoz jutni, s így iparkodik az inémt felhozott jó tanácsok fogadtatását elősegíteni a következő aphorismák által : »nullus scholaris audet ire extra scholas sine licentia magistri« (p. 135), »(ut)me vapulare a magistro est bonum, utile, verum vel dignum« (p. 95), »petrus verberans martinum verberatur a magistro« (p. 101), »magister a quo scholares vapulant legit« (p. 108), és a mi talán a legborzasztóbb : »magistrum legere ante solis ortum est utile scholaribus« (p. 113). Hogy Daniel nem volt ostoba ember, az a mondottakból úgy hiszem eléggé világos, most csak az a kérdés, tudományosan képzett ember volt-e és ér-e valamit tankönyve. Sem tudományosságáról, sem tankönyvének értékéről, sajnos, nem nyilatkozhatunk kedvezően. Hogy Dániel nem tudott görögül, mit különben nem akarok tőle rossz néven venni, az kétséget sem szenved, ¹⁾ hogy a latin írókat nem forgatta szorgalmasan, kitűnik a művében található csekély számú idézetekből, ²⁾ hogy a római grammaticusokat nem tanulmányozta behatóbban, bizonyítja nyelvtanának egész szerkezete. A 170-ik oldalon adja ugyan rövid

¹⁾ V. ö. p. 48. »tropogrefizo, as, ui, tum per describer algun luogo. derivatur a tropos quod est locus et grephia quod est litera.« A könyv végén a görög declinatióról szóló részben többek közt előfordul : d(ativus) huic paladi vel paladoi ; — haec delos, huius delos vel deloy ; p. 103. a haec nimphiis ; huius nimphios vel nimpheos ; huic nimphi vel nimphioy ; ab hac nimphe.

²⁾ Pl. p. 26 : unde prosper invigilare tamen studio ne desine sancto. p. 50 ut in prospero male celebrat sabatum qui a bonis operibus vacat. p. 19 ut in evangelio obcurerunt ei decem leprosi. p. 49 ut in evangelio homo quidam cum descenderet ad ierusalem incidit in latrones. p. 101 unde dicit Christus, neque nubent, neque nubentur. p. 137 ut in evangelio dum vocatis magis. p. 99 unde boetius ait reliquit enim te quam non relicturam nemo poterit esse securus. p. 111 Magistro legente Boetium scholares non atendunt. Ezekkel szemben csak az egyetlen Vergiliusra történik hivatkozás p. 84 ut Virgilius silvestrem musam tenui meditaris avena v. ö. p. 52 egy versben : ut doleo caput cocideo ardebat Alexi, mely vers második fele a »(formosum pastor) Corydon ardebat Alexin« akar lenni.

ismertetését némely grammaticus tankönyvnek (Priscianus maior és minor; phylosophus in predicamentis (?); liber per iermincas (?) ¹⁾ Donatus) de művén ezeknek befolyása alig észlelhető. Inkább ki lehet mutatni, hogy a középkori grammaticusokból is meritett Dániel. Így az Alexander de Villa Dei Doctrinaleje elején álló vers: »Rectis as es a dat declinatio prima Atque per am propria quaedam ponuntur ebrea« Danieliél is olvasható (p. 186); p. 33 mondja »nolo et volo non habent passiva in usu, sed sunt mere activa ut in questionibus videbitur, quamvis *Hugutio* dicit ipsa fora neutra.« Ezen Hugutio talán ama »Hugutio, Hugutio sive Hugo, Ugo de Verceilis, Episcopus Ferrariensis« ki 1212-ben halt meg és irt »apparatum super decretum et in grammatica regulas derivationum.«

Bármint legyen e dolog, talán mégsem lesz fölösleges Dánielnek eme, tudtommal eddig még nem ismert munkájának rövid analysisét adni. Nyelvtanunk a következőket tartalmazza: p. 1 magyarázza mi a litera, sillaba, dictio, oratio; az orationak van négy declinabilis (nomen, verbum, participium és pronomen) és négy indeclinabilis része (prepositio, adverbium, interjectio és coniunctio.) p. 3, a nomen lehet substantivum és adiectivum; ezek magyarázata. p. 4, a concordatio: nomen cum verbo numerus persona coequant. p. 7, a nomennek hat casusa, két personája, öt declinációja van. p. 8 az articuli: hic, haec, hoc, melyeket később a pronomina közt ismét tárgyal, (mindig Georgius és Bertá-val példázgat). p. 9, nota quod accidentia verborum sunt octo, i.e. genus, tempus, modus, species, figura, coniugatio, persona cum numero; genera sex, i. e. activum, passivum, neutrum, neutro passivum, commune et deponens ²⁾; tempora quinque: ³⁾ presens, preteritum imperfectum, preteritum perfectum, plusquam preteritum perfectum, futurum; — modi quinque ⁴⁾ indicativus, imperativus, optati-

¹⁾ πρὸς ἑρμηνείας?

²⁾ A Commentum Einsidlense in Donati artem maiorem szerint p. 254 genera verborum sunt: activa, passiva, neutra, communia, deponentia, impersonalia, neutropassiva.

³⁾ Sergius pl. csak három időt különböztetett meg.

⁴⁾ Így Donatus is.

vus, subiunctivus, et infinitivus; p. 9, négy conjugatiót különböztet meg (Priscianus után): amo, doleo, lego, audio; p. 10 nota quod prima et secunda conjugatio desinunt in futuro indicativo in *bo*, ut amabo, docebo, tertia vero et quarta in *am*, ut legam et audiam, preter eo, is, quod facit, ibo; queo, quis, quibo et venio, is, venibo et patior pateris, patibor. Az igének van három personá-ja, két numerusa és principalia genera duo: personale et impersonale (p. 9 más beosztással találkozunk). A most következő rész, a munka főrésze, az igék specieiével foglalkozik, de a régi grammaticusétól egészen eltérő értelemben. Sedulius pl. (l. Commentum Turicense in Eutychi Artem) több »verborum speciest« különböztet meg az *accen'us* szerint. Diomedes szerint pedig p. 395 »species verborum sunt hae: relativa, usurpativa, adfirmativa, concessiva.« Daniel szerint pedig (p. 13) »nota quod species et maneries (manière) verborum activorum sunt septem«, és részletesen: »nota quod verbum activum de prima manerie est id quod desinit id est finit in *o* et ^m facit ex se passivum in *or* per adiectionem *r* et vult suppo (suppositionem? suppositum?) per nominativum rei agentis et post se accusativum persone vel rei patientis, ut ego amo deum, tu amas georgium et sunt ista« mostan ez első manerieshez tartozó számos igét sorol fel jelentésök szerint, többnyire öt tagu csoportokba összefoglalva, melyekhez az az illető igék olasz fordítása mindig hozzá van téve. Az egyes igéknek praes. 1-ső és 2-ik személye, perfectuma és supinuma van kitéve csak, az infinitus nincs fölemlítve. Ilyen igék pl. amo, colo, diligo, fero, excito, absopio, dissopio, desopio (resuegliar). p. 17: nota quod verbum activum de secunda manerie est id quod ultra acusativum dicitur regere genitivum vel ablativum ex natura pretii vel cause materialis, pl. emo, comparo, alieno, pretio, apretio, culpo, culpito stb. p. 17, a 3-ik maneries, quod ultra accusativum dicitur regere dativum ex natura acquisitionis; ut ego do doctrinam scolaribus, pl. do, tribuo, trado, impendo, manifesto stb. p. 18, a 4-ik maneries, quod ultra accusativum dicitur regere aliud accusativum ex natura cause finalis vel ex natura secundi (?) actus ut magister docet nos gramaticam, pl. doceo, moneo, dogmo, dogmatico, diadasculo (!) crudo,

quero, rogo, vestio, induillo stb. Az 5-ik maneries, quod ultra accusativum debet regere unum ablativum sine prepositione ex natura cause materialis, ut unus custos spoliavit petrum una damide (clamide); p. 21, a 6-ik maneries quod ultra accusativum dicitur regere unum ablativum *a* vel *ab* mediante ex natura separationis, pl. audio, obaudio, sumo, cognosco stb. p. 22, a 7-ik maneries-hez azon igék tartoznak que volunt ante se nominativum persone agentis more aliorum activorum et post se infinitivum cum extremis positus vel intellectus persone vel rei patientis loco accusativi, et etiam aliqua verba neutra habent istam constructionem pl. incipio, soleo, possum, glisco. A 23-ik laptól a 34-ikig a szenvedő igéket tárgyalja Dániel, még pedig úgy, hogy ugyanazon hét maneriesre osztja őket, mint a cselekvő igéket és ugyanazon igéket és példákat, mint amazoknál hozza fel, csak hogy szenvedő alakban. p. 34-től kezdve beszél a verba neutra-ról, melyeket hat maneriesbe sorol, mire a különféle igékkel járó casusokról szól; a 64-ik laptól kezdve, hol a cselekvő alakkal, de passiv értelemmel bíró igéket tárgyalja, már tulnyomók a versus memoriales. p. 84 a frequentativa, desiderativa, diminutiva, denominativa stb. defectiva, p. 95 az infinitivus és gerundium, p. 96 szól a participiumról, p. 98 azon igékről, melyeknek nincsen supinumjok; azután ismét a participiumról egészen a 117-ik lapig, hol *Amen* és egy kis szabad tér után a pronomenről szóló rész következik, még pedig minden egyes pronomen minden egyes nem, casuson és számon végig declinál. p. 123 kezdődik az »amen *Tèλος*« után a prepositióról szóló tan. p. 140 az adverbium; az adverbiumot felosztja simplex-re és compositumra; felsorolja őket jelentésök szerint csoportosítva; a régi grammaticusok példájára az »edepol, castor, ercle, medius fidius« is mint adverbiumok szerepelnek. Ezután következnek az interrogativa, p. 164. az interiectio, p. 167. a conjunctio. p. 185 ismét a declinációnál kezd, szól a compositák declinációjáról, a patronymikákról, mely alkalommal a latin nyelv szelleméről való mély ismereteiről a *danielides* és *virgiliades*-féle példák által ad nekünk fogalmat; p. 203 a görög szavak declinációjáról szól, később ismét a latin declinációra tér át, megismertet hen-

nünket régi grammaticusok nyomán az »aptota, monotota, diptota, tritota, tetratota, pentatota et exatota« közti különbséggel és ezzel vége van a műnek. E sovány tartalomjegyzékből úgy hiszem elég világosan kitűnt, hogy Daniel nyelvtanában hiában kutatnánk p. o. régi latin írók vagy grammaticusok máshonnan nem ismeretes töredékei után; hogy nyelvtani systemája, ha ugyan lehet nála ilyent föltételezni, a *latin* nyelvtan történetében nem foglalhat helyet, de úgy hiszem kitűnt az is, hogy más tekintetből épen nem érték és érdek nélküli, a mennyiben t. i. az ugynevezett bassa latinitas (le bas latin) talán első grammaticai tárgyalása, és számos olyan alakot és szót foglal magában, ¹⁾ melyek a középkori latinság ismeretesebb munkáiban (pl. Du Cange glossariumjában) fel sincsenek említve, holott a latin nyelv történetéről gyakran igen érdekes felvilágosítást adnak, miért is talán nem volna fölösleges e nyelvtant e szempontból újra szorgalmasabban átvizsgálni.

Kevesbbé érdekes a másik *latin nyelvtan versekben és magyarázatokkal* (24. sz.) ²⁾. E mű szerzője, kiről Csontos (p. 199) tévesen azt hitte, hogy a commentár szerzőjével azonos és az »M. L. de g. arcium doctor« betűk alatt rejtezik, Alexander de Villa Dei, vagy Villadeus, a Bretagne Dole nevű városából, ferenczrendi szerzetes, híres grammaticus és költő, ki Yso és Rudolfus Anglicussal együtt Párisban tanárkodott, többek közt egy »summa sive argumenta capitum omnium biblicorum utriusque testamenti« című költői művet irt és a tizenkettedik század vége felé kiadta a »Doctrinale Puerorum« című iskolai használatra szánt híres nyelvtanát, mely a ferenczrendűek hathatós befolyása következtében minden iskolába be lett hozva és hallatlan sikert aratott. Még a 15-ik században 50-nél több nyomtatott

¹⁾ pl. odio, odivi, oditum; obprobrio, as, vi. tum; ibo, quibo, venibo, patibor, culpito, dogmo, didasculo, salmo (megterhelek) trucino (per pesar) levigo (plangar) focullo (nutrigar) nutrito, absopio, desopio. induillo, gramaticor, retoricor, poeticor, sophismor, sophisticor stb.

²⁾ Olvass Csontosinál p. 200, 20 fel. in idem, 16 Rectis. A codexnek címe nem volt; az első sor felett, mely scriberevel kezdődik, a Jesus szót véltem felismerhetni.

kiadásban jelent meg e nyelvtan, ¹⁾ és még a 16-ik század elején több új commentárral lett ellátva, melyre eme, homályos ²⁾ érthetlen nyelven, rossz hexameterekben írt tankönyvnek ugyancsak szüksége volt. Forrásaiúl Priscianust és Donatust említi fel, de mint meggyőződtem Ebrardus Betuniensis »Graecismus«-át is felhasználta, főleg az utolsó fejezetben. ³⁾

A nyelvtan aránytalan nehézsége és elterjedtsége miatt korán talált commentatorokra. Fabricius mondja »Ut alias juniores *ἐκδόσεις* etiam cum commentis Ludovici de Guaschis (!), Hermannii Torrentini, Kemponis Thessaliensis et aliorum explanationibus praeteream, ea, qui volet in Hendreichi pandectis et Leyseri Historia poetarum medii aevi p. 787 reperiet.«

A Corvinianusban találtató commentár, illetőleg mint a szerző maga nevezi: glossa, a Ludovicus Guastus vagy de Guastisé, ⁴⁾ mint az kitűnik a f. 48 a. végződő 9-ik fejezet glossájának utolsó szavaiból: »et sic est finis glosarum super novem capitulum expositarum per d. M. L. de g. artium doctorem« és még inkább a commentár utolsó, közvetlenül a »deo gratias amen« előtt álló félig elmosódott s azért már csak nagy nehézséggel olvasható szavaiból, melyek kikerülték Csontosfi figyelmét: »et sic finitur expositio doctrinalis com-

¹⁾ Thurot a »Notices et extraits des manuscrits de la bibliothèque du Roi« című gyűjtemény 22-ik kötetében (1868) mint kiadatlant ismerteti! v. ö. S. Schepss »de soloecismo« Argentorati, 1875. p. 53.

²⁾ Pl. p. 37, a. egy vershez megjegyzi commentatorunk: Iste textus secundum aliquos exponitur quod ibi sit prolensis (!) et secundum aliquos quod ibi sit zeugma. p. 63b »Haec excepta solent usum mutare legendi.« a commentator: auctor esusat (!) se dicens haec excepta id est exceptionis (!) predicto (!) solent mutare usum legendi. quidam tamen cum ypallage legunt dicentes usus legendi solet mutare haec excepta.

³⁾ Pl. »Barbaris est vocis corruptio facta latine. Hoc viciū facimus dicendo domīna dominus.« Ebrardus v. 127: Est barbarismus cum dico domīna dominus.« aztán »Est soloecismus incongrua copula vocum Ut si dicatur vir bellica sponsa pudicus«. Ebrardus v. 128: »Est soloecismus vir mea sponsa meus.« Ebrardus munkáját 1124 körül írta v. ö. Fabricius bibliotheca latina mediae et infimae aetatis s. v.

⁴⁾ Megjelent e commentár Alexander »Doctrinale«-jének 1481-iki milánói és 1483 s 1485-iki velencei kiadásában. V. ö. Hain, Repertorium Bibliographicum I. p. 183

pendiosa et succincta secundum M. ludovicum guastum sive de guastis.« Hogy de Guastis, kinek különben csak egy »ad Paulum Gumisium principem Lucensem« intézett Plinius Naturalis Historiájából való kivonata ismeretes ¹⁾ nem lehetett valami kitűnő tehetség, az kitűnik munkásságának egész irányából, de s orgalma és olvasottsága mindenesetre elismérésre méltó. Commentárjának egy része ugyan meglehetősen primitív; Alexander szavait előbb mindig az ordo naturalis-hoz képest elrendezi s egyes szokatlanabb szavait más latin vagy olasz kifejezésekkel magyarázza; de azok számára, kik már »in scientiis aliquantulum provecti« többel is szolgál; idézi Vergiliust, ²⁾ Lucanust, ³⁾ Ovidiust, ⁴⁾ Terentiust, ⁵⁾ azonkívül a zsoltárt ⁶⁾ és ᾠδαίματα verseket; ⁷⁾ a grammaticusok közül Priscianust, Donatust, Isidorus Etymologicáját, Ebrardust, ⁸⁾ de mind ennek természetesen hasznát nem vehetjük.

Petrus Candidus ⁹⁾ (Decembrio) (1399—1477) gram-

¹⁾ V. ö. Montfaucon Bibliotheca Manuscriptáját és Roth Cornelius Nepos kiadását p. 213.

²⁾ »Multa super Priamo« »herent parietibus scale postesque«

³⁾ »Est de paupere regno« »artus cessorum (!) pariter cruor armatorum« »constituta fides superum«

⁴⁾ »Iamque sub aurora iam dormitante lucerna tempore quo cerni somnia vera solent;« »ipsa petenda mihi iuno« »ut in ovidio epistolarum nihil mihi rescribas, attamen ipse veni« »ut in ovidio hemonio laudania viro« »ut in primo methamorphoseos iussit et ambite circumdare brachia terre.«

⁵⁾ »Davus est ipsum scelus« »ego ne me que me que illum«

⁶⁾ »Ut in psalterio exultavit lingua mea iustitiam tuam.«

⁷⁾ Exemplum in his duobus versibus »sub vñëris latëre deberet nemo latëre, nam mala vñëre plurima de vñëre.« cecidi-re »versus rusticus« »hic cecidit qui quondam lingno (olv. ligno) cecidit« »unde versus: ambulat in tenebris errando clericus omnis qui sine metrorum lego (olv. lege) legenda legit.«

⁸⁾ P. 69,b »executo sigilatim de figuris secundum ordinem donati in barbarismo.« p. 44 a »utroque testante presiano« (a priscianus maior és minor) p. 48,b »nam ut dicitur (! ?) ysidorus posuit XXX pedes (versük) Ebrardus vero tamen XIII, nos autem non utimur nisi sex pedibus« (dactylus, spondeus, trochaeus, anapaestus, iambus cum tribaco (!)) p. 64b »donatus tamen dicit quod barbarismus fit in lingua latina et barbarolexis in peregrina.«

⁹⁾ Olvass Csontosinál p. 212,12 hystorie; 15 peregrine hystorie; 16 romane reipublice; 20 Casteloneum ducalem consiliarum; 24 finitus;

matikai munkáit, melyekről szándékom más helyen bővebben értekezni, ezúttal hallgatással mellőzvé, mindjárt áttérhetünk a Peregrina Historia könyveire, melyek nem egyebek pusztá, minden rend és a legcsekélyebb belátás nélküli compilációnál, melyet csak azért szabad szelidebben megbírálnunk, mert nem is akar egyébnak tartatni (v. ö. fol. 137b a cosmographiáról: hec omnia ab illustribus descripta auctoribus hinc inde collegimus.) A Cosmographiában adja a szerző Európa, Ázsia (ide tartozik Aegyptus is), Africa leírását,¹⁾ Mauritaniától áttér a szigetekre, (Cipros, Creta, Cyclades, Sardinia, Corsica Baleares) mire »sequitur descriptio ventorum per regiones,« azaz egy négy concentricus és tizenkét hosszú radiussal bíró körből álló rajz, melylyel vége a mű első könyvének. Azután »postquam in principio huius operis de cosmographia habunde dictum est a nobis. Nunc ut ordine inceptum prosequamur de hominibus (!) natura²⁾ dicere

— f. 144b P. Candidi peregrine historie liber primus explicit de Cosmographia veteri et nova incipit liber secundus de hominis genitura; f. 152a P. Candidi peregrine historie liber secundus explicit de hominibus (!) genitura incipit liber tertius de muneribus romane reipublice. A grammaticon 2-ik könyve f. 180b veszi kezdetét.

¹⁾ V. ö. fol. 137b In Europa sunt regiones et provincie: Alunia, Daria, Githa, Germania, Noricus, Rethia, Italia, Gallia Belgica, Gallia lugdunensis, Provincia Narbonensis, Equitania, Hispania, Hispania ulterior, Britania insula, Hiberina insula, Tile insula, Oreades insulae, Melia, Histria, Tratia, Macedonia, Dalmacia, Achaia, Panonia, Suria Comagene, Phunoca, Palestina, Capadocia, Rimenia, Cilicia, Ysauria, Asia minor, Egiptus inferior, Egiptus superior, Albania. In Asia sunt regiones et provincie: Taprobane insula, Insula, Aragosia, Parthia, Assiria, Persida, Media, Mesopotamia, Babilonia, Caldea, Arabia. In Africa sunt regiones et provincie: Lybia tirenayca et pentapolis, Tripolina at Subventana provincia, Numidia Mauritania Silifenses et Caesariensis (!), Mauritania tragitaria, Cipros insula, Creta insula, Cyclades insule, Sicilia insula, Sardinia et Cortica insule, Baleares insule. A tulajdonnevek elferdítése valószínűleg többnyire a másoló rovására esik. — Pannoniáról ezeket mondja Candidus f. 139b »Panonia noricus et Rethia habent ab Oriente Mesiam, a meridie histria (sic!) ab affrico Alpes appenninos ab occasu belgitam a circio danubii fontem et limitem qui Germaniam a Gallia inter danubium galliamque secernit a septentrione histrum et germania.« — ex uugue leonem!

²⁾ Candidusnak »de genitura hominis« című műve Grässe szerint (Lehrbuch einer Literaturgeschichte — des Mittelalters II. 2, p. 621 megje-

aggrediamur.« Következik a fejezetek indexe: Quomodo gignatur homo; qualiter concipiat mulier; signa conceptionis in muliere; quomodo formatur fetus in matrice; ad iuvandum mulierum ut concipiat; de impediētibz conceptionem; de retentione menstruorum; de cura earum quę conceperunt; de virtute lapidis ethites; quod melitrotum conceptum indicet stb; qua de causa virgines graviter corrumpuntur, a menstru-ákról; quid si (olv. sit) sperma et qualiter generetur stb; qua vita vivere dicatur embrio in matris utero; de debilacione senium; a szörnyszülöttekról; a csillagok és a hold befolyásáról a szülésre; egyszer Avicennát és Aristotelest is felemliti.— f. 152b »explicatis hiis, que de cosmographia genituraque hominis polliciti eramus, quid prestantius ordiri aut diserere velimus quam eius urbis mores institutaque referre, que toti orbi prope modum imperio par fuit et quę huiuscemodi viros protulit, ut eorum penuria pene lugeat etas nostra nec desimiles (!) deinceps natura edidisse videatur.« A felette rövid fejezetek a következőkról szólnak: de origine urbis Rome; de dignitate regia; de consulibus; de imperatoria dignitate; de senatoribus; de dictatore; de pretoribus; de tribunis plebis; de proconsulari potestate; de tribunis multum (olv. militum); de consulari potestate; de edilibus curulibus; de censoribus ¹⁾; de questoribus; de tribunis celerum equitum; de magistro equitum; de legato proconsulis; de interregia potestate; de prefecto urbi; (f. 153 a) de prefecto annone; de prefecto pretorio; de prefecto vigilum; de duumviris capitalibus; de decemviris legum sciendarum (olv. sciendarum; = d. legibus scribundis); de triumviris colonie deducende; de quinque viris mensariis; de duumviris classi reficiēde; de triumviris nocturnis; de triumviris reipublice constituēde;

lent Rómában, é. n. — Valentinelli, Bandini, s több más kiadatlanak tartották.

¹⁾ Mutatványul: f. 154b censores duo primo constituti sunt ad lustrum, deinde ad amiū (= ad annum) horum potestas erat civium census agnoscere et ad arbitrium inde censere. militantium etiam equos agnoscebant et si in urbe minus honeste dicta aut facta forent corrigebant, poterant et indignum quemque a senatu remove-re ad libitumque adiungere. hec dignitas diu mansit in patribz tandem aliquando immutata. Si censor in dignitate moreretur (sic!) alium subrogari non licebat.

de procuratore Caesaris; de minoribus magistratibus; de muneribus sacris et primo de pontifice maximo et collegio pontificum; de rege sacrorum; de flamine diali; de auguribus; de duumviris sacrorum; de psaliis (olv. saliis) Marti dicatis; de virginibus vestalibus; de sacerdotibus Cibelis deum matris, de phenali (= fetiali) sacerdotio; de sacerdotio fratrum arvalium; de patre patrato; de poticiis et pinariis herculi sacris; de lupercalibus. Ezután következik egy »epilogus de imperatoribus illustribus et poetis,« melyben előadván »Crispus« nyomán Róma alapítását, mond néhány szót a következő férfiakról: Caesar, Augustus, Caius Germanicus, Virgilius, Ovidius Naso, Statius Papirius, Lucius Lucanus, Oratius Flaccus.

Ugy hiszem mindezek után alig lesz szükséges bizonyítani, hogy az olyan »tudós« műve, kinek ismeretei a római irodalomtörténetről oly szűk körre szorítkoznak, s ki képes a római alkotmányt oly röviden és oly észnélküli zürzavarban előadni, mint Decembrio azt tette, alig érdemeli meg a papírozt, melyet ismertetésére fordítottunk.

Több szakismeretről tanúskodik *Concorreggio fabulae cum allegoriis* ¹⁾ című műve (nr. 21) mely a görög és római

¹⁾ Olvass Csontosinál p. 196, 3 al. alegoriis, 2 Concorezio; p. 197, 3 confitentur. omnino enim fingendi. — A többi codexet illetőleg, melyet nem volt alkalmam tárgyalni, álljanak itt a Csontosi és Török értekezéseiben a codexekből való téves idézetek rectificációi, melyekről (mint az eddigiekről is) csak azt jegyzem meg, hogy az olyan eseteket, hol Csontosi V helyett U-t, kis betű helyett nagy betűt s megfordítva írt, fel nem jegyeztem, valamint hogy helyszüke miatt az egyes in- és subscriptióknak sorokra való felosztását sem találtam tanácsosnak közölni. nr. 3. p. 164, 7 pontificis [et] petri; p. 165, 5 papa; 17 ei [honorem et] gratiam. Töröknél p. 10, 8, presbiterum; 34 presbiteri; 4 al. episcopatus sui epistola incipit — Cs. nál nr. 10 p. 182, 7 al. 178: nr. 14 p. 187, 2 al. mireceralibus l. I p. 188, 1 commisscione et c. 2 liquefactione [et] ceteris [huiusmodi] passionibus; 3,93; 6,94; nr. 15, 6 complevi vobis o, 8 scripsit, 9 scripsit; nr. 25, p. 200, 12 al. Incipitur; Istoriegraphus; p. 201, 1 silere non obstare non manifestare; incipitur; istoriegraphus; 4 Allexander; 6 pulcherium; 7 ilūs; filius; [per]sequitur; 10 hystoria; 11 quodam; ffamosissimi; 14 hystoria; 15 incipiuntur; 16 prediete quantum ad prolatum; nr. 28 p. 204, 1 al. postulatum; p. 205, 2 subdiacono; 5 nostro; 10 zedvarie remissi tamen; 20 tobala-nachas; Töröknél p. 43, 3 Rothemagensi; nr. 29 Csontosinál p. 206, 1

mythológiának kézikönyve akar lenni, és a hősmondára is kiterjeszkedik. Concorregio mythologiai ismeretei meglehetősen tág körűek; olvasottsága is elég nagy, idézi Theocritust, Lucanust, Virgiliust, Tranquillust, Varrot, Isidorust, és már azon körülmény is, hogy a kevesebb ismeretes mythosokat és mondákat is felhossa, bizonyítja, hogy tudományosság tekintetében jóval Decembrio felett áll. A mythosok magyarázatát illetőleg többnyire az Epicureusokkal tart; különben más magyarázatok iránt is elég tolerans Concorregio, úgy hogy azoknak is tért ad kézikönyvében. Mindjárt elején mondja, hogy »Hi quos pagani deos asserendo venerantur, fuisse homines produntur et pro uniuscuiusque vita vel meritis colere eos sui post mortem coeperunt. Ut apud egiptum Isis: Apud Cretam Jupiter: Apud mauros Juba: Apud Latinos faunus: Apud Romanos Quirinus: Apud Athenas Minerva: Apud Samum Juno: apud paphos Venus: Apud Lemnos Vulcanus: Apud Naxos Liber: apud delos Apollo: In quorum et laudes accesserunt et poete et compositis carminibus in celum eos transtulerunt. Ab actibus autem vocantur ut Mercurius a mercibus quia mercibus preest. Liber a libertate, fuerunt etiam et quidam viri fortes aut urbium conditores, quibus mortuis homines qui eos dilexerunt simulacra finxerunt ut haberent aliquot (sic!) ex himaginum contemplatione solatium. Sed paulatim hic error posterius demonum persuasus irrepsit ut quos illi pro sola nominis memoria honoraverunt successores ut posterii deos extimarent et colerent.

se ipsum ex debito [commendat]; 2 (o)ptabat; 3 differere; 9 specie; 10 cerotum; est quasi; 11, suco; 12 sucide; sordidis sēiē. Töröknél p. 44, 14 Karissimo; nr. 30 Csontosinál p. 207, 4 detrusit; 5 ad infernum; sequacibus; 14 Abracham; 15 Thobie; nr. 33 p. 213, 2 al. selva; p. 214, 11 fel. aga alça; 12 del; 13 mar; 14 cantiro; 16 salir a çiel; 12 al. redire; 9 uraco; 1 fu; p. 215, 1 senpre; 3 servidore 10 pocior; non es non esse velis. A latin aranymondások mellé mindig az olasz fordítás is ki van téve. Szerzőik: Jesus Sirach; Salamon; quidam sapiens; sapiens in lege; Cato; Marcilias (!); Seneca; quidam philosophus; cassiodorus; Plato; beatus Jacobus in epistola sua; Cellāsticus (Scholasticus?); propheta; beatus Petrus; Socrates; beatus Paulus; Yeronimus; Pāfillius; dominus in evangelio; Christus; Apostolus; Ysaías. Azonkívül vannak még: proverbium; verbum domini; in libro de summo bono; lex.

Elmondja aztán, mint volt az »*opilio stoicorum de diis*¹⁾, mire nagyon rövid fejezetekben az egész görög és római mythológiát a hősmondával együtt minden rend nélkül el-
adja²⁾: pl f. 1b de Saturno; f. 2a cur Jupiter dicatur Saturni filius; cur aquila dicatur Jovis armiger; f. 2b de Jove; cur pavo avis dicta sit Junonis; fabula Iris; de Junone; de Phoroneo; de Neptuno; cur Neptunus dicatur habere tridentem; de Plutone; de tribus furiis: de Cerbero; f. 4 a de causis pestis; de Laconibus; Historia (Italia és Lavinium nevi, Alba); f. 4b de Arpiis f. 5 a de Parcisi; Veritas; Fabula Proserpine; stb stb. azután a trójai háború; f. 60b Pachmus után de Tullo Hostilio; f. 61 a de Bruto; de Tarquinio Superbo; f. 61,b de Brenno; f. 62 a de civili bello; de Fabio; de Marcello; f. 62,b de ancili f. 63 a de Rostris; de Agamemnone s most ismét a görög mythicus alakokról értekezik.

Fol. 75 a *τέλος*, mire két kis munkácska következik, melyet Csontos nem vett volt észre. Az első az ókori philosophia

¹⁾ Stoici dicunt non esse nisi unum deum unam dei eandem esse potestatem, quę pro ratione officiorum et actuum variis nominibus appellantur. Deum eundemque Solem eundem Liberum eundem Apolinem vocant. Item deum eandem Lunam eandem Dianam eandem Cererem eandem Junonem eandem Proserpinam dicunt. Hec omnia autem utriusque sexus esse videntur. Ideo quia incorporea sunt eo quo (=quod) volunt corpus assumunt.

²⁾ Mutatványul álljon itt a »de Saturno« czikk: f. 2 Saturnus Cęli filius Opis maritus dicitur. senior velato capito falcem gerens pingitur. Saturnus igitur vim Jovis timens ab Olimpo fugam lapsus primus in Italia regnum obtinuit, indocilem montibusque dispersum leges dando composuit, Latiumque quia ibi tutus latuisset vocavit. Unde et velato capite quasi latens pingitur, nudum quia per annone prerogationem populos adtraxit. Quidem Saturnum a saturando dictum volunt. Alii Saturnum quasi ammis saturatur dictum. Senior autem pingitur vel propter tarditatem mentis vel quia longius a sole distat vel quia deus pluvialis dictus est. Nam senes ut plurimum semper frigidos esse cognovimus. Falcem autem tenet aut quia deus pluviarum quę sicut falx in se recurrunt vel propter sapientiam quę intus sit acuta: ideo autem alii Saturnum dicunt in progressu nocere nihil retrogradum vero esse periculosum., vel ideo falcati . . . fingi quia falx minus protensa nocet retroacta vero quicquid offendit secat. Quod autem filios comedisse dicitur hæc ratio est. Saturnus dicitur deus temporum, tempus autem quodcumque gignit consumit secat et quia ex se iratos in se resoluunt,

történetét adja, előrebocsátván a philosophia rövid definitióját; az említett iskolák és egyes bölcsészek közt vannak pl. a phisici, ethici, logici, epicurei, picthagorici, peripatetici, achademici, platonici, stoici, Zeno, Plato, Arcesilaus, Democritus, Cinici, Dionisius, Tales Milesius stb. f. 77a kezdődik a »de poetis« című művecske, melynek tartalma azonban még furesább mint az előbbieké: f. 77b lirici, tragedi, comici, f. 78a de sibillis, f. 78b de magis; f. 79, a unde magice artes initium habuerint; f. 79b de magorum officio; f. 81a de paganis; de sa'u'no, s most a tizenkét istenről beszél ¹⁾ f. 86b-ig. f. 86a Hisis, Serapis, Apis, Fauni; f. 86b penates larve, lanias (!) 89 a de simulacris f. 91 a Belzebub.

E munkák is csak történeti érdekekkel bírnak, az illető tudományágakban való ismereteinket a legcsekélyebb mértékben sem képesek gyarapítani.

A legujabban hazakerült Corvincodexekről való kutatásainknak immár végére értünk. Eredményképen kimondhatjuk, hogy a bennök foglalt kiadatlan daraboknak semmi absolut értékök nincsen, hogy a classicusoknak a Corvincodexekben foglalt szövegeik habár nem ritkán nem épen a legrosszabbak közé tartoznak, mégis nagyon középszerűek s nem olyanok, hogy összehasonlításukból említésre méltó és az összehasonlítás fáradságát kárpótoló hasznót huzhatna a tudomány.

¹⁾ E művében Concorregio gyakran a Fabulae cum Allegoriis című munkájában előadott magyarázattól eltérő magyarázatot követ; így pl. a »de poetis«-ben Saturnusról a következőket mondja: Saturnus origo deorum et totius posteritatis dicitur a paganis. Hunc latine a satu appellatum dicunt quasi ad ipsum satio omnium rerum pertineat, vel a temporis longitudine quod saturetur annis, unde eum greci *χρόνος* (sic!) nomen habere dicunt id est tempus quod filios suos fertur commedisce, hoc est annos quos tempus produxit erit in se (!) reuoluit vel quod eo semina unde oriuntur iterum redeunt. hunc celi patris abscidisse gentalia dicunt. qui nihil in celo de seminibus nascitur falcem tenet ut inquit propter agriculturam significandam vel propter annos et tempora qui in se redeunt vel propter sapientiam que intus sit acuta. in aliquibus autem civitatibus Saturno liberos suos apud gentiles imolabant, quia eum liberos suos devorasse tradiderant.

A tárgyalt Corvincodexek jegyzéke.

	Lap.
Aristoteles Physicája fordítása	4
Theophrastos Gazaféle fordítása	5
Eusebios Praepar. Evang. Trapezuntios-féle fordítása . . .	6
Plutarchos Barbaro-féle fordítása	6
Aristoteles, Cicero, stb. spanyol fordítása	7
Terentius	11
Silius Italicus	13
Curtius	17
Caesar	18
Tacitus	20
Suetonius	24
Hieronymus Chroniconja	27
A Scriptores Historiae Augustae codexei	35
Cornelius Nepos	45
Sextus Aurelius Victor »de viris illustribus«	50
Vitruvius	58
Cicero in Verrem	62
Cicero Pro Milone	68
Cornificius Rhetorica ad Herenium	69
Cicero Somnium Scipionis	70
Cicero Cato Maior	71
» Laelius	74
» de officiis	75
Duodecim Panegyrici Latini	78
Boetius de Consolatione Philosophiae	84
Liber de Arte Fidei Catholicae	87
Festus Pauli	88
<i>David</i> David latin nyelvtana	88
Alexander de Villa Dei Doctrinale-je	94
Petrus Candidus : Peregrinae Historiae libri III	97
Concorregio, Fabulae cum Allegoriis stb.	99

